

પ્રસ્તાવના

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મેં મેં સ્વરૂપે કહી છે એક ગુજરાતની અસ્મિતાના મંદિરરૂપે બીજી સાહિત્ય દ્વારા કાર્ય કરતી ગુજરાતની શારદાપીઠરૂપે એ સિવાય એવું ત્રીજું સ્વરૂપ હાલના મયોગોમાં શક્ય નથી.

૧૯૨૪ માં એની સાથે મારો સીધો મનઘ બધાએ ત્યાગ્યો હતો એના પહેલા સ્વરૂપ પર ભાર દેતો આ યો છુ બીજાને માટે ૧૯૨૬ માં યોજના ઘડેલી, પણ પરિષદના બધારણીય વમળમાં એ અટવાઈ ગઈ માત્ર એ દિશામાં મિલ્લિ મળે તે માટે થોડા પૈસા ભેગા થઈ શક્યા.

પણ જ્યાં સુધી સાહિત્ય પરિષદ માટે કાર્ય કરતી ચાલુ મર્યાદા ન જોઈ શકાય અને તેને અગ્રે આ જ કામ કરવામાં આપેલા મમય આપનાર કાર્યકર્તાઓ ન હોય ત્યાં સુધી આ પ્રયાસ મફલ નથી થનારો. એમ માત્ર માનવું હતું એટલે ૧૯૩૭-૧૯૪૦ના મારા પ્રમુખકાલમાં એ ક્ષતિ પૂરવા મેં પ્રયાસ આદર્યો પરિણામે ભારતીય નિઘા ભવન હેમચંદ્ર રમાગઠ, ને નર્મદ શિક્ષાપીઠ જિભાં થઈ શક્યા, એટલું જ નહિ પણ તે કાળમાં ભવનની મદદથી પહેલી જ વાર પગિષદ સાહિત્ય ને અન્વેષણના મંગીન પુસ્તકો મદાર પાડી શકી.

માત્ર સંગીત પુસ્તકો દ્વારા સાહિત્યની શારદાપીઠ ન ચાલી શકે એને માટે લોકોને સુગમ એના સાહિત્યની જરૂર છે આ ઉદ્દેશ પૂરો કરવા પરિષદની મધ્યસ્થ સભાએ પરિષદ સાહિત્ય માળાની યોજના ઘડી અને એ પાર પાડવા મને અંપાદક નીમ્યો.

આ માળાનો મુખ્ય વિભાગ વિશ્વસાહિત્ય માળા છે. એનો હેતુ જગતનું શિષ્ટ સાહિત્ય ગુજરાતીમાં ઉતારવાનો છે. ગમે તે ભાષામાં લખાયું હોય તોપણ શિષ્ટ સાહિત્ય મનાતન સગમતાનું કૃતિમદિ છે. એના દર્શન કરવા જનારને ભાષા, દેશ, જાતિ કે ધર્મની મર્યાદાઓ નથી ત્યાં દરેક રમિક માનવહૃદય પૂછી શકે છે, પ્રેરણા મેળવી શકે છે, નિરવધિ આનંદનો મોક્ષ મેળવી શકે છે, અને એ પૂજા, પ્રેરણા ને સાક્ષાત્કાર વડે જ પોતાનું સાહિત્ય અને જીવન ઉત્તત કરી શકે છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવું કૃતિમદિ રચાવાની થોડીધણી તૈયારી પણ માત્ર મંદાદનકાળમાં થાય તો હું કૃતકૃત્ય થયો એમ માનીશ.

આ માળાનો આ પહેલો મથકો છે. એમાં ૫,૦૦૦ વર્ષો પૂર્વે ગ્યાયેલા મિમરના અમર સાહિત્યમાથી થોડીક વાનગીઓ આપી છે.

પ્રાચીન સરકારમૂર્તિમાં મિસરનું સ્થાન અપ્રતિમ છે. નાઇલ નદીના પટથી ખનેલા ગણ્યમા પણ ફળદ્રુપ એવો આ નાનકડો દેરા ઇતિહાસકાલની ઉપામા પણ સરકાર, સાધનમંપત્તિ અને પ્રતાપથી ઝળકે છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૩૦૦૦ના આશરામાં ત્યાં સુશ્લિષ્ટ રાજ્યવધાગણ્ય, ઉચ્ચ કલાકૌશલ્ય, ઉત્તત ધર્મભાવના, અને વિશુદ્ધ સાહિત્યપ્રણાલી દેખાય છે. મિમરવાસીઓએ નહેરો બાધી, પિરામોડો બનાવ્યા, ચિત્રલિપિ દ્વારા લખવાની કલા અપનાવી, અને સુન્દર સાહિત્ય સરજ્યું. એમની મંરુતિ માધનપ્રધાન હોવાથી આજે એ બધાના અખણિત અવશેષો મળી આવે છે.

ઈ. મ. પૂર્વે ૪૪૦૦માં મીનીમ રાજા થઇ ગયો ત્યાંથી માડીને તે ઈ. મ. પૂર્વે ૩૩૨માં સિકંદરે મિમર લીધું ત્યાં સુધીનો

એનો લગભગ કડીલેટ્સ ઇતિહાસ મળ્યા આવે છે સુમેર, આર્યાવર્ત
ને ચીન સિવાય એશિયા ને યુરોપના ગંધા પ્રાચીન દેશોએ
મિમર પાસે સરકારદીક્ષા લીધી એ નિશક છે

મિમરનું સાહિત્ય થોડું કૃતિગર્વિયા લેખોમા મળે છે.
એમા ઇતિહાસ, નીતિ ને વિજ્ઞાનવિષયક નિબંધો, ધર્મસાહિત્ય,
કથાઓ, કાવ્યો વગેરે ધણુ છે ભાર્ષ ચંદ્રશકરે આ પુસ્તકને
અતે એ વિશે ને નિબંધ આપ્યો છે તે એનો સારો
ખ્યાલ આપશે

એ સાહિત્ય જોયા પ્રકારનું છે, રસસમૃદ્ધ છે, હૃદયમગ્ન
છે, કાલક્રમને વટાવી અમરતાના અખડ પ્રકારમા જીવનસૌંદર્યની
ગાંધી કરાવે છે

એમા સાહિત્યને શુભગતીમા લઈ આવવાનું કામ
અવરુ છે. આપણી ભાષામા એની ખૂબીઓ જાળવવી એ કામ
એથીયે અધરુ છે અને કામ ભાર્ષ ચંદ્રશકરે કથાથી ને ઉત્સાહથી
કર્વી છે. એમને હું અભિનંદન આપુ છું

મુમર્ષ, ૧૯-૩-૪૦

કનૈયાલાલ મુનશી

શુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	લીટી	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
૧૪	૯	ઓસાધરીના	ઓસાધરીસના
૨૫	નીચેથી ૨	૫૨	૨૨
૪૧	નીચેથી ૪	ક્યો. જમને	ક્યો.
૪૫	૧૮	હેઠે	પેઠે
૫૭	૧	૧૯	૧૬
"	૧૨	ઉમરાવોને	ઉમરાવો ને
૬૮	૬	ક્યાં છે	ક્યાં છે તે
૮૨	૧	૨૫	૨૫ ક
૧૦૩	૨૦	ઔઓઔ	ઔઓઔ
૧૦૪	૯	અકારનાં અકારનાં	અકારનાં
૧૧૮	૧૧	ગયો	ગયાં
૧૨૮	નીચેથી ૩	તે	તે

અનુક્રમણિકા

	પૃષ્ઠ
૧ સૂર્યદેવની સ્તુતિ	૩
૨ સૂર્યદેવની સ્તુતિ	૬
૩ અમનની સ્તુતિ	૯
૪ ઓસાઈરીમની સ્તુતિ	૧૧
૫ પાપની ક્ષમાવાચના	૧૬
૬ ' મેં પાપ નથી કર્યું '	૧૭
૭ જીવનદાતા નાઈવને	૨૦
૮ અતનની સ્તુતિ	૨૬
૯ ગને સર્પદશ	૩૧
૧૦ ' હું ગ છું '	૩૭
૧૧ ગમ્મની પ્રસરિત	૪૦
૧૨ ગમ્મનો લેખ	૪૧
૧૩ ગણીના શિવાલેખ	૪૩
૧૪ વિજયગીત	૪૭
૧૫ વિજયનું મહાકાવ્ય	૪૯
૧૬ પ્રધાનનો ધર્મ	૫૭
૧૭ તા-હોતેપનો દિતોપદેશ	૫૯
૧૮ કેટનાક મુખાષિતો	૬૬
૧૯. એવો ગમ્મ કયા છે ?	૬૮
૨૦ વાત કેને કરું ?	૭૦
૨૧ મૃત્યુનું આગમન	૭૨
૨૨ જીવન માણી લે	૭૩

૨૩. સત્કર્મ કરી લે	૭૫
૨૪. અમલદાર ધન્ય !	૭૭
૨૫. પ્રેમગીતો	૮૦
૨૫ ક. બહેનોનો વિવાહ	૮૨
૨૬. દિવંગત ગાનને	૮૫
૨૭. બે ભાઈની વાર્તા	૮૭
૨૮. સેટના અને જાદુની ચોપડી	૯૯
૨૯. આગેસા વદાણીની વાર્તા	૧૧૩
૩૦. બેફૂતનો ન્યાય	૧૧૮
૩૧. ગાન રામીસીસનો કોર્તિલેખ	૧૨૪
૩૨. જાદુના મંત્રો	૧૩૩

મિસરનાં સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય (નિબંધ) ૧૩૬

પિરામીડની છાયામાં

[મિસરનું પ્રાચીન સાહિત્ય]

૧

સૂર્યદેવની સ્તુતિ

[રા અથવા રે — સૂર્યદેવ — મિસરના દેવમંડળમાં શ્રેષ્ઠ દેવ ગણાતો. એ તેજસ્વી પિતા હતો, ને ધરતીમાતાને પ્રજા જન્મના ને પ્રકાશ વડે ફળદ્રુપ બનાવતો. કેટલીકવાર એને દૈવી વત્સ (વાછડો) કહેવામાં આવતો; તે દરરોજ હથકાળે નવો જન્મ ધારણ કરતો; એક સ્વર્ગીય નૌકામાં બેસી આકાશમાં ધીરે ધીરે સફર કરતો; અને સાયકાળે, જેમ કાઠ ધરડો માણસ લથડિયાં મારતો કબર તરફ જાય તેમ, પશ્ચિમમાં ઊતરી પડતો. રા સૃષ્ટિનો સરજન-હાર છે એમ મનાઈ સૂર્યને કેટલીકવાર હોરસ નામે પણ પૂજવામાં આવતો. તે બાળનું રૂપ ધારણ કરી દિનપ્રતિદિન આકાશમાં બચ્ચવાથી ઠડે છે, ને પોતાના રાજ્યની દેખરેખ રાખે છે, એમ કલ્પવામાં આવતું. પાછળથી રા, અમન અને તાહ એ ત્રણ દેવને ભેળા કરી તેમને એક જ પરમેશ્વરની ત્રણ મૂર્તિઓ માનવામાં આવતા.]

હે રા,^૧ તું ઊગે છે ત્યારે હું તને નમન કરું છું. તારું મનોહર રૂપ મારી આંખ આગળ પ્રગટ થાય છે ને તારું તેજ મારા દેહ પર પડે છે ત્યારે હું તારી પૂજા કરું છું. અનુકૂળ વાયુ વાતો હોય એવી વેળાએ તું સંકેત નાવમાં બેસીને આયમવા ઊપડે છે, ને તારું હૈયું

દરખાય છે; માતેત નાવનું દૈયું દરખાય છે. તું શાંતિથી આકાશમાં વિચરે છે, ને તારા સર્વ સનુઓ હેઠા પડે છે. કદી વિશ્રાંતિ ન લેનારા તારા તારાં સ્તુતિગાન ગાય છે. ને તારા વિશ્રાંતિ લે છે, તથા ને તારા કદી ઊગવું ચૂકતા નથી, તેઓ પશુ, તું મનુગિરિનાર ક્ષિતિજ પર વિશ્રાંતિ લેવા ઢળી પડે છે ને વેળાએ, તારા યથ ગાય છે. તું પ્રભાને તેમજ સાંધાએ સુસ્વરૂપ બાસે છે. હે દેવ, તું અંત છે, તુ અવિચળ છે; હે મારા નાથ !

નમન છે તને. તુ ઊગે છે ત્યારે 'રા' હોય છે; અને રમણીય રૂપે આયમે છે ત્યારે 'તેમ' હોય છે. હે દેવોના અભિષિક્ત રાજા ! તું તારી માતા (નૂત)ની^૩ પીડ પર ઊગે છે ને પ્રકાશે છે. નૂત તને નમન કરે છે; અને સનાતન વિશ્વવ્યવસ્થા^૪ સવારે ને સાંજે તને બેઠે છે. તું, હૃદયથી દરખાતો, આકાશમાં વિચરે છે; અને ટેસ્ટીસનું સરોવર તૃપ્તિ પામે છે. સેજાઉ અમ્બર ધરણી પર ઢળી પડ્યો છે; તેના બાહુ અને હસ્ત છેદાઈ ગયા છે, અને છરાએ તેના દેહના સંધિ તોડી નાખ્યા છે. રાને અનુકૂળ વાયુ મળી ગય છે; સંકેત નાવ ચાલવા માડે છે, ને સફર કરતી કરતી ખંદરમાં આવી પહોંચે છે. દક્ષિણના ને ઉત્તરના, પશ્ચિમના ને પૂર્વના દેવો તારી સ્તુતિ કરે છે. 'હે દૈવી તત્ત્વ, અવમાત્ર તારામાંથી ઉદ્ભવે છે.^૫ તું વચન ઉચ્ચારે છે, ને ધરણી પર શાંતિ રેલાય છે. હે એકેશ્વર, પૃથ્વી અને પર્વતો

૨. અસ્તાચળ.

૩. નૂત—આકાશદેવી. સેજ (આયવા ગેજ)—પૃથ્વીદેવ. નૂ—આકાશનો દેવ (નૂતનો પતિ).

૪. મત્સ્યાત—સત્ય, વિશ્વવ્યવસ્થા. એ રાની પુત્રી મનાતી. સરખાવો ઋગ્વેદનું 'ઋત'.

૫. સરખાવો: પ્રાણ: પ્રજાનામુદગ્ન્યેષ સૂર્ય: । —ઋગ્વેદ.

જન્મ પામ્યાં તે પહેલાં જ તું સ્વર્ગમાં વસતો હતો. હે પ્રધાવક,^૬
 હે નાય, હે એકેશ્વર, તું વસ્તુમાત્રનો કર્તા છે; દેવગણની જીભોને
 તેં ધડી છે; સર્વ જગત જીવોને તેં પેદા કર્યા છે; અને હોરસ
 સરોવરની જલપૂર્ણ જમી ઉપર તું એ જળમાંથી નીકળી આવે છે.
 સૂંધવા દે અને તારા નાકમાંથી આવતા વાયુને, અને તારી માતા
 (નૂત) પાસેથી આવતા ઉત્તરાનિલને. હે ઓસાઈરીમ,^૭ મારા તેજસ્વી
 દેદને દીપ્તિમંત બનાવ, મારા આત્માને દેવાંશી બનાવ. શાંતિમાં
 તારી પૂજા થાય છે. હે દેવાધિદેવ, તારા અદ્વિત કર્મોને ક્ષીધે તારી
 સ્તુતિ મવાય છે. તારાં તેજકિરણો વડે તું પ્રતિદિન મારા
 શરીર પર પ્રકાશજો.

૧. દોડનાર.

૭. ઓસાઈરીસ દેવ એ પણ સૂર્યનું જ રૂપ છે એમ અદા સૂચનું છે.
 'ઓસાઈરીસ' એ ઓક અપભ્રંશ છે; મૂળ શબ્દ છે 'અસા'. મારખાનો પેદા
 શબ્દ 'સૂર' (સૂર્ય). 'સૂર્ય વિશ્વવશતે'—જ્ઞાપેદ.

સૂર્યદેવની સ્તુતિ

વિજેતા ઓસાધરીસ અનિ^૧ કહે છે:

“પ્રતિદિન સિતિજ પર જીગનાર હે બિંબ, હે ગભસ્તિપતિ,^૨ સ્વાગત છે તને! તુ પ્રકાશ; અને વિજેતા ઓસાધરીસ અનિના મુખ પર તાગ તેજનાં કિરણો વરસાવ; કેમકે તે પ્રભાતકાળે તારાં સ્તુતિગાનો ગાય છે, અને, સાંધકાળે તુ આથમે છે ત્યારે તારી પ્રશસ્તિ લલકારે છે. વિજેતા ઓસાધરીસ અનિનો આત્મા તારી સાથે આકાશમાં આવે; તે તારી સાથે માતેત નાવમાં મહર કરે, ને સૈફત નાવમાં બંદરે પહોંચે; અને ગમનના, અવિરત પ્રવાસ કરતા તારકગણની વચ્ચેથી તે પોતાનો માર્ગ બેઠી લે.”

ઓસાધરીસ અનિ, શાંતિ ભોગવતો ને જીત પામેલો હોઈ, પોતાના દેવનું—અનતકાળના અધીશનું—સ્તવન કરે છે, અને કહે છે.

૧. મરેલા માણસના નામ આગળ “ઓસાધરીસ” શબ્દ લગાડવાને વિવાદ હતો, કેમકે મર્યા પછી માણસ દેવરૂપ થઈ ગયેલો ગણાતો. અનિ એ માણસનું વિશેષ નામ છે.

૨. સૂર્ય.

“ તને નમન છે, હે સ્વયંભૂ ! તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે, અને ઉત્તરની ને દક્ષિણની ભૂમિ પર તારા કિરણો નાખે છે, ત્યારે તું સુદર હોય છે, રમણીય હોય છે; તને ગગનપતિને સર્વ દેવો જીએ છે ત્યારે તેઓ હર્ષ પામે છે દેવી નેષ્ટ-ઉન્નત^૩ તારા માથા પર બેઠેલી છે, તે તારી આગળ પોતાનું સ્થાન રાકી લે છે. થોથ દેવ^૪ તારી નૌકાના અગ્રભાગ પર બેઠેલો છે, તારા શત્રુમાત્રને વિદારવાને. જેઓ તુચ્છાત (પાતાળ)માં છે તેઓ તને મળવાને ધાધ આવે છે. તેઓ તારી મનોહર મૂર્તિ નિહાળવાને આવતાં નીચા નથી તને વદન કરે છે હું તારી સમક્ષ આવ્યો છું, તારી સમીપ રહેવા ને પ્રતિદિન તારા ધિંબના દર્શન કરવા. મને (કબચમાં) પુરાઈ ન રહેવા દધશ મને પાછો ન વાળીશ તારા રમ્ય રૂપનું દર્શન કરતા મારા દેહના અવયવો નવા બની જશે, જેમ તારા સર્વ ઉપાસકોના બની જાય છે, કેમકે હું પૃથ્વી પર હતો ત્યાં તારી આરાધના કરતો હતો. હું અનતત્વની ભૂમિમાં આવવા ઇચ્છુ છું મને શાશ્વત ધામમાં આવવાની ઇચ્છા છે; કેમકે તે મારે માટે એ નિર્મલ છે, હે સ્વામી !

“ નમન છે તને, હે દેવ ! તું રા રૂપે ક્ષિતિજ પર ઊગે છે, તું (અવિચળ) નિયમ^૫ પર આધાર રાખે છે. તું આકાશમાં વિચરે છે, અને પ્રત્યેક મુખ તને ને તારી ગતિને ભેઈ રહે છે, કેમકે તું તેમની નજર આગળથી અંતાઈ રહેલો હતો. તું પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળે ને સાયંકાળે તારા રૂપનું દર્શન કરાવે છે જે સેકંત નાવમાં તું રાજેશ્વર વિરાજેલો છે તે પ્રબળ વેગે ચાલે છે; તારા કિરણો (સર્વ) મુખોની

૩. આકાશની દેવી.

૪. વિદ્યાને દેવ. તે ચિત્રવિધિનો રચનાર અને દેવોનો લલિતો મનાતો.

૫. કલત.

૩

અમનની સ્તુતિ

[અમન એ સૂર્યનું જ એક બીજું નામ છે. ઉત્તરમાં એ રા કહેવાતો, જે દક્ષિણમાં અમન. એક કાળે અમન રાષ્ટ્રદેવ ગણાતો, જે એનો પ્રભાવ ધણો ભારે હતો. અમન-રા એવું સંયુક્ત નામ પણ કેટલાક સ્તોત્રોમાં મળે છે.]

(૧)

હે અમન, ન્યાયાસન આગળ એકલા ઊભેલા (માણસ)ની વિનંતિ તું કાને ધર. એ ગરીબ છે, ધનવાન નથી. અદાલત તેના પર જીલમ ગુજારે છે; દક્ષતરવાળા કારકુનને સોનુંરૂપું ને નોકરાને વસ્ત્રો જોઇએ છે. તેને દુઃખમાથી ઉગારવાને ન્યાયાધીશનું કામ કરનાર ખીજો કોઇ અમન નથી ગરીબ માણસ ન્યાયાસન સમક્ષ આવે ત્યારે જોતે ધનવાન બનાવી દે એવું કોઇ નથી.

(૨)

હું કહું છું, જ્ઞાનનો આરભ એ અમનનો માર્ગ છે. તું સત્યનું સુકાન છે. જેની પાસે અન્ન નથી તેનો તું અન્નદાતા છે. તેના ધરના ચાકરનું તું પોપણુ કરે છે. મારી સર્વ વિપત્તિઓમાં કોઇ રાગ્ય મારો રક્ષક ન બનો. મારી અરજી ત્યા મહેલમાના કોઇ માણસની આગળ

ન મુકાઓ. મારો નાથ (મારો) ત્રાતા છે. હું તેની ચક્તિ જાણું છું. તે જળવાન ત્રાતા છે. એના એકલાના સિવાય કોઈ બલશાળી નથી. અમન જળવાન છે. તેને ધા નાખનારને જવાબ દેમ દેવો તે એ જાણે છે, ને તેની કામના તુમ કરે છે. એ સૂર્ય છે, દેવોનો ખરો રાજા છે, જળવાન વૃષભ^૧ છે, (ચક્તિનો) મહાપ્રજાગ્રેમી છે.

(૪)

હે સૂર્ય, તું મારી પાસે આવ. ક્ષિતિજ પરના હે હોરસ,^૨ મને (સહાયતા) કર. તું જ સહાયતા કરે છે તારા વિના સહાયક કોઈ નથી. હે તુમ,^૩ હે મહાદેવ, તું મને સાબળ. મારુ હૃદય આનંદ તરફ વળે છે. મારી કામનાઓ તુમ ચલા દે; મારુ હૈયું દરખાવા દે; મારા ઊંડા અંતરમાં હર્ષ ઊપજવા દે પ્રતિદિન મારા મનો સાંબળ; મારી નમ્ર પ્રાર્થનાઓ સાંબળ, ગતે મારી ઉપામના સાંબળ; મારા મુખમાંથી નીકળતી, એક પછી એક માગ મોમાંથી ઊકતી, ભયની ચીસો સાંબળ હે ક્ષિતિજ પરના હોરસ, હે આનંદના સ્વામી, તારા જોવો કરોડોનો ત્રાતા, લાખોનો મુક્તિદાતા, ધા નાખનારનો રક્ષક ખીજા કોઈ નથી. માગ અનેક પાપોને માટે મને ઠપકો ન આપીશ. હું જીવાન છું. મારુ શરીર નિર્જળ છે હું હૃદય વિનાનો માણસ છું. જળદ જોમ ધાસ પર ધસી આવે તેમ ચિન્તા માગ પર ધસી આવે છે. હું રાત શાન્તિમાં ગાળુ છું ને તાજે ચાઉં છું; પણ સૂતી વખતે ચિન્તા ફરી પાછી મને ઘેરી વળે છે.

૧. વૃષભ એ રા, અમન, આસાધરીસ આદિ અનેક દેવોનું પ્રતીક ગણાતેલ.

૨. સૂર્યનું ખીજું એક નામ. મૂળ શબ્દ છે 'હોર'. 'હોરસ' એ શીઝ ૩૫ છે.

૩. તુમ અથવા આતુમ (આયમતો સૂર્ય), દિલ્લિયોપોલીસ શહેરનો સ્વામી.

૪. દિલ્લિયોપોલીસ શહેર.

૪

ઐસાધરીસની સ્તુતિ

[ઐસાધરીસ એ અનતત્વનો અધીશ, અમૃતત્વનો સ્વામી ગણાતો. છેક પ્રાચીન કાળથી તેની પૂજા સૂર્યદેવ રાત્રી હારોહાર થતી; ને પાછળથી તેની સોહાગ્રિયતા રાત્રા કરતા પણ વધી ગઈ. આધરીસ દેવી તેની બહેન અને પત્ની હતી; તેનો હત્યેષ નીચેના સ્તોત્રમાં આવે છે. મનુષ્યના મરણ પછી તેનો ન્યાય ઐસાધરીસની આગળ થાય છે એમ મનાય; અને તે બે સત્તના સલા-ગૃહમાં વિરાજતો. ઐસાધરીસ એ નાથલનો દેવ પણ મનાતો; અને ઐસાધરીસનું મરણ અને તેનો નવાવતાર (resurrection) એ નાથલ નદીના પૂરની ચડ-ઊતરનાં સૂચક મનાતા. ‘ઐસાધરીસ’ અને ‘આધરીસ’ એ ગ્રીક લોકોએ ચલાવેલા શબ્દો છે. મિસરની મૂળ ભાષાના શબ્દો ॥ અનુક્રમે ‘અસર’ અને ‘અસેત’.]

સ્વાગત છે તને, હે ઐસાધરીસ ! તું કાલાધીશ છે. તું દેવોનો રાજા છે. તારાં ધણાં નામો છે. તું નવાં નવાં પવિત્ર રૂપો ધારણ કરે છે. મંદિરોમાં તારાં ગૂઢ રૂપો હોય છે. તું પરમ તત્ત્વ છે. તું ટદ્દુમાં વસે છે. તું સોષેમમાં વસનારો મહેશ્વર છે. આંતમાં તું ઉદ્દગાતા છે. ઐનમાં તું રિદ્ધિસિદ્ધિનો સ્વામી છે. બે સત્તના ધામમાં આગ્રા કરવાનો તારો હક છે. તું સૂર્યનો પ્રાણ છે. તારો આત્મા જગતની યોગી કરવાને હસ્તી ધરાવે છે.

એના ધામનો રસ્તો તોફારમાં છે. એનું નામ માણસોનાં મુખમાં કાયમ છે. તે સૃષ્ટિનો કર્તા છે; મર્વ દેવોમાં એ પ્રાણીઓનો અમદાતા છે; મૃતાત્માઓના નિવાસમાં હલ્લાજીકારી દેવ છે.

સ્વર્ણનીચે નાઇલ તેની પાસેથી પાળી મેળવે છે. વાયુ તેની પાસેથી આવે છે. અને શ્વાસ લેવાની દ્રવા તેના નાકમાં છે, તેની તૃપ્તિને માટે તે તેના હૃદયની રચિને માટે. તેને માટે પૃથ્વી પાક પેદા કરે છે ઉપરનું આકાશ અને તેમાંના તાગ તેની આજ્ઞાને અનુમર છે, અને તે મહાદ્વાર ખોલે છે દક્ષિણાકાશમાં તે ઉદ્ભાતા છે, અને ઉત્તરાકાશમાં પુરોહિત છે. કરતાં નક્ષત્રો, તેમજ વિશ્રાંતિ લેતાં નક્ષત્રો તેના મુખસ્થાનની નીચે છે; તેઓ એનાં નિવાસસ્થાન છે. સેષ તેને બલિદાન ધરાવવાની આજ્ઞા કરે છે; દેવો તેને પૂજે છે; જોઓ અંતરિક્ષમાં છે તેઓ તેને નમન કરે છે; દેવોના અગ્રણીઓ તેને વંદન કરે છે; સર્વ તેની પાસે માથના કરે છે.

દેવો તેને જીએ છે ને તેના ધાકમાં રહે છે. તેની પવિત્ર મૂર્તિ જ્યારે આકાશમાં વિચરે છે ત્યારે આખી પૃથ્વી તેનાં ધરોગાન ગાય છે. તે મહાગૌરવશાળી છે. તેનું સામ્રાજ્ય સ્થિરસ્થાવર છે. તે દેવોનો સર્વોત્તમ સ્વામી છે; તે સ્વરૂપવાન છે; તેને લાજનારા સહુને તે પ્રિય છે. તે સર્વ દેશોમાં પોતાની ધાક ફેલાવે છે, એટલે તેઓને તેનું નામ પ્રથમ પદે મૂકવું રહે છે. તેને પ્રતાપે સહુ ગિદ્ધિસિદ્ધિ ભોગવે છે. તે સ્વર્ગમાં ને પૃથ્વી પર કીર્તિનો સ્વામી છે. તે જ્ઞાતાઓમાં જ્યેષ્ઠ છે; પ્રથમ છે, દેવોનો અગ્રણી છે. જે લોકમાં ન્યાયને તે ટકાવી રાખે છે, અને પિતાને સ્થાને પુત્રને તે સ્થાપે છે. તેના પિતા સેષ તેની પ્રશંસા કરે છે. માતા નૂનો તે પ્રિય પુત્ર છે. તે અતિ શૂર છે; પાપી

૨. મૃતાત્માઓના નિવાસસ્થાનનું પ્રવેશદ્વાર.

૩. સ્વર્ગની નદી.

લોકાને હિયવાળી પાડે છે તે અજ્ઞેય છે, પ્રતિપક્ષીને દણે છે, યજુના હૃદયમા ભય હિપજાવે છે તે દુર્જનોના સીમાકા હરી લે છે તેનું હૃદય દૃઢ છે, તેના પગ પ્રમાદરહિત છે તે સેનનું મંતાન છે ને બને જગત પર રાજ્ય કરે છે સેજે તેના શુશુ નિદ્રાબ્યા છે અને તેને પોતાના હાથ વડે નિગત પ્રજાઓને સલાવવાની આજ્ઞા કરી છે તેણે આ જગત તેનું જળ તેનું અતગ્નિ, તેની વનરપતિ, તેના સર્વ પશુ તેના સર્વ પખી, તેના સર્વ મત્સ્યો, તેના મર્વ મરીસુપોષ ને અતુષ્પાદોને^૫ પોતાને હાથે મરજ્યા છે ન્યાયનો હિમાખ નૂના પુત્ર આગળ ગજૂ થાય છે તે સૂર્યની પેઠે પિતાના આમન પર આરૂ થાય છે ત્યાગે સૃષ્ટિ થાત ચર્ષ જાય છે તે ક્ષિતિજ પર પ્રકાશે છે તિમિરને અજવાળે છે તેના બેવકા પીંછા વડે^૬ છાયાને તેજોમય બનાવે છે તે સૂર્યની પેઠે દગ્ગેજ મવારે પૃથ્વી પર તેજના પૂર રેલાવે છે તેનો મુગટ જાગનને માથે જગકે છે ને તારાની સાથે માથે ફરે છે તે સર્વ દેવોનો પથપ્રદર્શક છે

તેની ઇચ્છા ને વાણી કલ્યાણકારી છે મોટા દેવો તેની પ્રશસા કરે છે, ને નાના દેવો તેના પર પ્રેમ ઢોળે છે

તેની બહેને તેની મહાળ લીધી હતી તેના યજુઓનું બગ હરીને, અને દુર્દેવને હાવી કાઢીને તે પોતાના મુખના બળ વડે પોતાની વાણીનો પ્રચાર કરે છે તેની શ્રમમા શાશ્વપણુ હોઈ તેનું એકે વચન એજે જતુ નથી તેની ઇચ્છા ને તેની વાણી કલ્યાણકારી છે એ કલ્યાણમયી આપ્તસીસ દેવી છે તેણે બાઈનું વેગ વાળ્યું છે તેણે તેની ખોળ કરી, બાઈને માટે પિનાપ કરતા કરતા તે આપુ જગત ફરી

૪ પેટ ચાલનારા પ્રાણીઓ

૫ ચોપગા જનવરો

૬ સૂર્યદેવના શિરપેશ પર સોમતા બે પીંછા

વળી, તેની બાજુ મળી નહીં ત્યાં લગી તે યોગી નહોતો, તેણે પોતાની પાંખ વડે છાયા પ્રસારી, તેની પાંખના ક્ષકાટથી પવન વાયો, એ પવન તેના બાઈના દફનનું ચતુર્ગીત બની રહ્યો. યજ્ઞી ગયેલા હૃદયવાળા દેવના અવશેષોને તેણે ઉપાક્રાંત, તેનો અર્ક કાઢ્યો: તેને બાળક થયું, તેણે બાળકને ગ્રામપણે સ્તનપાન કરાવ્યું, એ ઘટના કર્યા બની તેની ખબર કાઢીને ન પડી.

સેમના મહાનિવાસમાં (એ બાળકનો) બાદુ બગવાન બન્યો. છે હોગસને—આસાધરીમના તેજસ્વી ને ઔગમ પુત્રને, આધસીસના તનુજને, આસાધરીના વારસને—આવી પહોંચેલો જોઈ દેવો હર્ષ પામ્યા છે દેવોના અગ્રણીઓ તેને આવી મળે છે દેવો મમજી નાચ છે કે એ સ્વયં પરમાત્માનું જ બાળક રૂપ છે ન્યાય કરનાર દેવો પાપ અને અન્યાય પર ચોક્કી રાખવાને બેગા મળેલા છે ને સેમના મહાનિવાસમાં બેઠા છે તેઓ ન્યાયના આ દેવને સત્તા જોડે છે હોગસને તેનું ઉચિત પદ પ્રાપ્ત થયું છે તેને પિતાનો ઇલકામ અપાયો છે, અને સેમની આજ્ઞાથી તે રાગનો શિરપેચ ધારણ કરીને દર્શન દે છે તે ઉભય લોકનું રાજ્ય હાથમાં લે છે એક લોકનો મુકુટ તેના માથા પર મૂકવામાં આવ્યો છે તે ઇચ્છામાં આવે એમ જગતનો ન્યાય કરે છે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી તેના મુખસ્થાનની નીચે છે તે હુકમ ચલાવે છે માનવજાતિ પર, બુદ્ધિશાળી જીવો પર, મિસરવાસી પ્રજા પર, ઉત્તરના જંગલીઓ પર સર્વનું મિત્ર તેની હકૂમતમાં છે વાયુ,

જ સેમનો મહાનિવાસ તે પૃથ્વી પોતે કેટલાક વિદ્વાનો 'સેમ'ને બદલે 'ગેમ' નામ આપે છે ગેમ એટલે પૃથ્વીનો દેવ ગેમ અને નૂત—પૃથ્વીપિતા ને આકાશમાતા એથી લલકરુ વેદમાં આવે છે ઘાવાપૃથિવી—ધૌરિપિતા ને પૃથ્વી માતા—આકાશપિતા ને પૃથ્વીમાતા શુ દેવ નૂત દેવીને ગેમ દેવના બુજાપારામાંથી ઉઠાવે છે એવી કાવ્યમય કલ્પના છે.

૮ હોરસ—બાહરવિ

જળ, વૃક્ષાદિ વનસ્પતિ પણ માને છે તેની જ આણુ તે ખીજપ્રદ દેવ છે તે વનસ્પતિમાત્ર આપે છે, અને આપે છે ભૂમિના રસકસ તે ધનધાન્ય આપે છે, અને આપે છે તે આખી ધરતીને

મનુષ્યમાત્ર પગમ આનદમા છે, તેમના હૃદયમા મધુરતા છે, છાતીમા હર્ષ છે, પ્રત્યેક જણ પૂગ કરે છે પ્રત્યેક જણ તેની સુજનતાના ગુણગાન કરે છે તેનો આપણે માટેનો પ્રેમ સૌમ્ય છે; તેની મૃદુતા આપણા હૃદયને વાંટજાઈ વળી છે, સર્વ હૃદયોમા તેને માટે ઘણો અનુરાગ છે આઈસીસના પુત્ર આગળ ન્યાયનો હિમાખ અપાય છે તેનો શત્રુ તેનો ક્રોધ ભેદને બોયભેગો થાય છે, ને પાપી તેનો અરાજ સાભાગીને હિંસક મનુષ્ય અતકાળની ધડીએ છે: આઈસીસનો પુત્ર, પિતાનુ વેર વાળનારો, તેની પાસે આવે છે

પાવનકારી, કલ્યાણકારી છે તેનું નામ પૂજ્યભાવને તેનુ પાત્ર મળી રહ્યું છે (લેક્ષી) તેના કાયદા માટે અવિચળ આદર (ધરાવે છે). ઉભય લોક જંપી જાય છે, પાપ પલાયન કરી જાય છે, અને ધરતી તેના સ્વામીની આણુ તળે શાંતિમા ફળદ્રુપ બને છે, તેનો નાથ ન્યાયને દૃઢમૂલ કરે છે, પાપનો પીછા પકડે છે

સૌમ્ય છે તારુ હૃદય, હે ઊનીફર, હે આઈસીસપુત્ર ! તેં ઊર્ધ્વલોકનો મુકુટ ધારણ કર્યો છે સેબના મહાનિનાસમા તારા પિતાની સત્તા તને સોપાઈ છે

તારા પિતા સેમે તારે માટે જે આદા કરી છે તે તેના વચન અનુસાર પળાવા દે તથાસ્તુ

પાપની ક્ષમાયાચના

[હૃદયોદ્ધમા મરણ પામનાર જીવ સર્વનો ન્યાય તોળનાર દેવ એસા છરીસની પાસે જઈ પદોચ્ચે છે તે પોતાનો ન્યાય ચતી વેળા નીચે પ્રમાણે વિનવી કરેછે, ને પાપની ક્ષમા માગે છે. આવા લખાણોવાળા પેપીરસના દીપણા લગભગ બેએક દબાર મિસરની પ્રાચીન કબરોમાંથી મળી આવ્યા છે એ પિરામીડ જેટલા પ્રાચીન ને કૃત્તવાક તો એથીયે જૂના, છે. મિસરના લોકો માનતા કે આ સ્તોત્રો વિનાના દેવ થોયના લખેલા છે]

હે દેવ તું કાળની ઊડતી પાખોને વેગ આપે છે તું જીવનની સર્વ ગૂઢતાઓમા વસે છે માગ મુખમાંથી નીકળતા પ્રત્યેક વચનનો તુ માફી છે જો તો ખરો, મારે માટે—તાગ પુત્રને માટે તને ચરમ આવે છે ! તારું હૃદય કુખ અને શરમથી ભરેલું છે કેમકે જગતમાં માગ પાપો બહુ ખૂબ હતા, મારી દુષ્ટતા ને મારો અનાયાગ મારા ગર્વના ઘોતકે હતા. હે દેવ, માગ પર પ્રસન્ન થા, માગ પર પ્રસન્ન થા, અને આપણી વચ્ચે જે દીવાલો આડી પડી છે તેને ભાંગી નાખ ! માગ મર્વ પાપો ધોવાઈ જાયો અને જુનાઈ જઈને તારી જમણી ને કાળી બાલુએ પડી જાયો ! હે દેવ, મારી સર્વ દુષ્ટતાનો નાશ કર, અને તારા હૃદયમા ભરેલી શરમ કાઢી નાખ, જેથી તું અને હું હવે પછી શાંતિમા રહીએ

૬ “મેં પાપ નથી કર્યું”

[પાછલા પ્રકરણમાં પાપની ક્ષમાચાચના હતી નીચેના સ્તોત્રમાં મૃતાત્મા કહે છે કે ‘મેં પાપ નથી કર્યું, તેથી મને સજા ન કરીશ.’ મિસરવાસીઓની નીતિધર્મની કલ્પના કેટલી આગળ વધી હતી તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આ સ્તોત્ર આપે છે. મૃતાત્મા કહે કે ‘મેં પાપ નથી કર્યું’ એટલા પરથી ઓસાઈરીસ તેને નિષ્પાપ માની ન લેતે. ન્યાયસભામાં ઉપસ્થિત સર્વ દેવોની સમક્ષ તેનું દૃઢ ત્રાજવામાં તોળાવા મુકાવ. તે પરથી તે કેટલો પાપી છે કે નિષ્પાપ તેની ખરી પરીક્ષા થતી.]

નમન છે તંને, હે મહાદેવ, હે બે સત્યના^૧ અધિપતિ. હું તારી પાસે આવ્યો છું, હે નાથ. હું અહીં આવ્યો છું તારા સુભગ રૂપનાં દર્શન કરવાને હું તને જાણુ છું; તારું નામ જાણુ છું; અને જે એતાળીમ દેવો આ સમાગૃહમાં તારી સાથે વસે છે તેમના નામ પણ હું જાણુ છું. તેઓ પાપીઓના પહેરેગીર તરીકે રહે છે; અને જે દિવસે ઉનેકર દેવની મમક્ષ મનુષ્યોની નિંદગીનો હિસાબ લેવાય છે તે

૧. દેહ છાંડ્યા પછી જીવ ન્યાય મંડિ બે સત્યના સમાગૃહમાં પ્રવેશો છો એવી કલ્પના હતી. તેનો અધિપતિ એટલે ઓસાઈરીસ—ન્યાય કરનાર દેવ. આ સત્ય તે ‘સત્ય’ અને ‘ન્યાય’ — ‘સત્ય’ અને ‘ક્ષત’ જેવા.

દિવસે તેઓ પાપીઓના લોહીનું પ્રાશન કરે છે. વસ્તુતઃ તારું નામ 'રેખી-મર્તી-નેજ-મચ્ચાતી' (એટલે કે એકસાથે જ-મેલી, બે આંખવાળી બહેનો, બે સત્યની સ્વામિનીઓ) છે. ખરેખાત હું તારી પાસે આવ્યો છું; હું મારી સાથે મચ્ચાત (એટલે કે ન્યાય અને સત્ય) ને તારી પાસે લાવ્યો છું, અને તારે ખાતર મેં દુરાચારનો નાશ કર્યો છે. મેં મનુષ્યોને હાનિ કરી નથી. મેં મારાં કુટુંબીજનોને પીડ્યાં નથી. મેં ન્યાય અને સત્યના ધામમાં (તીર્થક્ષેત્રમાં) દુરાચરણ કર્યું નથી. મેં ખૂબ માણસોનો સગ નથી કર્યો. મેં દરરોજ સૌથી પહેલો એવો વિચાર નથી કર્યો કે મારે માટે હદ બહારની, મહેનત થતી જોઈએ. મેં માનપાન મેળવવા માટે મારું નામ આગળ નથી ધર્યું. મેં નોકરચાકરને દુઃખ નથી દીધું. મેં મનથી ઈશ્વરનો તિરસ્કાર નથી કર્યો. મેં જીલમથી પીડાયેલા માણસને હળીને તેની માલમતા પડાવી નથી લીધી. દેવોને અકારુ લાગે એવું કંઈ કામ મેં નથી કર્યું. મેં શેઠને તેના નોકરને ઈજા કરવા નથી દીધી. મેં દુઃખ નિપજાવ્યું નથી. મેં કોઈ માણસને રોટલા વિનાનું કર્યું નથી. મેં કોઈ માણસને રડાવ્યું નથી. મેં ખૂન કર્યું નથી. મારી વતી ખૂન કરવાનો હુકમ મેં આપ્યો નથી. મેં માનવજાતિને માથે દુઃખ નાખ્યું નથી. મેં ઠગાઈ કરીને મંદિરોનાં બલિદાન પડાવી લીધાં નથી. મેં દેવોને ધરાવેલું નૈવેદ્ય ચોરી લીધું નથી. મેં જાડકર્મ કર્યું નથી. મેં મારા નગરના દેવમંદિરમાં કુકર્મ કર્યું નથી, તેમજ માપમાં ઘટાડો કર્યો નથી. મેં મારી જમીન વધારી નથી; કોષ્ટની ચોરી નથી. મેં બીજાનાં ખેતર પર દબાણ કર્યું નથી. મેં (વેચનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાનાં કાટલાંમાં ઉમેરો કર્યો નથી. મેં (ખરીદનારને છેતરવા માટે) ત્રાજવાની દાંડી જિત્વીનીચી કરી નથી. મેં બાળકોનાં મોંમાંથી દૂધ કાઢી લીધું નથી. ગૌચરમાં ચરતાં ઢોરને મેં હાંકી કાઢ્યાં નથી. દેવાલયના

વાડાનાં પીંછાંવાળાં મરઘાં પર મેં જળ પાચરી નથી. મેં ગલ પર માછલી મૂકીને માછલીઓ પકડી નથી. પાણી વહેતું જોઈએ એવી વેળાએ મેં તેને પાછું વાળ્યું નથી. મેં વહેતા પાણીની નહેરમાં છિદ્ર પાડ્યું નથી. દેવતા જળવો જોઈએ એવી વેળાએ મેં તેને હોલવી નાખ્યો નથી. સરસ માંસનાં બલિદાન આપવાની વેળા મેં ચુકાવી નથી. દેવોની વાડીઓમાંથી મેં ઢોરને હાંકી કાઢ્યાં નથી. ઈશ્વરનાં આલેખકારોનો મેં તુચ્છકાર કર્યો નથી. હું શુદ્ધ છું. હું નિષ્પાપ છું. હું નિષ્કલક છું. મેં પાપ નથી કર્યું. સુતેનહનેન શહેરમાં પેલો મહાન જ્યેષ્ઠ દેવ ■ એની વિશુદ્ધિના જેવી ભારી વિશુદ્ધિ છે. કેમકે, જો, હું વાયુદેવનું નાક છું. વાવણીની મોસમના ખીજ માસની આખરે અન્નુમાં રાત્રી આંખ પૂરેપૂરી લીધે છે ત્યારે વાયુદેવ જ આંખી મનુષ્યજાતિને જિવાડે છે. અન્નુમાં ગની આંખ પૂરેપૂરી લીધેલી મેં જોઈ છે. તેથી આ જૂમિમા અને આ સભાગૃહમાં મને દુઃખ ન પડવા દઇશ; કેમકે હું — ૮. હું જ — અહીં જે દેવો વસે છે તે જોઓ મહાદેવના અનુચરો છે નહીં નામો જાણ્યું છું.

જીવનદાતા નાઈલને

[મિસર એ, એક શ્રીક ઇતિહાસકારે કહ્યું છે તેમ, ‘નાઇલની પ્રસાદી’ છે. નાઇલ નદીના પૂર અને તેમા તણાઇ આવતો કાંપ એણે જ સૂકા રણના પ્રદેશમા મિસરની કૃષ્ણપતા રચી છે, ને એ જ તેને પાળેપોળે છે. નાઇલ ન હોત તો મિસર પણ ન હોત. એવી જો જીવનદાતા નદી છે તેની સ્તુતિ મિસરવાસીઓએ કરી હોય એ સ્વાભાવિક છે. નાઈલદેવનું નામ દાવી હર્ષ નીચેના સ્તોત્રમાં નાઈલનદીના દેવનું સ્તવન કરેલું છે.]

૧

સ્વાગત છે તને હે નાઇલ ! તું આ ભૂમિમાં પ્રગટ થાય છે, શાંતિથી આવે છે, ને મિસરને પ્રાણુદાન આપે છે. હે અમન, તું રાત્રિને દિવસ પ્રત્યે દોરી જાય છે, ને તેથી હૃદય દરખાય છે.^૧ રાનાં સરજેલાં ઉઘાનોમાં તું પાણીનાં પૂર રેલાવે છે.^૨ તું પ્રાણીમાત્રને જીવન પ્રદાન કરે છે; અટક્યા વિના ધન્ટીને જળમય કરે છે. તું પૃથ્વી પર જીતરી આવતી સ્વર્ણની (સ્વર્ગનદી) છે. હે તા,

૧. મિસરના દેવોના અનેક વર્ણનેક એકબીજાને લાગુ પડે છે તેનું આ એક દર્શાવ છે.

૨. રાને મૂલો બહુ ગમતાં એવી કલ્પના હતી.

તું અન્નપ્રિય છે; અન્નદાતા છે; ધરેધરમાં તું પ્રકાશ પહેંચાડે છે.

૨

હે મત્સ્યપતિ, તારાં પૂર ફરીવાર આવે છે ત્યારે ખેતરો પર જીવજંતુ પડતા નથી. હે જવના સર્જક, ઘઉંના ઉત્પાદક, દેવમંદિરોનો નિર્વાહ તું ચલાવે છે ! કરોડો માણસોના, દુઃખી લોકોના હાથ આળસુ રહે એનો તેને અણગમો છે. સ્વર્ગના દેવો દુભાયે તો માણસો પર દુઃખ આવી પડે છે.

૩

તે વૃષભોને માટે આખી ધરતીને ખુલ્લી કરે છે. ૪ અને મોટા નાના હર્ષ પામે છે. તેના આગમનને (તેના પૂરને) માણસો વધાવી લે છે ! તે નૃમનુ^૫ ૩૫ ધારણ કરે છે. તે પ્રકાશે છે, તે પછી ભૂમિ હર્ષને હિંમેળે ચડે છે ! ઉદરમાત્રનો આનંદ માતો નથી ! પ્રાણી-માત્ર પોષણ પામે છે ! દાંતમાત્રને અન્ન મળે છે.

૪

હે અન્નવાહક ! હે અન્નદેવ ! હે સર્વ સુભગ વસ્તુના સરજનહાર ! હે બીધણુતા ને પરમાનંદના સ્વામી ! તેનામાં સર્વનો મંગલ મયેલો છે. તે વૃષભોને માટે ધાસ પેદા કરે છે; અત્યેક દેવને માટે બલિદાન આણી આપે છે. તે મુંદરમાં મુંદર ધૂપ પૂરે પાડે છે. તે ઉભયલોકનો નાય છે. તે અનાજના કાકારો ભરી આપે છે; ભકારોમાં સમૃદ્ધિ પધારે છે. તે રંકની સ્થિતિ માટે કાળજી રાખે છે.

૫

તે સર્વ કામનાઓ તૃપ્ત કરવા માટે પાક પેદા કરે છે. તેમાં તે

૩. માણસના આળસથી દેવો દુભાય છે. સરખાવોઃ ન ઋતે શ્રાન્તસ્ય સરખ્યાય દેવાઃ ।

૪. એટલે કે તેને પાણી પાઈ ખેતી માટે તૈયાર કરે છે.

૫. જીવનદાતા નાઈલદેવનું બીજું નામ.

કદી ચાકતો નથી. તે પોતાની શક્તિને દાલરૂપ જનાવે છે. બેવડો મુકુટ ધારણ કરનારી તેની આરસની મૂર્તિ કારાયેલી નથી. તે દેખાતો નથી. તેની નથી ચતી સેવાપૂજા, ને નથી ધરાતું તેને નૈવેદ્ય. તેના વાસ ક્યાં છે તે કોઈ જાણતું નથી. ચીતરેલી આકૃતિઓવાળુ મંદિર (એને માટે) રચાયેલું નથી.^૬

૬
એને સમાવી શકે એવું કોઈ મકાન (જગતમાં) નથી ! (હિ દેવ,) તારા હૃદયનો કોઈ મલાદકાર નથી ! તારા યુવકો—તારાં અર્ભકો તારે વિષે રાચે છે: તું રાજાએ એમને આજ્ઞા કરે છે. આખા દેશમાં તારો કાયદો રચાયેલો છે: ઉત્તરમાં તારા સેવકોના માનિષ્યમાં^૭. નયનમાત્ર તેનાથી તૃપ્તિ પામે છે, તેના બ્રહ્મા આશીર્વાદોને માટે આગુર રહે છે.

૭
પાણીનાં પૂર આવે છે, અને (સાથે) આવે છે આનંદાત્સવ; અને હર્ષ જીભરાય છે પ્રત્યેક દેવામાં. નીચનાં મંતાન મગરોના ઘાંત, અને તારા સાથે ગણાતા દેવોનું મહાન પશુ (હરખાય છે) તેની રેલ

૬. આ કંડિકા બહુ મહત્વની છે. તે જતાવે છે કે મિસરવાસીઓ મૂર્તિપૂજક હતા તેમનામાં એ કલ્પના પણ પ્રવર્તતી હતી કે સર્વ દેવોથી પૂર એવો એક પરમાત્મા છે, જે અજ્ઞાત, અદૃશ્ય, અચિંત્ય, ને અપ્રમેય છે. તે જ ભૂતમાત્રનો અધિપતિ છે, રાજા છે. તે જ સર્વ શુભ અને શક્તિનું ઉત્તમસ્થાન છે. તે કોઈ મંદિરમાં સમાઈ શકે એમ નથી, ને તેથી તેની મૂર્તિ રચવી, પૂજાઓ કરવી ને બલિદાનો ધરવાં એ તેની ઉપાસનાનો સાચો માર્ગ નથી.

૭. ન્યાયાધીશો દેવના સેવકો મનાતા, ને તેઓ ઉત્તરથી દક્ષિણુ લગી કાયદોનો અમલ કરતા.

૮. નીચ દેવીના જે સ્તનને જે મગર ખાવે છે એનું ચિત્ર મિસરના પ્રાચીન સંમહોમાં મળી આવે છે.

ખેતરોને પાણી પાવ છે, મનુષ્યોને હર્ષધેત્રાં કરે છે, ને એકનું સર્જન કરવા બીજાને પચપાન કરાવે છે.^૯ તેની સાથે કામ કરનારું કાર્ધ નથી; તે નીચની સહાયતા વિના જ અન્ન પેદા કરે છે.^{૧૦} માનવીઓને તે હર્ષ ઉપજાવે છે.

તિમિરમાથી નીકળી આવેલો તે પ્રકાશ આપે છે. તેનાં દોરનાં ગોચરમાં તેની શક્તિ સર્વ કંઈ પેદા કરે છે: જે નહોતું (મૃતવત્ હવું) તેને તેની બીનાશ સજીવન કરે છે. મનુષ્યોને વસ્ત્ર પહેરાવાય છે: તેના ઉદ્ધાનોને ભરવા. તે પોતાના મજૂરોની કાળજી રાખે છે. તે સાયકાળ અને મધ્યાહને સગ્ગવે છે. તે અનંતતા અને કાબીસ^{૧૧} છે. તે ઉત્તરમાં સર્વ કાર્યોને ચલાવે છે. તે સરગ્ગવે છે સર્વ લખાણોને, સર્વ પવિત્ર વચનોને, અને તેના (મનુષ્યનાં) સર્વ ઓગ્ગરોને.^{૧૨}

તે શબ્દો ઉચ્ચારતો તેના ધરના અંતર્ભાગમાં પ્રવેશે છે. તેની ધૃમ્હા થાય ત્યારે તેના ગૂઢ મદિરમાથી તે ચાલવા માડે છે. તારો કોપ થયે મત્સ્યોનો વિનાશ થાય છે^{૧૩} પછી માણસો મોસમનાં પાણી માટે તારી પ્રાર્થના કરે છે: “થિબાર્ધડ દ્વીપકલ્પ જેવું દેખાઓ, દરેક માણુમ પોતાના ઓગ્ગર લઇને ચાલતો દેખાઓ, કોઈ માણુમ

૯. “નાઈલ સર્વ મનુષ્યોને કામાતુર બનાવે છે, ને તેમને પ્રજનન-શક્તિ આપે છે.”

૧૦. નીચ (એટલે વરસાદ આપનારી દેવી)ની સહાયતા વિના. નાઈલનાં કનાળાના પૂર વરસાદ વિના જ આવે છે, એને અનુલક્ષીને આ વચન કહ્યું હોય એ સંભવિત છે.

૧૧. દેવોના નામ.

૧૨. તે વાણીનો પલ્લ દેવ છે, ને સાથે મનુષ્યને લપચોગી એવા ઓગરો પણ બનાવે છે.

૧૩. દેરામા ઓગરોની તગી પડે છે.

સાથીઓથી પાછળ ન પડી જાઓ! વચ્ચે ધારણ કરનારા વચ્ચે વિનાના હો. અમીરના પુત્રો આજુપણો વિનાના હો. રાતે દેવોનાં મંડળ ન થાઓ!”^{૧૪} એના ઉત્તરમાં (દિવ) સ્ફૂર્તિદાયક જળ આપે છે, ને સર્વ જનોને હૃદયપુષ્ટ બનાવે છે.

૧૦

હે ન્યાયના મંરથાપક! પ્રચલ જળનાં પૂરની સાથે તારી પૂજ થાય છે, તે વેળા મીઠા મધુરાં સ્તુતિવચનોથી તારી આરાધના કરતાં લોકો હરખાય છે! મનુષ્યો ધાન્યની આહુતિઓ આપે છે, ને સર્વ દેવની આરાધના કરે છે. ધરતી પર કોઈ પંખીઓ પડતાં નથી. તારો હાથ સુવર્ણથી મુશોભિત છે; જાણે સુવર્ણથી મટેલો ન હોય. સ્વચ્છ સીસમ જેવા મહામૂલ્યા ધાન્યને ફણુગા કૂટતા હોય ત્યારે તે ખવાઈ જતું નથી.^{૧૫}

૧૧

તારું આ સ્તોત્ર વીણાની સાથે ગવાય છે; તારી પ્રીત્યે વીણા^{૧૬} (કુશળ) હાથે વગાડવામાં આવે છે! જીવાનો તને જોઈને રંજિત થાય છે. તેઓ તારાં જ સંતાનો છે. તેં એમના શ્રમનું ફળ આપ્યું છે. દેશને શીભાવનારો એક મહાનુભાવ છે; તે પ્રકાશનો દેનારો છે; મનુષ્યોની આગળ ઢાલરૂપ છે; તે નિરાશાની વેળાએ હૃદયમાં ઉત્સાહ પૂરે છે. તેનાં સર્વ પશુની વૃદ્ધિ તેને ગમે છે.

૧૪. આનો અર્થ સ્પષ્ટ નથી. નાઈલનું પૂર આવે ત્યારે લોકોને જે કામ થડી જવાની ભારે ઉતાવળ થાય છે તે અહીં વર્ણવવાનો આશય લાગે છે: કોઈ કપડાં કે ધરણી પહેરવા ન રોકાય, અને દેવના ઉત્સવો ને દિવાલિધિઓ પણ બંધ કરી દેવામાં આવે.

૧૫. પંખીઓ અનાજને ખાઈ જતાં નથી; દેવ તેનું રક્ષણ કરે છે.

૧૬. Lyre. એ પણ વીણાનો એક પ્રાચીન પ્રકાર હતો.

૧૨

તું રાખના નગરમાં પ્રકાશે છે; પછી ગૃહસ્થો સર્વ સારી વસ્તુઓ પ્રાપ્ત થતાં અતિ સતોષ પામે છે; નિર્ધન માણસ કમળને^{૧૭} જોઈ દસે છે. વસ્તુમાત્ર સપૂર્ણ મુખ્યવસ્તિત યઈ ગઈ છે. તારાં બાળકોને દરેક પ્રકારની વનસ્પતિ મળે છે. અજના વાખા પડે ત્યારે આનંદોત્સવ ધૂળમાં મળી જાય છે, ને દેશને થાક ચડી જાય છે.

૧૩

હે નાઈલના પૂર, તને બલિદાન અપાય છે; તારા નૈવેદ્યને કાળે બળદો વધેરાય છે; તારે કાળે મહોત્સવો થાય છે; તને મરધાનો ભોગ ચડાવાય છે; ખેતરનાં પશુઓને તારે કાળે પકડવામાં આવે છે; ને તારે પ્રીત્યર્થે શુદ્ધ જ્વાળાઓનો હોમ કરવામાં આવે છે. બલિદાનો જોમ નાઈલને અપાય છે તેમ પ્રત્યેક દેવને પણ અપાય છે. બળદ, આખલા ને મરધાં આદિ અગ્નિમા હોમાય છે; ને તેની સુવાસ આકાશે ચડે છે! નાઈલનદ પોતાને માટે ધિનાષ્ટ્રમાં^{૧૮} ખીણો પાડી લે છે; સ્વર્ગમાં તેનું નામ અજ્ઞાન છે. તે પોતાના રૂપ પ્રગટ કરતો નથી! એની પ્રતિમાઓ કરેલી સર્વ નકામી છે!^{૧૯}

૧૪

મર્ત્યો (એનું) સ્તવન કરે છે; અને દેવમંડળ પણ! બીપણુ સત્ત્વે તેનાથી બચ પામે છે. તેના પુત્રને^{૨૦} સર્વનો સ્વામી બનાવેલો છે, આખા મિમ્બને ઉગ્મજવાને. પ્રકાશ, પ્રકાશ, હે નાઈલ, પ્રકાશ! મનુષ્યોને તેમના વૃષભો દ્વારા જીવન આપ! તેના વૃષભોને ગાયરો-દ્વારા જીવન આપ તેજસ્વી રૂપે પ્રકાશ, હે નાઈલ.

૧૭. અનાજની તળીમા જ્યારે ઘીજીવું કદ ન મળત ત્યારે તેને કમળ આપને રહેવું પડતું

૧૮. નાઈલ દક્ષિણની જે ખીણોમાંથી નીકળે છે એનો અહીં ઉલ્લેખ છે.

૧૯. કેમકે તે નિરાકાર છે. સરખાવો પૃ. ૫૨.

૨૦. ફરાઓને — રાબને, રાબ સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર મનાતો.

અતનની સ્તુતિ

[ઈ. સ. પૂર્વે ૧૩૮૦ માં મિસરમાં અમનદોતેપ ઋષિ નામની રાજ યથા. તે કાળે ધર્મને નામે જે અનાચાર ચાલતો હતો તેની સામે તેને અણગમેા ઇચ્છો. કનાકિમાં અમનદેવનું લભ્ય દેવાલય હતું તેમાં અમનનું મોટું જનાનખાનું રહેલું, જે અમનની—વસ્તુતઃ પૂજારીવર્ગની—રખાતો રહેતી. આ નવા જીવાન ને ખતીમતી રાજને એ અકાચું લાગ્યું. અમનને નામે વધેરાતાં પ્રાણીનું લોહી જોઈ તેને વસતું થઈ પડ્યું. પૂજારીઓ મંત્રાનંતર ને તાવીજેના વેપાર ચલાવતા, ને દેવને નામે રાજકાજમાં ફખલ કરતા, તેની તેને સૂઝ થઈ. આ અધર્મ જોઈને તણે ધર્મને શુદ્ધ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો; જૂની, શુદ્ધ રૂપની સૂર્યપૂજા ફરી ચાલુ કરવાનું કરાવ્યું, સૂર્યને ‘અતન’ નામ નામ આપ્યું, અને એ જ એક દેવ છે ને બીજા કોઈ દેવ નથી એવો એકેશ્વરવાદ પ્રચલિત કર્યો. મૂર્તિપૂજા બંધ કરાવી. સૂર્યની પ્રચલિત મૂર્તિઓ મનુષ્યરૂપની હતી તે કઠાવીને સૂર્યના જિજ્ઞની આકૃતિ બનાવી તેની પૂજા ચાલુ કરી. આખા દેશમાંથી અમન દેવનું નામ ને તેની મૂર્તિઓ જખાડી નખાવ્યાં, અને ‘દેવો’ એ શબ્દ જ્યાં જ્યાં હતો ત્યાં બધેથી ભૂંસી નખાવ્યો. પોતાનું નામ ‘અમનદોતેપ’ (અમનપ્રસાદ) હણ તે જદલીને ‘ઇખનાતન’ (વૃક્ષાતન) શબ્દ. આમાં અસહિષ્ણુતા હતી. દેવની મનુષ્યાકૃતિની પૂજા જે મૂર્તિપૂજા હતી, તેા સૂર્યની જિજ્ઞાકૃતિની પૂજા પણ શુદ્ધતર તોયે મૂર્તિપૂજા જ હતી. મિસરની

પ્રજના હાડમા આવી ધર્મની અસહિષ્ણતા ન હતી. એવો અસહિષ્ણ એકેશ્વરવાદ જો પાછળથી યદુદીઓએ ચલાવ્યો. એવી અસહિષ્ણતા ન હોત તો તેણે કરવા ધારેલો ધર્મશુદ્ધિનો પ્રયત્ન કદાચ સફળ અને સ્થાયી થયો હોત. એ રાજનું રચેલું અતનનું એક સુંદર સ્તોત્ર નીચે આપ્યું છે. તેણે ન્દુત્ત પાટનગર છોડી નહું વસાવ્યું ને તેને નામ આપ્યું અખેતાતન (અતનની ક્ષિતિજ). ત્યાં એ પોતાના ધર્મસિદ્ધાંતના ચર્ચા ને ઉપદેશ કરતો ને દરબારીઓ તે સાલળતા. અતનને યુદ્ધ પ્રિય નથી એમ તે માનતો, તેને લીધે સામ્રાજ્ય કેટલેક અંશે ઠીક પછી પડવા પામ્યું, અને સીરિયા સામ્રાજ્યમાંથી ખરી પડ્યું. તેના મૃત્યુ પછી તેનો સ પ્રદાય ઝાઝો વખત ટક્યો નહોતો. ન્દુતા સ પ્રદાયે ફરી પાછું જોર જમાવ્યું. તેના અનુગામી તુતનખાતને પોતાનું નામ ફેરવીને તુતનખામન રાખ્યું. અમનની ઉપાસના ફરી રાફ થઈ. અને આળીસેક વરસ પછી હખ-નાતનને 'અધર્મો' ને 'દેશદ્રોહી' નામ આપવામાં આવ્યા, અતનના મંદિરો તોડી નાખવામાં આવ્યા, ઈખનાતનનું નામ સરકારી દફતરોમાંથી છઠ્ઠી નાખવામાં આવ્યું, ને તેનો રાજ્યકાળ જાણે થયો જ ન હોય એવી રીતે સરકારી તવારીખો બદલવામાં આવી. છતાં ન્દુતા ધર્મના એ ઝનૂનીઓ આ રાજનું નામ, તેની સ્મૃતિ, ને તેણે રચેલું અતનનું સુંદર સ્તોત્ર એનો નાશ ન જ કરી શક્યા.]

આકાશના ક્ષિતિજ પર ઉદય મનોહર છે તારો; હે શ્રવત અતન, હે સૃષ્ટિના આદિકર્તા તુ જ્યારે પૂર્વના ક્ષિતિજમાં ગેંછે ત્યારે જિતારી ગમ્યતા આખા દેશમાં રેલાવે છે.

તુ મુંદર છે, મહાન છે, દરેક દેશની ઉપર જાયે જાયે તું દીપ્તિમત રૂપે પ્રકાશે છે તારાં કિરણો જૂમિને બાપી વળે છે. એ બધી સૃષ્ટિ તેં જ ગવી છે. તુ રા છે, અને તું એ સર્વને બદી બનાવીને લઇ જાય છે; તું નેમને તારા પ્રેમપાશ વડે બાંધે છે. તુ દૂર દૂર છે, પણ તારાં કિરણો તો અવનિતલ પર છે, તુ જાયે જાયે છે, પણ તારાં પગલાં તે આ દિવસ છે.

તું જ્યારે આકાશના પશ્ચિમ ક્ષિતિજ પર આથમે છે ત્યારે પૃથ્વી તિમિરે છવાય છે ને મૃતવત્ જની જાય છે તેઓ (લોકો) પોતાના ઘરોમાં બેસી જાય છે, તેઓ માથે ઝાઢી લે છે, તેમના નાક બધ થઈ જાય છે, અને કાઈ એકબીજાને જોતું નથી તેમના માથા નીચે પડેલી સર્વ ચીજો ચોગઈ જાય છે, ને તેની તેમને ખબર પડતી નથી પ્રત્યેક મિહ તેની શુદ્ધામાથી નીકળી આવે છે, ને સર્વ સર્પો ડખ મારે છે . જગતે મૈન ધાગ્યુ કર્યું છે, તેનો જ સગજનહાર છે તે પોતાના ક્ષિતિજમાં વિશ્રાંતિ લઈ રહ્યા છે

તું જ્યારે ક્ષિતિજ પર જોગે છે ત્યારે ધરણી તેજથી ઝળહળી જોડે છે તું જ્યારે દિવસે અતનરૂપે પ્રકારો છે ત્યારે તું તિમિરને લાકી કાઢે છે તું જ્યારે તાગ કિરણોને બહાર મોકલે છે ત્યારે બે ભૂમિ^૧ પ્રતિદિન ઉત્સવ માણે છે તું એમને ઉમડે છે ત્યારે તેઓ જોગે છે ને પોતાના પગ પર જોભા ગૂંઢે છે તેમના અંગોનું રનાન થઈ ગયા પછી તેઓ વસ્ત્રો પરિધાન કરે છે, ને તેમના હાથ તાગ ઉદયતુ ઉપરધાન કરવા જ્યાં થાય છે આખા જગતમાં લોકો પોતપોતાનું કામ કરે છે.

મર્વ પશુઓ પોતાના નિવાસમાં વિશ્રાંતિ લે છે, વૃક્ષો ને વનસ્પતિ ફૂલેફાલે છે, પખીઓ તેમની કર્મભૂમિમાં ફરે છે, ને તારુ ઉપરધાન કરના પોતાની પાખો જોચી કરે છે ઘેટામાત્ર તેમના પગ પર નૃત્ય કરે છે, સર્વ પાખાળા પ્રાણીઓ જોડે છે, તું તેમના પર પ્રકાશે છે ત્યારે તેમના જીવમાં જીવ આવે છે^૨

નદીના પ્રવાહમાં નાવડીઓ ઉપર નીચે હકારે છે તું જોગે છે એટલે પ્રત્યેક રાજમાર્ગ ખુલ્લો થઈ જાય છે નદીના માછના તારી

૧ મિસરનું તે કાળે મિસરમાં પ્રચલિત નામ આ હતું

૨. સરખાવો સૂર્ય આત્મા જગતસ્તસ્યુપધ ૧

સામે ફૂદાફૂદ કરે છે તારા કિરણો લીલા મહાસાગરના મધ્યમાં પડે છે. સ્ત્રીમાં શુક્રનો સર્જક તુ છે; પુરુષમાં વીર્યનો સરજનહાર છે, પુત્રને માતાના દેહમાં જીવન તુ આપે છે, તે રડે નહીં માટે તેને પપાજે છે, ગર્ભવાસમાં પણ તેની માવજત કરે છે તે સરજેલા પ્રત્યેક પ્રાણીને સચેતન બનાવવા તુ તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે. તે જે દિવસે (માતાના) દેહમાંથી નીકળી આવે છે એ તેના જન્મદિને, તુ તેનું સુખ ઉઘાડી તેને વાચા આપે છે, તુ તેને જરૂરની વસ્તુઓ પૂરી પાડે છે

ઇંડામાં રહેલો પખીનો જીવ જ્યારે ઇંડામાં ચીં ચીં કરે છે ત્યારે તુ તેને શ્વાસોચ્છ્વાસ આપે છે, તેને જીવતુ ગખવાને તુ તેને (સાચવીને) ઇંડુ ફેડવાની ક્ષણ લગી લાવે છે ત્યારે તે ઇંડુ ફેડીને બહાર આવે છે, પોતાની સર્વ શક્તિ વાપરીને ચીં ચીં કરવા માટે. તે બહાર આવે છે એટલે જો પપા પર ચાલવા લાગે છે

કેવા અનેકવિધ છે તારા કર્મો તે અમારી નજરથી ગૂઢ છે. હે એકશ્વર, તારા જેવી શક્તિ બીજા કોઈની પાસે નથી. તુ જ્યારે એકલો હતો ત્યારે તે તારા હૃદયની કામના અનુમાર આ સૃષ્ટિને સરજાવી મનુષ્યોને, મોટા ને નાના દેવને, ધરતીના સહુ નિવાસીઓને, પાણી ચાલનારાઓને, આકાશમાં વિચરનારાઓને, પાણી બેઠનારાઓને. પગદેશોને, મિગિયાને અને કુશને, મિસરની જમીને, પ્રત્યેક મનુષ્યને તુ તેને રચાને રચાપે છે, ને તેની જરૂરિયાત પૂરી પાડે છે.

તુ પાતાળલોકમાં નામવને મરજે છે, તુ તારી ઇચ્છા અનુમાર તેને લાવે છે, લોકોને જીવતા ગખવાને માટે.

કેવી ઉત્તમ છે તારી યોજનાઓ, હે અનંતતત્ત્વના અધીશ ! આકાશમાં એક નામલ છે — પરબ્રહ્મોને માટે, અને પ્રત્યેક દેશનાં

પગે ચાલનારાં પશુઓને માટે. તારાં કિરણો પ્રત્યેક હિવાનને પોષણ આપે છે. તું જો છે ત્યારે તેઓ જીવે છે. તારા વડે તેઓ ખીલે છે ને વિકાસ પામે છે. તું ઋતુઓને રચે છે, તારી સર્વ સૃષ્ટિને સરળપણને: શિયાળો તેને શીતળતા આપવાને; અને જિહ્મા તેઓ તારો આસ્વાદ પામી શકે તે માટે. તેં રચ્યું છે દૂરદૂરનું આકાશ — તેમાં તારે જગવાને સારુ, ને તે જ સ્વરાશ્યને રચ્યું છે તે નિદાળવા માટે.

તું એકલો, જીવત અતનરૂપે પ્રકાશે છે, જો છે, ઝળકે છે, દૂર દૂર જાય છે, ને પાછો વળે છે. તું રચે છે કરોડો નરપો, તારા એકલાની શક્તિ વડે: નગરો, ગામો ને ગોત્રો; રાજમાર્ગો ને સરિતાના પ્રવાહો. અહુમાત્ર તેમની સમક્ષ તને નિદાળે છે; કેમકે તું પૃથ્વીને માથે તપતો દિનમંથ્રિ અતન છે.

તું મારા હૃદયમાં છે; તારા પુત્ર ઈષનાતન સિવાય ખીન્નું કાંઈ તને જાણતું નથી. તે એને જ્ઞાન આપ્યું છે તારી યોજનાઓનું ને તારા સામર્થ્યનું. જગત તારા હાથમાં છે; ને તેનો સરજનહાર પણ તું જ છે. તું જો છે ત્યારે તેઓ જીવે છે; તું આથમે છે ત્યારે તેઓ મરી જાય છે; કેમકે તું તારું પોતાનું દીર્ઘાયુષ્ય છે. મનુષ્યો તારા વડે જીવે છે; અને તું આથમે છે ત્યાં લગી તેમની આંખો તારા મનોહારી રૂપ પર ચોંટી રહે છે. તું પાશ્વર્યમાં આથમે છે ત્યારે પરિશ્રમનાં સર્વ કામો જોયાં મુકાય છે.....

તે જગતને રચાયું છે, અને તેને તારા પુત્રને કાળે પોષ્યું છે — દીર્ઘાયુ ઇષનાતનને કાળે; અને તેની પટરાણી, તેની પ્રિયતમા, બ્રહ્મિની સ્વામિની, ચિરંજીવ અને સદા વર્ધમાન એવી, નેરંદર-નેકુ-અતન, નોકૃતીતને કાળે.

રાને સર્પદશ

[આઈસીસ અને એસાઈરીસની કથા એક પ્રકારની છે આઈસીસ અને રાની કથા જુદા પ્રકારની છે એમા આઈસીસ દેવીને જાદુ ને જાંતરમતર કરનારી કહી છે. સૂર્યદેવ રાના દ્વય અને જિહ્વા સમાન થાય તેને (વિદ્યાપતિએ) તેને વિદ્યા શીખવેલી છે તેની મૂર્તિનું મુખ સર્પનું કહેણું છે સામાન્ય રીતે તે લોકોની ભીડ ભાગવામા ને તેમના સકોટા ટાળવામા જ મદદ કરતી પણ તેને એટલા જ્ઞાનથી સતોષ ન થયો, અને સ્વર્ગ તથા પૃથ્વીના કર્તા ને ભર્તા એવા સૂર્યદેવ રાના જેવી શક્તિ મેળવવાનું તેને મન થયું. તેણે જોયું કે રા પોતાની શક્તિ એક ગૂઢ 'નામ'માથી મેળવે છે, ને તેને એ 'નામ' જાણવાની ઇચ્છા થઈ, એને મટિ એણે કરેલા પ્રયત્નનું વર્ણન નીચેની કથામા છે. એ કથાનો કા તો કુદરતની કોઈ ધન્યા જોડે સંબંધ હોય. અથવા મિસરના જનસમૂહમા જે અનેક વહેમો ચાલતા, જાદુ ને જાંતરમતર ચાલતા તેમાના કોઈની સાથે—દા. ત. સાપનું ગેર ઉતારવાના મત્રની સાથે—તેનો સંબંધ હોય. આ કથામા સૂર્યનું 'નામ' એટલે સૂર્યની ગૂઢ શક્તિ એ અર્થ અભિપ્રેત છે મિસરમા જેણે સંસ્કૃતિ પહેલવહેલી સ્થાપી તે મંજ અથવા અહમંજ રાજ્યે, સર્પ જેનું પ્રતીક હતો એવા ચંદ્રની ઉપાસનાની જગ્યાએ સૂર્યપૂજા પ્રચલિત કરેલી. એટલે ઉપાસનાના આ બે સપ્રદાયના સંઘર્ષનું સૂચન પણ કદાચ નીચેની વાર્તામા હોય. બે સપ્રદાય વચ્ચે

ને દેવીના સાનિધ્યમા નિર્જીવ રહ્યો જે માર્ગે ચઢેને સૂર્યદેવ બે દેશ (મિસર)મા યથેચ્છ વિહરતા હતા તે માર્ગમા દેવીએ આ નિર્જીવ વસ્તુને મૂકી દીધી

સૂર્યદેવ બિચ્ચા, તેમની પાછળ સ્વર્ગના દેવો ચાલ્યા, અને તેમણે નિત્યક્રમ અનુસાર પ્રમાણુ કર્યું પેલો નાગ સૂર્યદેવને કસ્યો અને તેમના દેહમાથી ચેતનરૂપી અગ્નિ નીકળી ગયો દેવે મુખ ઉઘાડ્યુ, અને તેમની ચીસનો પડ્યો આખા આકાશમા પડ્યો દેવમથે કહ્યું 'શુ છે?' અને તેમની પાછળ ચાલ્યા આનતા દેવોએ પૂછ્યુ 'શુ છે?' સૂર્યદેવને નમગાઇ એટલી આવી ગઈ હતી કે તે આનો ઉત્તર દઈ શક્યા નહીં તેમની દાઢો ઠંકડવા લાગી, આખુ શરીર થરથર ધ્રૂળવા લાગ્યુ, અને જેમ નાઇનનો પ્રનાહ દેશમા વ્યાપી વળે છે તેમ વિષ તેમના અંગેઅંગમા વ્યાપી વળ્યુ

એ મહાબલાદય દેવે હૃદયને મજબૂત કર્યું અને પાછળ આનત્મ દેવોને ખૂમ પાડીને કહ્યું ' મારા અગમાથી ઉત્પન્ન થયેલા, મારા દેહમાથી જન્મેલા હે દેવો તમે અહીં મારી પાસે આવો, તો હું તમને કહું કે શુ થયુ છે કોક જીવલેણ વસ્તુએ મને ધા કર્યો છે મારુ હૃદય તે જાણે છે મારી આંખે એ વસ્તુને કદી જોઈ નહોતી, મારા હાથે એને કદી ખનાવી નહોતી મારા પગ આવો ધા કરે એવુ કોઇ મારી જાણમા તો નથી મને આના જેવુ દર્દ પહેલા કદી થયું નથી, અને એના જેવી તીવ્ર વેદના બીજી એકે નથી

“હું રાજા છુ, રાજાનો પુત્ર છુ દેવનું બીજ છુ. હું મહાદેવ છુ, મહાદેવનો પુત્ર છુ મારા પિતાએ મારુ 'નામ' યોજ્યુ છે મારે ઘણા નામો છે, ઘણા રૂપો છે મારુ સત્ત્વ પ્રત્યેક દેવમા વિદ્યમાન છે તેમુ અને હોરમ દેવ, જેઓ નામો આપે છે, તેમણે મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું છે મારા પિતાએ ને મારી માતાએ મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું

માડવાળ ચયાની નિશાની કદાચ એ પણ હોય કે પાઞ્ચથી રાજ્યોના પૂતળામાં શિરોભાગ પર સર્પની આકૃતિ જોવા મળે છે અથવા સંભવ છે કે આ વાર્તામાં સૂર્યમહાજનો પણ દર્શાવ્યો હોય સર્પ એ ધૂમસ, અધાર ને વાદળોની પ્રતિમા છે, ને દરરોજ રાતે સૂર્યની સામે લડે છે, એવી પણ કલ્પના છે.]

સ્વર્ગ અને પૃથ્વીના, ચેતન અને અગ્નિના, દેવો અને મનુષ્યોના, પશુના અને ઢોરના, સરીસૃપોના, પખીઓના અને મંત્રચોના કર્તા, એના સ્વયંભૂ દેવની આ કથા છે તે મનુષ્યો ને દેવોનો ગાળ છે. તેનું રૂપ એક છે કાળના યુગો તેને સારુ વરસો જેવા છે તેને ધણા અઘાત નામો છે, ને તે નામો દેવો પણ જાણતા નથી

હવે આઠસીસે ઓરૂપ ધારણ કર્યું હતું તેની વાણીમાં ધણી કુટિલતા હતી, ને તેના વેણમાં ધણી મોહકતા હતી તે કરોડો મનુષ્યોથી મનમાં કટાણી ગમ્મ હતી, તેને કરોડો દેવો વધારે ગમતા હતા, ને કરોડો તેજસ્વી મરુઓ વિષે તેને અતિ આદર હતો તેણે હૃદયમાં વિચાર કરી જોયો કે તેનાથી સ્વર્ગમાં ને પૃથ્વી પર રા જેવી થઈ શકાય ખરું? પૃથ્વી ને સ્વર્ગની સ્વામિની બની શકાય ખરું? તેણે મનમાં ધડભાજ કરી જોઈ કે આ પવિત્ર દેવ (ગ)નું 'નામ' જાણવાથી એ ધારણા પાઠ પડે કે નહીં?

ગ દરરોજ તેના નાવિકોને મોખરે નીકળીને આકાશમાં આવતો, અને ક્ષિતિજના એવડા સિંહામન પર^૧ વિરાજતો દેવ વૃદ્ધ થયો હતો તે પોતાના શરીરમાંથી પૃથ્વી પર સાવ કરતો હતો, અને તેનું ચૂક જમીન પર પડતું હતું. એ ચૂક સાથે જમીન પરની ધૂળને મસળીને તેનો પિંડો આઠસીસે હથેળીમાં લીધો, અને તેમાંથી નાગની આકૃતિ બનાવી, તેનું રૂપ તીરને મળતું બનાવ્યું નાગ હાલ્યો નહીં,

૧ સૂર્યોદય અને સૂર્યાસ્તની ક્ષિતિજ.

ને દેવીના સાનિધ્યમા નિહિત રહ્યો. જે માર્ગે ચાલે સૂર્યદેવ એ દેશ (મિસર)મા યથેચ્છ વિહરતા હતા તે માર્ગમાં દેવીએ આ નિહિત વસ્તુને મૂકી દીધી.

સૂર્યદેવ ઊઝા; તેમની પાછળ સ્વર્ગના દેવો આસ્યા; અને તેમણે નિત્યક્રમ અનુસાર પ્રયાણ કર્યું પેલો નાગ સૂર્યદેવને ડર્યો, અને તેમના દેહમાંથી ચેતનરૂપી અગ્નિ નીકળી ગયો દેવે મુખ ઉઘાડ્યું, અને તેમની આંખો પડ્યો આખા આકાશમા પડ્યો દેવમંથે કહ્યું 'શુ છે?' અને તેમની પાછળ આસ્યા આવતા દેવોએ પૂછ્યું 'શુ છે?' સૂર્યદેવને નખળાઇ એટલી આવી ગર્ભ હતી કે તે આનો ઉત્તર દઈ શક્યા નહોં તેમની દાઢો કંકડવા લાગી, આખું શરીર ઘરઘર ધ્રુજવા લાગ્યું; અને જેમ નાઇવનો પ્રવાહ દેશમા વ્યાપી વળે છે તેમ વિષ તેમના અંગેઅંગમા વ્યાપી વળ્યું.

એ મહાબલાદય દેવે હૃદયને મજબૂત કર્યું અને પાછળ આવતા દેવોને ખૂમ પાડીને કહ્યું "માગ અગમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા, માગ દેહમાંથી જન્મેના હે દેવો, તમે અહીં મારી પાસે આવો, તો હું તમને કહું કે શુ થયું છે કોક જીવેલું વસ્તુએ મને ધા ક્યો છે: મારુ હૃદય તે જાણે છે. મારી આંખે એ વસ્તુને કદી જોઈ નહોતી, મારા હાથે એને કદી ખનાવી નહોતી માગ પર આવો ધા કરે એવું કાંઈ મારી જાણમા તો નથી મને આના જેવું દર્દ પહેલા કદી થયું નથી, અને એના જેવી તીવ્ર વેદના બીજી એકે નથી.

"હું રાજા છું, રાજાનો પુત્ર છું, દેવનું બીજ છું. હું મહાદેવ છું, મહાદેવનો પુત્ર છું. મારા પિતાએ મારુ 'નામ' યોજ્યું છે. મારે ઘણા નામો છે, ઘણાં રૂપો છે. મારુ સત્ત્વ પ્રત્યેક દેવમા વિદ્યમાન છે. તેમજ અને હોરસ દેવ, જેઓ નામો આપે છે, તેમણે મારુ 'નામ' ઉચ્ચાર્યું છે. મારા પિતાએ-ને મારી માતાએ મારું 'નામ' ઉચ્ચાર્યું

છે મારા જનકે તે માગ દેહમા મતાડી દીધું છે, કે જોયી કોઈ મારા પર મન યા જાદુ કદી ચલાવી શકે નહીં.

“હું મારા મદિરમાથી બહાર આવ્યો હતો, મારે શુ કરવાનું છે તે જોવાને મેં સરજેલા બે દેશો (મિસર)ની જમીન પર ચઢને હું વિચરતો હતો તેવામા કોઈએ મારા પર ઊરા ફેંકી ધા ક્યો, ૨ પણ ધા કોણે ક્યો તેની મને ખબર નથી એ અગ્નિ હોય ખરો? એ પાણી હોય ખરું? મારા હૃદયમા અગ્નિ મળજે છે, મારા અંગે ધ્રુજે છે, ને મારુ શરીર ચથરે છે દેવો મારા મતાનો છે, તેમાથી જેમની વાણીમા જાદુઈ શક્તિ હોય, જેમના મુખમાથી છટાદાર વાણી નીકળતી હોય અને જેમની શક્તિ સ્વર્ગને બેઠતી હોય તેવાને મારી પાસે લાવો.”

પછી એમના મતાનો એમની પાસે આવ્યા સર્વ દેવદેવી ત્યાં આવ્યા હતા ને રડતા હતા જાદુઈ શક્તિવાળી આર્ષસીસ દેવી પણ આવી તેના મુખમા જીવનનો પ્રાણ છે, તેના મનોઆચાર દુખનો નાશ કરે છે, અને તેના મનો મરેલા ગળાને જીવતા કરે છે. તેણે કહ્યું “આ શુ છે હે દેવી પિતા, તે હું કહું તમને નાગે દશ ક્યો છે જે વસ્તુને તમે સરજી છે તેણે તમારી સામે માયુ ઊચકયુ છે કલ્યાણકારી મનો વડે એનો નાશ અવશ્ય થશે જ. તમારા કિરણોના દેખતા હું એને નસાડી શકુ છું.”

સૂર્યદેવે મુખ ઉઘાડયુ ને કહ્યું “હું રસ્તા પર પ્રવાસ કરતો હતો, મારા રાજ્યના બે દેશ પર ચઢને વિચરતો હતો, કેમકે મેં જે સૃષ્ટિ રચી હતી તે જોવાનું મને મન હતું તે વેળાએ નાગ મને ડસ્યો; પણ મેં તેને જીવો નહીં એ અગ્નિ નથી એ પાણી નથી. (અત્યારે)

૨ નાગને સૂર્યદેવ જાણતા નહોતા એટલે તેમને એ આકૃતિ ધરા જેવી લાગી હશે.

હું પાણીથીયે શીતળ છું; ને અગ્નિથીયે ગરમ છું. મારાં સર્વ અંગો પરસેવાથી નવાઈ રહ્યાં છે. હું મૂઝું છું. મારી આંખ અસ્થિર છે, ને હું આકાશને જોઈ શકતો નથી. ભરતિનાળામાં બને એમ મારા મોઢા પરથી પાણી ઝરે છે.”

આદિત્યસીસે રાને કહ્યું: “હે પિતૃદેવ, મને તમારું નામ કહો.”

[રાએ કહ્યું:] “હું સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનો કર્તા છું. મેં પર્વતોને જોગા બાંધ્યા છે, અને તેના પર જે સ્ત્રીને હરતી ધરાવે છે તેને સરજી છે. હું જળનો સરજનહાર છું, ને સ્વર્ગનું મહાસરોવર મેં બનાવ્યું છે. પ્રેમના આનંદનો સર્જક મેં ઉત્પન્ન કર્યો છે. મેં સ્વર્ગ રચ્યું છે, જે ક્ષિતિજોને શણગારી છે, અને તેમાં દેવોનું ભવ્ય તોજ મૂક્યું છે. હું મારાં બે નેત્ર ઉઘાડું છું ત્યારે પ્રકાશ થાય છે, અને મારાં બે નયન મીચું છું ત્યારે અંધકાર પથરાય છે. હું આગ કરું છું ત્યારે નાઇલના પૂર ચડે છે. મારું ‘નામ’ દેવો બળુતા નથી. ધડીપણ મેં બનાવ્યાં છે. દિવસોનો મર્જક હું છું. વરસના ઉત્સવોનો આરંભ કરનાર હું છું. પાણીના પ્રવાહોનો સર્જક હું છું. હું અગ્નિને પેદા કરું છું, ને તેના વડે ધરના કામો થાય છે. હું પ્રભાતે ખેપરી છું, મધ્યાહ્ને રા છું, ને સાંધકાળે તેમ છું.”

પણ [રાના શરીરમાં] વિષ ફેલાતું અટક્યું નહીં, ને એમને જરા પણ કળ વળી નહીં.

આદિત્યસીસે રાને કહ્યું: “તમે મને આટલું બધું કહ્યું તેમાં તમારું નામ ન કહ્યું. એ ‘નામ’ કહો એટલે વિષ તમારા શરીરમાંથી નીકળી જશે. જે પોતાનું ‘નામ’ પ્રગટ કરે છે તે જીવે છે.”

દરમ્યાન [રાના શરીરમાં] વિષના અગ્નિની ભયંકર બળતરા ચવા લાગી, અને અગ્નિની જ્વાળા કરતાંયે તે દારુણ યઈ પડ્યું.

ગએ હત્યુ “હું આપ્તસીમને હત્હું છું ૯ તે મારુ અગેઅંગ તપાસી લે. મારુ નામ મારી કાયામાંથી એની કાયામાં પ્રવેશ કરરો.”

પછી સૂર્યદેવ અન્ય દેવોથી સંતાર્ષ ગયા, અને કાટિ વર્ષોની નાવમાંનું સિદ્ધામન ખાલી પડ્યું હૃદયને આવવાનો સમય થયો એટલે આપ્તસીસે તેના પુત્ર હોરમને હત્યુ ‘સૂર્યદેવે શપથ લઇને હત્યુ છે કે તેઓ પોતાની બે આખ (તને) આપી દેશે” [ગએ શપથ લીધા] અને એ મહાદેવનું ‘નામ’ તેમની પામેથી લઇ લેવામાં આવ્યું

પછી જાદુના મનોની સ્વામિની આપ્તમીમ બોલી “નીકળા આવ, હે વિપ ! રાના શરીરમાંથી બહાર નીકળ ! હે હોરમના નેત્ર, તેમ દેવના શરીરમાંથી બહાર આવ, ને તેના મેં ધડેલા મુખ પર ગોઠનાઇ જા વિપ નીચે પડો, પૃથ્વી પર ગતરો. વિપને ઉતારી દેવામાં આવ્યું છે જીઓ, મહાદેવ સૂર્યનું ‘નામ’ તેમની પામેથી લઇ લેવામાં આવ્યું છે ગ જીવે છે, વિપ મરે છે, વિપ મરે છે, ગ જીવે છે”

[નીચેના સ્તોત્રમાં કહેલું છે કે મનુષ્ય દેવરૂપ છે, ને તેનું એકેએક અંગ કોઈ ને કોઈ દેવનું અંગ છે. મૃત્યુ પછી આસાધરીસની આસપાસ ભેળાં થયેલાં દેવદેવી પાપી મનુષ્યના અંગોને ખાઈ જવા તત્પર થાય છે ત્યારે મનુષ્ય આ સ્તોત્ર કહે છે, અને પોતાનું બક્ષણ ન કરી જવા વીનવે છે, એવી કલ્પના છે. અતિપ્રાચીન કાળમાં મિસરમાં નરમેધની પ્રથા હતી, તે બધું કરાવવા માટે પશુ કદાચ આ કલ્પનાઓ પ્રચલિત કરવામાં આવી હોય. તે ઉપરાંત આ સ્તોત્રમાં દેવત્વને અંગેની અનેક ઉચ્ચ કલ્પનાઓ સ્પષ્ટ રૂપે પ્રગટ થવા મળતી હોય એમ દેખાય છે.]

હે રાજદંકની ભૂમિ ! હે દેવરાજના કિરીટ ! હે નૌકાના વિશ્રામસ્થાન ! હું એ (દેવી) બાળક છું, હું એ બાળક છું, હું એ બાળક છું.^૧ હે અણુ-હિર, તું દરરોજ (મને) કહે છે: “તું જાણે છે કે તારે માટે વધસ્તંભ તૈયાર થયો છે, ને તું જરૂર ચર્ધ ગયો છે.” પણ હું તો પ્રશંસકોની રક્ષા કરનાર રા છું. હું આસર વૃક્ષમાં દેવની ગાંઠ છું, બમણો સુંદર છું, ગર્ધ કાલના કરતાં અધિક તેજસ્વી છું.

૧. દેવી બાળક — હોરસ દેવ.

મારા વાળ તે નૂના વાળા છે મારુ મુખ તે સૂર્યખિમનું મુખ છે. મારી આખો તે હથોરની આખો છે માગ કાન તે અપુઆતના કાન છે મારુ નાક તે ખેતી-ખાસનું નાક છે મારા ઓઠ તે અનપુના ઓઠ છે મારા દાંત તે સરકાના દાંત છે મારુ ગળુ તે દેવી આર્ધ-સીસનું ગળુ છે માગ હાથ તે બા-નેમ-ટકુના હાથ છે ...મારા શરીરનું એક અંગ એવું નથી જે કોઈ દેવનું અંગ ન હોય થોથ દેવ સદા મારા દેહનું ગ્લણ કરે છે, અને હું પ્રતિદિન પ્રકાસતો રા છું મારા બાવડા પકડીને મને કોઈ ખેતી નહીં શકે, ને કોઈ મારા હાથને જળગાઈથી પકડી નહીં શકે..... જે દેવ આવે છે, આગળ વધે છે ને જેનું નામ અગ્નિ છે તે હું છું હું ગર્ભ કાલ (જૂતકાળ) છું, અને મારુ નામ છે કરોડો વર્ષોના દ્રષ્ટા હું ચાલુ છું દેવી સ્વર્ગીય ન્યાયાધીશોના માર્ગો પર હું ચાલુ છું હું અનતકાળનો અધીશ છું. હું ખેપેરા દેવની જેમ આગાઓ આપુ છું ને ન્યાય તોળુ છું. હું ઉરેત કિરીટનો સ્વામી છું હું હોંસ છું, ને કરોડો વર્ષોની પદાકાંત કરુ છું મેં મારા સિંહાસનને (સ્થિર કરવા) માટે આગા કરી છે, ને હું તેનો શાસક છું ખરેખર મારુ મુખ વાણી અને મૌન વચ્ચે સમતોલપણ સાચવે છે હું ઉનેકર છું, એક ઋતુથી બીજી ઋતુ સુધી, અને મારી પાસે જે કર્મ છે તે માગ દેહમાં સમાયેલું છે. હું એકશ્વર છું, અને જે એકશ્વર ગોળ ગોળ ફરે છે

૨ સરખાવો પૂષ્પોર્કર્ણે ચમ સૂર્ય પ્રાજાપત્ય વ્યૂહ રત્નોન્ન સમૂહ ।
તેજો યત્ત રૂપ વચ્ચાણતમ તત્તે પચ્યામિ યોડસાવસૌ પુરુષ સોડહમસિ ॥

(હે પૂષ્પ, હે એકર્ષિ, હે ચમ, હે સૂર્ય, હે પ્રજાપતિના પુત્ર, તારા કિરણોને ફેલાવ, તારા તેજને ભેગું કરી લે, જેથી તારું જે વચ્ચાણતમ રૂપ છે તે હું બેઠું શકું. તેમા જે પુરુષ છે તે પુરુષ હું પોતે છું ।)

—મર્ધોપનિષદ

તે મારો જન્મદાતા છે ઉચાતમા વસનારો દેવ હું છું કોઈ પણ પ્રકારની ખૂરી વસ્તુ મારી સામે ઊભી થઈ શકશે નહીં, અને કોઈ પણ ખૂરી વસ્તુ, કોઈ પણ હાનિકારક વસ્તુ, કોઈ પણ વિનાશકારી વસ્તુ મને ઇજા કરી શકશે નહીં. હું સ્વર્ગના દ્વાર ખોલું છું, મારા સિંહામન પર રાજ્ય કરું છું, અને આજે યનારા જન્મોનો માર્ગ હું ખુલ્લો કરું છું હું મધ કાલ (બૂતકાળ)ના માર્ગ પર ચાલનારો બાળક છું હું અગણિત રાષ્ટ્રો ને પ્રજાઓ માટે આજનો દિવસ (વર્તમાનકાળ) છું. હું કરોડો વર્ષો થયા તમારી રક્ષા કરું છું, અને તમે સ્વર્ગના નિવાસી હો, કે આ પૃથ્વીના, કે દક્ષિણના, કે ઉત્તરના, કે પૂર્વના, કે પશ્ચિમના નિવાસી હો, મારો બધા તમારા દેહમાં ભરેલો છે મારો પ્રાણ મારી આખમા વસે છે, અને હું ફરી મરવાનો નથી... હું અરોય છું, પણ રાતા દેવોના મુખ મારી તરફ વળેલા છે. હું પ્રગટ છું...હું ઊગનારો ને પ્રકાશનારો દેવ છું, ભોંતમાથી નીકળી આવનારી ભોંત છું એકેશ્વર છું, ને એકેશ્વરના ઉદરમાથી ઉત્પન્ન થયેલો છું.. સ્વાગત છે તને, હે મારા સરજનહાર મારામાં ચાલવાની શક્તિ નથી. મારું બળ મારી હથેળીમાં છે હું પોતે અદ્વાત છું, પણ હું તને જાણું છું હું હાથમાં પકડાઈ એવો નથી, પણ હું તને મારી હથેળી પર રાખી શકું એમ છું...હું કરોડો વરસ જીવનારો હોરસ છું મારી જ્યોત તમારા પર પ્રકાશે છે, ને તમારા હૃદયને મારી પ્રત્યે ખેંચી લાવે છે. હું મારા મિહાસન પર આગા ચલાવું છું, અને હું આ ઝડપમાં આગળ વધું છું મેં રસ્તો ખુલ્લો કર્યો છે, અને હું સર્વ ખૂરી વસ્તુઓમાંથી મુક્ત થઈ ગયો છું.

રાજાની પ્રશસ્તિ

[મિસરનો રાજા પેરો સૂર્યદેવની સાક્ષાત્ મૂર્તિ અને તેનો પ્રતિનિધિ ગણાતો, અમન દેવનો ઔરસ પુત્ર ગણાતો, અને તેથી દેવની પેઠે તેની પણ સ્તુતિ કરવામા આવતી. તેનો એક નમૂનો નીચે આપ્યા છે.]

ધણુ જીવે રાજા ! આ આવે છે મત્યનિધના રાજવી જવનમા—
જેમાં સૂર્યદેવ છે તે મહાસ્વર્ગમા—રાજાના આગમનની જડી પોકારવાને.
પૃથ્વીને સુજનતા વડે પ્રકાશિત કરવાને ઉદય પામનારા હે સૂર્ય,
મારા તરફ દષ્ટિપાત કર. મનુષ્યરૂપધારી સૂર્યર્ષિન તિમિરનો પીછા
પકડી મિસરમાથી દાકી કાઢે છે. તું જાણે આકાશમાં ઊગનારા તારા
પિતા સૂર્યદેવની પ્રતિમા જેવો છે. તારા તેજકિરણો ગુફાઓ સુધી
સોસરા પહોંચી જાય છે તારી સુજનતા વિનાનું કોઈ સ્થાન (જગતમા)
નથી. તારા વચન દેગેદેશમા કાયદારૂપ છે તું જ્યારે તારા મહેલમાં
વિશ્રાંતિ લે છે ત્યારે તું સર્વ દેશોની વાણી સાંજળે છે તને કરોડો
કાન છે. ગગનના તારકમણી ઉપર તારુ તેજસ્વી નયન છે, ને તે
સૂર્યર્ષિજની સામે મીઠા માડી શકે છે. ગુફામા પણ કોઈ મોઢું કંઈક
ખોલે તો તે વચન તારા કાન સુધી પહોંચી જાય છે. જે કંઈ કામ
ગુપ્ત રીતે યાચ છે તેને તારી આંખ જુએ છે, હે દયામય પ્રભુ, હે
શ્વાસોચ્છાસના સર્જક.

૧. મૂળ રાખ્દ 'પેરો' છે, 'ફરાઓ' એ રાખ્દ ચઢ્ઢીઓએ મૂળ પરથી
બનાવેલો અપભ્રંશ છે.

૧૨

રાજાનો લેખ

[મિસરના ઇતિહાસકારોએ અનુક્રમ ધોરણે રાજાઓના અનેક વંશો ગણાવ્યા છે. એમાં ૧૨મા વંશનો રાજ્યકાળ સારે જાહેરજાણીનો હતો. તે સમયમાં સ્થાપત્ય સિવાયની સર્વ કળાઓ પ્રગતિની ટાચે પહોંચી હતી. એ વંશના પહેલા રાજા અમન-એમહેત ૧૯૧નો એક લેખ મળેલો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.]

હું ધાન્યની ખેતી કરતો, ને મને કૃષિદેવ પ્રત્યે અનુરાગ હતો; નાઈલ મને અને પ્રત્યેક ખીણને હર્ષથી આવકાર આપતી; મારા વરસોમાં કોઈ જુખ્યું ન રહેતું, ત્યારે કોઈ તરસે ન મરતું; મેં જે કામો કર્યા હતાં તેને લીધે માણસો શાંતિમાં રહેતા, ને મારે વિષે વાતો કરતા.

હું શિક્ષકને દાન આપતો; અનાથ બાળકોને ઉછેરતો. હું જેમ મોટા મોલાદાર માણસોને તેમ જ રક અને દીનહીનને મારી સમક્ષ આવવા દેતો. પણ જેણે મારું અન્ન ખાધું તેમણે બળવો કર્યો. જેમને જેમના પર મેં વિશ્વાસ રાખ્યો તેમણે જ મને દગો દીધો.

[આવા સારા રાજાની સામે તેણે જાતે લીધે પદે ચડાવેલા અમીર ઇમરાવોએ કાવતરું કર્યું. તેને તો તેણે દગાવી દીધું, પણ તેવું મન ખાઈ

યઈ ગયું ને તે પોતાના દીકરાને માટે નીચેની સિખામણ એક લેખ દ્વારા મૂકી ગયા.]

હું તને કહું છું તે તું સાંભળ; જેથી તું પૃથ્વીનો રાજા થઈ શકે, જેથી તું કલ્યાણમાં વૃદ્ધિ કરી શકે. તારા તાબાના સદુ માણસો પ્રત્યે તું કડક થજો. એ લોકોને જે ત્રાસ આપે તેની જ વાત તેઓ કાન ધરે છે. તેમની પાસે તું એકલો ન જતો. તારા હૃદયમાં ભાષિત રથાન આપીશ નહીં; કાંઈને મિત્ર ગણીશ નહીં;.....તું સૂઈ જાય ત્યારે તારા પોતાના હૃદયની રક્ષા કરજો; કેમકે આકૃતને દહાડે માણસને કાંઈ મિત્ર હોતો નથી

રાણીના શિક્ષણે

ધ્રુવમેસ ૧ લો નામના પ્રતાપરાણી રાજાને એક પુત્રી હતી હવશેપસુત. પિતાએ પોતાના લાખા રાજ્યકળના ઉવટના ભાગમાં એને સિંહાસનની લાગીદાર બનાવેલી. પિતાના મૃત્યુ પછી થોડાક વરસ તેના સાવકા ભાઈ અને પતિ ધ્રુવમેસ બીજાએ રાજ્ય કર્યું. ને તેના મરણ પછી પતિના બીજા એક સાવકા ભાઈને કોરે મૂકી રાણી પોતે જ આદીએ બેઠી. તેણે ૨૨ વરસ રાજ્ય કર્યું, ને સફળ રીતે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. ઇતિહાસકાર કહે છે: “તેણે અધઠિત ત્રાસ વિના આતરિક શાંતિ ને સુવ્યવસ્થા ભળવી, અને મુલક શુભાવ્યા વિના બાહ્ય શાંતિ ભળવી. તેણે યુદ્ધ દેશ (પૂર્વ આફ્રિકા)માં મોટી સવારી મોકલી, સ્વદેશના વેપારીઓને નવા બનત મેળવી આપ્યા, ને પ્રભને નવી નવી મોજશોખની ચીજો. તેણે કર્નાકને રણિયામણું બનાવવામાં ફાળો આપ્યો, ત્યાં બે બન્ધ સ્ત્રીઓ ભ્રમા કર્યા, અને પિતાએ જે આલેશાન દેવાલયની યોજના ઘડેલી તે બધાવી પૂરું કર્યું. પરદેશી રાજ્યો જે ભૂના મંદિરોને નુકસાન કરી ગયેલા તે ફરસ્ત કરાવ્યા. = પોતાના સીત્વને બાદ કરતા દરેક બાબતમાં તેણે રાજાનું પદ ચોભાવ્યું. સીત્વનો અપવાદ પણ તેણે ન રહેવા દીધો. મિસરનો દરેક રાજા મહાદેવ અમનનો પુત્ર હોવા જોઈએ એવી ધર્મની પ્રશ્નાલિકા હતી, એટલે હવશેપસુતે પુરુષ અને દેવપુત્ર બંને બનવાની ગોઠવણ કરી, ને બે પ્રકારની કથા રચાવી. પોતાની પ્રભાની માન્યતાને, અને કદાચ

પોતાના દૃશ્યની ગૂઢ ઇચ્છાને, સતોષવા રાણીએ સ્મારકો પર દાદીવાળા ને સ્તન વિનાના યોદ્ધાએ પોતાની આકૃતિ કાતરાવી શિલાલેખમાં એને દલ્દેખ નારીનતિમાં કરેલો છે ખરો, પણ એમાં જ એને ‘સૂર્યપુત્ર’ અને ‘જે ભૂમિનો સ્વામી’ એ નામો પણ આપેલા છે તે ન્યારે જલદેરમાં નીકળતી ત્યારે પુરુષવેરા અને દાદી ધારણ કરતી”^૧ તેણે પોતાના એક શિલાલેખમાં કહ્યું છે: “જે ખડેરો હતા તેનો મે છર્જોદ્ધાર કર્યો છે એશિયાવાસીઓ આ ભૂમિમાં આવેલા ને જે કંઈ ઠાણુ હવે તેને તોડીફોડી નાખેલું, ત્યારથી જે કંઈ અપૂર્ક પડ્યું હવે તે મે પૂરું કર્યું છે” તેણે નાઇલને પશ્ચિમ કાંઠે પોતાની કબર પણ ચણાવી રાખી પછીના રાત્રીઓ પણ તેનું અનુકરણ કરીને પોતાની કબરો છવતા જ ચણાવી રાખવા લાગ્યા, એ જગ્યાએ રાત્રીઓની કબરોનું જલે નગર રચાયું ને એ સ્થાન નાઇલને આયમલે કાઠે હોવાથી મિસરની ભાષામાં ‘આયમલે જડું’ એટલે ‘અવસાન પામવું’ એવો અર્થ પ્રચલિત થયો. રાણીએ ઠાણુ કરેલા પેલા જે સ્તંભોમાંથી એક અત્યારે અડો પડેલો છે ને ખીલે હજી જોવો ને તેવો ઠાણુ છે તે ૯૬ ફીટ ઠાણુ છે. ને એક જ પર્યટનો છે આવા બધાં સ્તંભો મહિરો વગેરેના પ્રવેશદ્વારની જે બાજુ ઠાણુ કરવાના તે વેળા રિવાજ હતો. એક લેખક કહે છે ‘હતરોપમુતના એક ખાણના બનેલા જે સ્તંભો થીબ્સથી દક્ષિણે ૧૨૦ માઇલ પર અસ્વાનમાં આવેલી ખાણોમાંથી ખોદવા પડ્યા હશે, નદી વાટે થીબ્સ લાવવા પડ્યા હશે, અને ત્યાં મહિરમાં ભ્રમ કરવા પડ્યા હશે એ યાદ કરીએ અને એ સ્તંભની બેસણી પર કોરેલા શિલાલેખમાં કહ્યું છે ૨ ‘સ્તંભોના પથરા ખાણમાંથી ખોદવા કૃમ્મ સાત જ મહિના લાગેલા,’ એ હકીકત ધ્યાનમાં લઈએ, તો આ સ્તંભોની નિર્મિતિ એ સ્થાપત્યની એક મહાસિદ્ધિય ગણાવી લેઈએ’^૨ એ જે સ્તંભો પરના શિલાલેખોના મુખ્ય ભાગ નીચે આપ્યા છે]

“જે લોકો જે યુગ પછી જન્મ પામશે, અને જેમના હૃદય મે મારા પિતાને કાળે રચેના આ સ્મારક વિષે વિચાર કરશે, તેમને

૧ Will Durant *The Story of Civilization*.

૨ Alan W. Shorter *The Egyptian Gods* ૩ સુવર્ણથી મટેલા.

ઉદેશીને હું કહું છું. હું મહેલમાં બેઠી હતી ત્યાં મને મારા જન્મ-
દાતાનું સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને મારા હૃદયે મને પ્રેરી — એમને
કાળે શુદ્ધ સુવર્ણના એવા બે સ્તંભો રચાને, જેના શિખરો
ગગનમાં ભળી જતા હોય

“ભવિષ્યનાં વર્ષોમાં મારું આ સ્મારક જોનાર ને મારી કૃતિને
વિષે જોશનાર હે લોકો, તમે એમ રખે કહેતા ‘આ શા સારું હું
હરો, આવો કાંઈએ ક્યો નથી એવો નર્મ સોનાનો પદ્મ શાને મારું
ધડથો હશે, એ હું નથી જાણતો, નથી મમજી શકતો’ હું સપ્તપૂર્વક
કહું છું. જેમ ગ મારા પગ પ્રીતિ રાખે છે, જેમ મારા પિતા અનન્ત
મારી પ્રશ્નમાં હો છે, જેમ મારું નાક ચેતન અને કલ્યાણ વડે નવી
સ્ફૂર્તિ પામે છે, જેમ હું સ્વેન ફિરીટ ધારણ કરું છું, જેમ હું લાલ
મુગટ પહેરીને બહાર નીકળું છું, જેમ આ બે દેવોએ મારે કાળે તેમના
અશોનું એકીકરણ કર્યું છે, જેમ હું આઘસીસપુત્રની પેઠે આ જૂમિ
પગ ગળ્યું કરું છું, જેમ મેં નૂતના પુત્રની પેઠે બળ પ્રાપ્ત કર્યું છે,
જેમ રા તેની સાવનૌકામાં આથમે છે, જેમ તે પ્રાતર્નૌકામાં ચિર-
તન તપે છે, જેમ તે દેવી નાવમાં પોતાની બે માતાઓ માથે બેમે
છે, જેમ આકાશ ચિર રહે છે, જેમ તેણે સરજેલી વસ્તુઓ ચિર-
સ્થાયી રહે છે, જેમ હું અવિનાશી તારકની હેઠે સાશ્વતકાળ જીવીશ,
જેમ હું આત્મમની પેઠે જીવનમાં આથમીશ, તેમ હું કહું છું કે મેં
મારા પિતા અમનને કાળે શુદ્ધ સુવર્ણના બે મહાસ્તંભો ધડાવ્યા છે;
એટલા માટે કે આ મંદિરમાં મારું નામ કાયમ રહે ને સાશ્વતકાળ
ટકી રહે. એ સ્તંભો કલ્પ રાતા પથ્થરનો એક એક આખો કકડો
છે, એમાં સાધા કે થીંગડું એક પણ નથી.”

[ખીલ શિલાલેખમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે.]

“આ સ્તંભો દક્ષિણની ખાણોમાંથી આવેલા કાંચ પથ્થરના છે; તેમનાં શિખર સર્વ પરદેશોમાંના ઉત્તમોત્તમ સુવર્ણમાંથી પસંદ કરેલા શુદ્ધ સુવર્ણનાં છે. એ સ્તંભો નદીમાં દૂરદૂરથી જોઇ શકાય છે; એમના તેજનો અંધાર બે જૂમિને આંજી દે છે; અને જ્યારે સૂર્યબિંબ એ બેની વચ્ચે પ્રગટ થાય છે ત્યારે ખરેખર જાણે આકાશના ક્ષિતિજમાં સૂર્ય જગ્યો હોય એવું લાગે છે.....તમે, જોઓ દીર્ઘ કાળ પછી આ સ્મારકો જોશો, જોઓ મારી આ કૃતિને વિષે વાતો કરશો, તેઓ કહેશે: ‘એમણે સુવર્ણનો આખો પહાક ફેવી રીતે રચ્યો હશે એ અમે જાણતા નથી, અમે સમજી શકતા નથી.’.....એ સ્તંભોને ઢોળ ચઢાવવાને મેં સોનું મણ મણને માપે આપ્યું છે, જાણે એ અનાજની ગૂણો ન હોય.....કેમકે મને ખબર હતી કે કોઈક એ પૃથ્વી અને સ્વર્ગ વચ્ચેનું ક્ષિતિજ છે.”

વિજયગીત

[રાજા યુવમોહ ૩ જો બે મહાન વિન્નવા હતો તેણે અનેક સંભાગે ખેડ્યા, ને અનેક સત્તુઓ પર વિજય મેળવી અનેક દેશો મિસરના સામ્રાજ્યમાં હમેશાં. એક મોટી છત મેળવીને તે સ્વદેશ પાછો ફર્યા તે વેળાએ તેના સ્વાગતમાં નીચેનું ગીત ગવાયેલું. અમન-ના રાજાનો હૃદયેવ હતો]

કર્નાકનો^૧ નાથ અમન-રા કહે છે “તું મારી પાસે આવે છે, ને તારું મન હઠખાય છે, મારું રૂપ નિહાળીને હે વત્સ, હે મારુ વેર વાળનારા, હે ચિરજીવ, તારા પ્રેમને લીધે જ હું પ્રકાશ છું. હું રૂડી રીતે મારે મદિરે આવે ■ એથી મારું હૃદય કુશાય છે. મારા બે હાથ તારા અંગેમાં રક્ષણનું બળ અને ચેતન પૂરે છે. તારું બાહુબળ મારા દેહને બેઠડી રીતે મધુર લાગે છે મેં તને મારા નિવાસસ્થાનમાં સ્થાપ્યો છે, મેં તારે કાળે અદ્ભુત કર્મો કર્યા છે, મેં તને સામર્થ્ય આપ્યું છે, મેં મર્વ દેશો પર તને વિજય અપાવ્યો છે, મેં સર્વ દેશોમાં તારી આજ્ઞા ને તારી બીક પ્રવર્તાવી છે, તારો ત્રાસ સ્વર્ગના આગ સ્તંભો સુધી પહોંચ્યો છે

“હું આવ્યો છું. મેં તારો પાસે જાહીના રાજાએ પર પ્રહાર કરાવ્યા છે. તેમને મેં તેમના પર્વતોમાં તારા પગ આગળ ફેંટી દીધા છે. તેમને મેં પ્રકાશપતિ તરીકે તારું લબ્ધ રૂપ દેખાડી દીધું છે. તું તેમનાં મુખ સમક્ષ મારી પ્રતિમાની પેઠે જળહળતા તેજ પ્રકાશ્યો છે.

“હું આવ્યો છું. મેં તારે હાથે પૂર્વની ભૂમિ પર પ્રહારો કરાવ્યા છે. જેઓ ઈશ્વરની ભૂમિના પ્રદેશમાં વસે છે તેમનું તે નિર્દલન કર્યું છે. ગોળ ગોળ કરતો તારો એની જવાબા એમર ફેલાવે છે ને અગ્નિના ભડકા કાઢે છે, એના જેવું તારું જ લબ્ધ રૂપ છે તે મેં એ લોકોને દેખાડી દીધું છે.”

સામે બોલવાની કામની મગલ નથી. તેમની સલાહમાં શાણપણ હોય છે. પોતાની પ્રજાના રક્ષક તેઓ જ્યારે રાજમુકુટ ધારણ કરે છે તે પોતાની ઇચ્છા પ્રગટ કરે છે ત્યારે તેમના નિર્ણયો મંપૂર્ણ હોય છે. તેમનું હૃદય લોહગિરિના જેવું છે. એવા છે નરેન્દ્ર રામીસીસ મીઆમુન.

રાજ્યએ સૈન્યને અને રથોને, અને તે જ પ્રમાણે શારડનવાસીઓ, જે એક કાળે તેમના બદી હતા તેમને, શસ્ત્રમજ્જ કર્યા, તે પછી તેમને યુદ્ધનો હુકમ અપાયો.....

હવે શત્રુઓ—ખીતાનો અભાગી રાજ, ને તેની સાથેના ધણા લોકો—કુડેશ શહેરની વાયવ્ય બાજુએ એક ઝાડીમાં મંતાર્પ રહ્યા હતા. જ્યારે પેરા તો એકલા હતા, તેમની સાથે બીજું કોઈ ન હતું. અમનની સેના તેમની પાછળ આવતી હતી. પેરાએ તેમની સેનાના સેનાનીઓને બોલાવ્યા. જુએ છે તો તેઓ એમોર દેશના સરાવરની સમીપ હતા તે જ વેળાએ ખીતાનો અભાગી રાજ તેની સેનાના મધ્યભાગમાં ઊભો હતો, પણ તેના હાથમાં નહોતું એવું પરાક્રમ કે પેરાની જોડે લડવાની હામ બીડી શકે. તેથી તેણે પોતાના રેતીના કણ જેવાં અગણિત હથેળ અને રથદળને પાછા ખેંચી લીધાં એક એક યુદ્ધરથ પર ત્રણ ત્રણ સુબટો ઊભા હતા. તેમને એક રથે બેળા કરવામાં આવ્યા. ખીતાના સૈન્યના એ સર્વોત્તમ સુબટો હતા, યુદ્ધનાં સર્વ શસ્ત્રાઓથી સુસજ્જ થયેલા.

આગળ વધવાની તેમની મગદૂર નહોતી. તેઓ કુડેશની વાયવ્યે ઝાડીમાં મંતાર્પ રહ્યા હતા. પછી તેઓ દક્ષિણ દિશાએ બહાર નીકળ્યા ને પેરાની સેના પર તૂટી પડ્યા. પેરાના સુબટો ને રથો પાછા હટ્યા; અને તેઓ રાજને કહેવા આવ્યા. રાજ લોકો—તેના જનક મોથુના જેવો. શત્રો હાથમાં લીધાં ને જખતર પહેર્યું—બાલ દેવની

પેઠે બે અશ્વરત્નો પેરાના રથને બેચતા હતા રાજ્યએ રથ હાકી મૂક્યો ને ખીતાના ચતુસૈન્યમાં ઝપલાવ્યુ તેઓ એકલા હતા, સાથે કોઈ ન હતું. આટલુ કર્યા પછી પેરાએ પાછળ નજર નાખી ને જોયુ તો ૨૫૦૦ ગથ તેમને ઘેરી વળ્યા છે, ને ખીતાના અભાગી રાજના ઉત્તમોત્તમ વીરો રાજનો પાછા વાળવાનો માર્ગ રૂધીને લીધા છે

[રાજ કહે છે]

“મારો એક પણ ઉમરાવ, મારો એક પણ ગથી, મારો એક પણ સેનાની, મારો એક પણ સુઝટ મારી માથે ન હતો મારા ચોદા ને મારા ગથ મને તજી ગયા હતા, મંગ્રામગ્રા ભાગ લેવા એક્ય હાજર ન હતો”

[પછી ગાજ્યે અમનદેવની સ્તુતિ કરી]

“તુ હવે કયા છે, હે પિતા અમન ? જો તો ખરો પિતા કદી પુત્રને બૂલી જાય કે ? પણ હુ શુ મારા પોતાના બળ પર વિશ્વાસ રાખુ છુ ? આવતા ને લીધતાં મારુ મુખ તારુ તરફ નથી હોતુ ? હું તારો સવાહ નથી પૂછતો ? જેનું આગમન ચતાવેત દેશના ચતુઓ વિખેરાઈ જાય છે એના હે મિમરના મહાગજ, હું તારી સમર્થ સવાહ નથી પૂછતો ? જેઓ દેવને ઓળખતા નથી તેમને દેવ હોદા પાડશે મેં તારે માટે પાપાણુના અનેક મોટા દેવાલયો બધાળા નથી ? મેં તારા મદિરને મારી લગાધની લૂટાથી નથી ભર્યું ? મેં તારે માટે હજારો વરસ ચાલે એવુ મદિર નથી બધાવ્યુ ? આખો પૃથ્વી ભોગી થઈ તારો પાસે આવીને તને ભોગ ધરાવે છે મેં તને ભોગ ધરાવ્યો છે ત્રીસ હજાર બળદોનો અને સર્વ પ્રકારની મુનાસિત વનસ્પતિનો મેં તારે માટે મોટા પાપાણુનુ દેવાવય

બધાવ્યુ છે, ને તારે માટે શાશ્વત ઉદ્ધાનો ગમ્યા છે મેં અત્યુથી તારે માટે સ્તમ્ભો આપ્યા છે મેં તારે કાળે અનત કાળ ચાલે એવા પાપાણો મગાવ્યા છે, તારે કાળે મમુદ પગ નાંકાઓ ચલાવી ડે, ને દેશેદેશથી ત્યાની બનાવટની વગ્તુઓ મગાવી છે એવુ કામ પહેલાં ક્યારે થયેલુ હહેવાયુ છે? તારી યોજનાઓનો વિરોધ કરનાર દરેક જણુ મૂઝાય છે, તારી આગાને અનુમગનાર દરેક જણુ પુનિત થાય છે. હે અમન, તું જે કંઈ કરે છે તે મારા હૃદયને ત્રિય લાગે છે હું તને ધા નાખુ છુ, માગ પિતા અમન સર્વ દેશોમાથી ભેગા થયેલા ધણા અગાત લોકોની મધ્યમા હું આવી પડ્યો છુ પણ હુ જાતે એકલો છુ, મારી સાથે ખીજુ કાઈ નથી માગ બાણાવળીઓએ ને મારા બોડેસનારોએ મને તજી દીધો છે તેઓ ડરી ગયા મેં એમને હાક પાડી તે તેમના એકે પણ કાને ધરી નહોં કરોડો બાણાવળીઓ, લાખો ઘોડેમવારો, હજારો સુનદા જીવાનો, મહુ એક જ સ્થાનમા ભેગા થાય તોયે તેમના કરતા અમનની ડુમક મને વધારે છે. માણુસોની ડગમતો આલી શક્તી નથી અમન એમના ડગતા અધિક બળવાન છે તેઓ તારી આગાએને અનુસરતા નથી, હે મૂલદેવ ! મેં તારી આગાઓ નથી પૂછી? મેં ધગતીને છેડેથી તારુ આવાહન નથી કર્યું?"

[અમને આ આર્તનાણી માલગી પછી રાજા કહે છે]

‘મ જમણે હાથે બાણુ ફેંક્યા, ને કાળે હાથે લડ્યો એમની નજર આગળ મેં નાનદેવના જેવુ ચુદ્ધ કર્યું મેં ૨૫૦૦ જોડ અશ્વો જોડા હતા, હુ તેમના મધ્યમ હતો, પણ માગ અશ્વોની મામે તેમના ચૂરેચૂગ ચર્ધ ગરા એ સનારોમાના એકેએ લડનાને હાથ જાયો કર્યો નહોં, તેમની હિંમત તેમના હૈયામા થીજી ગઈ, તેમના હાથપગ ઢીના ચપ્પ ગયા, તેઓ ન ફેંકી શક્યા બાણુ, કે ન ગહી તેમની હિંમત બાલો

ફેંકવાની જેમ મગ પાણીમા પડે છે તેમ મેં તેમને પાણીમા હડસેલી મૂંઝા તેઓ ઊધે માથે એક પછી એક ગમડી પડ્યા મેં એમને યથેચ્છ હણ્યા, ન તો કોઈએ પાછળ નજર નાખી, ન કોઈએ પાછા વળીને જોયું દરેક જણ પડ્યો, ને ફરી પાછો જાયો નહીં ..

“હું તેમના પર તૂટી પડ્યો હું મોથુના જેવો નિગળતો હતો મેં ક્ષણવારમા તેમને માગ હાથનો સ્વાદ ચખાડી દીધો મેં તેમને મોય પર ત્રાંટક્યા, ને તેઓ ઊભા હતા ત્યા જ તેમને હણ્યા એમાના એકે એના પડોશીને કહ્યું ‘આ કોઈ મનુષ્ય નથી. હાય! આજે આવી બન્યું છે આપણું ! આ તો છે કીર્તિમાન સુનેષ, તેના અંગે-અગમા બાલનું બળ છે ચાલો નામો છૂગીએ એની આગળથી આપણા જીવ મચાવીએ, ચાલો સાસ ભરીને દોડ મૂકીએ ”

ગળ પગ કોઈ પ્રહાર કરે તો તેના હાથ અને તેના શરીરનો એકેએક અવયવ ખરી પડતો તેઓ એની સામે ધનુષ્ય કે ભાહું તાકી શકતા નહોતા રાજ દૂરથી ધસમસતા આવતા તે વેળા તેઓ તેમની મામે જોઈ જ ગહેતા રાજ એમની પાછળ પડ્યા હતા, પ્રચડ અસુગની ઘેટે

[ગળએ કહ્યું]

‘મેં તેમને પ્રહાર ફરીને પાડ્યા, તેઓ મારી આગળથી નાસી શક્યા નહીં મેં માગ સુભટોને ને મારા મહાગ્રથીઓને હાક મારી, ને તેમને કહ્યું યોબી જાઓ ! ઊભા ગહેજો ! હામ બીડજો, હે મારા સુભટો, હે મારા મહા થીઓ ! લુઓ મારો વિજય હું એકલો છું, પણ અમન મારો મહાયક છે, ને તેનો હાથ મારો બેઠ છે’

‘માગ માગિ મેન્નાએ બ્યારે જોયું કે કેટલા બધા રથ મને ઘેરી વળ્યા છે, ત્યારે તેના હાળ ગમડી ગયા, ને તેનું હૃદય ખીકથી ફેંડવા લાગ્યું ખીક અને બાયઓતપણાથી તેનું આખું શરીર ધૂનવા

લાગ્યું તેણે તરત જ મને કહ્યું 'હે મહાગજ, હે પગકમી નરેશ, હે મહામમા મિસરવામીઓના તાતા, તમે આપણી રક્ષા કરો. આપણે શત્રુઓના મધ્યમા એકલા જિભા છીએ થોભો, આપણા પ્રાણ બચાવવાને આપણો છુટકારો કરો, આપણી રક્ષા કરો. હે મહારાજ રામીસીમ મીઆમૂન !'

પછી રાજાએ તેના મારણને કહ્યું "થભી જા' જિમો ગહે ! દિમત રાખ હે માગધિ ! જેમ બાજ ઉપરથી નીચે ધસી આવે છે તેમ હું એ મૈન્યમા ધસી જઈશ હું એમને હણીશ, હું એમના હુકડે હુકડા મની નાખીશ હું એમને પછાડીને જમીન પર ધૂળમાં નાખીશ તારા હૃદયમાં આવો વિચાર કેમ આવ્યો ? આ લોકો અમનની નજરે અપવિત્ર છે — દેવને ન માનનારા અભાગિયાઓ."

અને રાજાએ વેગથી ધસારો કર્યો ખીતાના શત્રુસૈન્ય પર તેમણે હુમલો મ્યો છઠીવાર હુમલો કરતી વેળા [રાજાએ કહ્યું] હું બન-શાળી બાલદેવના જેવો તેમની પાછળ પડ્યો એ તેમને હણા, કાઈ મારી આગળથી નાસી શક્યું નહોતું..."

પછી ખીતાની શત્રુ પ્રજાના રાજાએ મહાનામી રાજા રામીસીમને દયા ઉપજાવે એવી રીતે પ્રાર્થના કરવાને દૂત મોકલ્યો તેણે આવીને કહ્યું "આપ રા હો આપ તેજસ્વી સુતેખ હો, નૂતના પુત્ર હો, મહાપ્રતાપી બાલદેવ હો. આપનો ત્રાસ ખીતાના પ્રદેશમાં ફેલાયો છે, કેમકે આપે ખીતાની ડોક સદાને માટે મગડી નાખી છે."

આ સાંભળી રાજાએ દૂતને પ્રવેશ કરવા દીધો તેના હાથમાં એક કાગળ હતો તેના પર સગનામુ લખેલું હતું 'એ નામવાળા મહારાજાને'

" મિસરની પ્રજાએ અને ખીતાની પ્રજાએ આપના સેવકા તરીકે બાધાઓની પેઠે રહેવું ઇચ્છે છે તેમને આપના ચરણ સમક્ષ

આવવા દેવાની કૃપા કરશે. સૂર્યદેવ રાએ આપને ઉત્તમ (પ્રજ્ઞ) આપી છે. હે યશોધન, અમને કશી હાનિ ન કરશે. આપનો કોપ ખીતાની પ્રજ્ઞને સહેવો વસમો લાગે છે.

“આપના જે સેવકોને આપે આપની સત્તા તો આપ્યા છે તેમને આપ મારી નાખવા ઇચ્છો તો એ ઉચિત ગણાય ખરું ? આપનો દેખાવ ભયાનક છે, અને આપની વૃત્તિ સૌમ્ય નથી. આપ શાંત પડો. કાલે આપ આવ્યા ને લાખોનો સંહાર કર્યો. આજે આપ આવો તો (આપની સેવા કરવાને) કોઈ બાકી નહીં રહે.

“આપની ધારણા પાર ન પાડશો, હે પ્રતાપી રાજેન્દ્ર. યુદ્ધ કરતાં શાંતિ સારી છે. અમને સુક્રિત આપો.”

પછી રાજા પ્રસન્ન ચિત્તે પાછા ફર્યા, અને પેરોએ પોતાની સેનાના અને રથદળના અને અંગરક્ષકોના સર્વ નેતાઓને ભેગા કર્યા. એ સર્વ એક રથને ભેગા થયા એટલે ખીતાના મહારાજાએ મોકલેલો સંદેશ તેમને કહી સંભળાવવામાં આવ્યો. તેમણે ઉત્તર આપતાં પેરોને કહ્યું :

“રગ છે, રગ છે ! આપનો ક્રોધ ઊતરવા દો, હે રાજાધિરાજ ! જે શાંતિ ન સ્વીકારે તેણે શાંતિનું કહેણ આપવું જોઈએ. આપનો કોપ થાય ત્યારે આપને કોણ સંતોષી શકે ?”

રાજાએ હાથ હેઠા મૂક્યા, ને દક્ષિણમાં પાછા જવાની તૈયારી કરી. પછી રાજા તેમના ઉમરાવો, તેમની સેના, અને તેમના મહારથીઓ સાથે પ્રસન્ન ચિત્તે મિસર દેશ પાછા ફર્યા. એ જીવનના રાજાની પેઠે આ રાજાની શક્તિથી સર્વ દેશો ડરવા લાગ્યા. રાજાની એ શક્તિએ તેમના પોતાના મોહાઓની રક્ષા કરી હતી. સર્વ પ્રજાના લોકો એમનું નામ સાંભળીને આવતા, અને તેમના રાજાઓ એમના સુન્દર વદન આગળ વિનંતિ કરવાને પ્રયત્ન કરતા. રાજા—

૧૯

પ્રધાનનો ધર્મ

૧

[મિસરમા વજીરનું સ્થાન બહુ અગત્યનું હતું. તે રાજાનો વડો પ્રધાન, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અને કાસાધિક્ષ હતા એક કબર પર વજીરને પરાડિયે પોતાને ઘેરથી નીકળતો આવેખ્યા છે તે “લોકોની અરજીઓ સાંભળવાને, અને નાના મોટા વચ્ચે લેદહાવ ન રાખવાને” જાય છે, એમ પણ એ કબર પરના લેખમા કહ્યું છે એક ખીલે લેખ મળ્યો છે, તેમા રાજા વજીરને હદેશીને આ પ્રમાણે કહે છે.]

વજીરનું આ પદ જુઓ. તેના જે કંઈ કર્તવ્યો છે તેને વિષે જાગૃત રહો. જુઓ, તે આખા દેશનો કામનો આધાર છે...વજીરાત મીઠી નથી, કડવી છે...જુઓ, તેણે ઉમરાવોને રાજસંજાના સમ્યે પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનો નથી; તેણે કોઈ પણ લોકોના દામ ખતવાનું નથી જુઓ, કોઈ અગ્નિદાર જનારે ઉત્તર મિમરમાથી કે દક્ષિણ મિમરમાથી આવે ત્યારે તમારે કાળજી રાખવી કે બધું કામ કાયદા અનુસાર થાય, બધું કામ તે તે દેશની રૂઢિ અનુસાર થાય, તે દરેક માણસને ન્યાય મળે..પક્ષપાત કરવો એ દેવની નજરે પાપ છે... તમારા ઓળખીતા હોય તેમજ તમને અપરિચિત હોય તે સર્વની

રાના પરમ ઉપાસક—રામીસીસ મીઆમૂનની નગરીમાં પહોંચ્યા, અને અતિરવસ્ય ચિત્તે મહેલમાં વિશ્રાંતિ લેવા લાગ્યા, જાણે સૂર્ય તેમના સિંહાસન પર વિરાજતો ન હોય. અને અમનદેવ એમને મળવા આવ્યા, ને કહ્યું: “આશીર્વાદ હે તને, હે અમારા પ્રિય પુત્ર, હે રામીસીસ મીઆમૂન! તારા પિતા મુમના સિંહાસન પર દેવો તને તેત્રીસ વરસના મહોત્સવો સદાકાળ કરાવે, અને સર્વ દેશો તારા પગ નીચે રહો!”^૧

૧. આ મહાકાવ્ય કોઈ પેંતાલર નામના લેખકનું લખેલું છે. તેણે તે રાજાને નહીં પણ અમન-અમન નામના મુખ્ય અંચાલને અર્પણ કરેલું છે. રાજાને એ એટલું બધું ગમી ગયેલું કે તેણે તે પેતાના મહેલની એક દિવાલ પર ચિત્રલિપિમાં કાતરાખ્યું. એમનો કેટલોક ભાગ હજુ વાચી શકાય એવા રહ્યો છે. એમાંની તારીખ જો ખરી હોય તો તે એમાં વર્ણવેલા યુદ્ધ પછી ચાર વર્ષે લખાયું હશે; અને એમાં અતિશયોક્તિ ધણી છે છતાં એવા કંઈક બનાવ ખરેખર બન્યા હશે, એવા નિષ્ણાત વિદ્વાનોનો મત છે.

૧૯

પ્રવાનનો ધર્મ

૧

[મિસ્ત્રમાં વજીરનું સ્થાન બહુ અગત્યનું હવ. તે રાત્રીનો વડો પ્રધાન, મુખ્ય ન્યાયાધીશ, અને કારાખંડ હતા. એક કબર પર વજીરને પરાડિયે પોતાને ઘેરથી નીકળતો આવેખ્યો છે. તે “લોકોની અજીબો સામજવાને, અને નાના મોટા વચ્ચે લેણાવ ન રાખવાને” ભય છે, એમ પણ એ કબર પરના લેખમાં હતું છે એક બીજો લેખ મળ્યો છે, તેમાં રાત્ર વજીરને ઉદ્દેશીને આ પ્રમાણે કહે છે.]

વજીરનું આ પદ જીઓ. તેનાં જે કષ્ટ કર્તવ્યો છે તેને વિશે ભગૃત રહો. જીઓ, તે આખા દેશનો કાયમનો આધાર છે...વજીરાત મીઠી નથી; કડવી છે...જીઓ, તેણે હિમરાવોને રાજમંજાના સબ્યો પ્રત્યે પક્ષપાત કરવાનો નથી; તેણે કોઈ પણ લોકોના દાસ બનવાનું નથી...જીઓ, કોઈ અરજદાર જ્યારે ઉત્તર મિસ્ત્રમાંથી કે દક્ષિણ મિસ્ત્રમાંથી આવે...ત્યારે તમારે કાળજી ગખવી કે બધું કામ કાયદા અનુસાર થાય, બધું કામ તે તે દેશની રૂઢિ અનુસાર થાય, ને દરેક માણસને ન્યાય મળે...પક્ષપાત કરવો એ દેવની નજરે પાપ છે... તમારા ઝોળખીતા હોય તેમજ તમને અપરિચિત હોય તે સર્વની

પ્રત્યે સરખી રીતે વર્તજો, રાજની નજીક હોય તેની પ્રત્યે ને (તમના મહાલયથી) દૂર હોય તેમની પ્રત્યે સમાનભાવે વર્તજો જુઓ, જે પ્રધાન આ પ્રમાણે કચે તે આ પદ પર કાયમ ટકી રહેશે પ્રધાનની ખીક એટલા માટે લાગે છે કે તે ન્યાય કરે છે...તમને જે નિયમો બતાવવામાં આવ્યા છે તે તપાસજો ને તેનો વિચાર કરજો

૨

[‘તા-હોતેપનો દ્વિતીયદેશ’ એ નામનું પુસ્તક તે મિસરનો રાજકારણ ને ફિલસૂફીનો પહેલવહેલો ગ્રંથ હતો, ઇ સ પૂર્વે ૨૮૮૦માં રચાયેલો. તા-હોતેપ મેફીસનો સૂબો, ને રાજનો વડો પ્રધાન હતો. પ્રધાનપદથી નિવૃત્ત થયા પછી તેની પોતાના પુત્રને માટે પોતાના અનુભવ પરથી ધડેલા ઉપદેશના સૂત્રો મૂકી જવાની ઇચ્છા હતી તેને માટે રાજની સમતિ માગતા તે ગ્રંથના આરંભમાં કહે છે]

હે મહાગજ, હે માગ સ્વામી, જીવનનો અતકાળ સમીપ આવ્યો છે, ધડપણ મારા પર ઊતરી આવે છે, નિર્બળતા આવે છે ને ફરીવાર બાળપણ આવે છે, જે વૃદ્ધ છે તે પ્રતિદિન દુઃખ પામતો સદૃશ જાય છે આખો નાની ચર્ધ ગઈ છે, કોન બહેરા થઈ ગયા છે, શક્તિ ધરી ગઈ છે, હૃદયને જરાયે આરામ નથી તેથી આપના સેવકને મારી પ્રધાનપદની મત્તા માગ પુત્રના હાથમાં સોંપી દેવાની આજ્ઞા કરે પ્રાચીન કાળના જે મનુષ્યો એક કાળે દેવોના વચન સાબળતા હતા તેમની શિષ્યામણુ કાને ધગનાગઓના વચન માગ પુત્રને કહી જવાની મને પગવાનગી આપો હું આપને વિનંતિ કરું છું કે આપ આટલી વસ્તુ થતા દો

✽ તા-હોતેપના હિતોપદેશ

તું વિદ્વાન છે એટલા માટે ગર્વ કરીશ નહીં. જેવી રીતે શાનીની સાથે તેવી જ રીતે અજ્ઞાન માણસની સાથે વાત કરજે. કેમકે કળાના (જ્ઞાનના) ક્ષેત્રની સીમા અંધાર્ધ ગર્હ નથી; ને કોઈ પણ કળાકાર તેણે જેટલી મંપૂર્ણતા મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી એમણે તેટલી મેળવી શકતો નથી. દાસીઓને કાંકરામાંથી કવચિત જે લીલમ જડી જાય છે તેના કરતાંયે સારી વાણીનું મૂલ્ય અધિક છે...તેથી તું દયાના ધરમાં વસજે. એટલે માણસો આવીને પોતાના પડની જ બેટ તારી આગળ ધરશે.

કોઈ વિવાદ કરનાર ઉકળાને બોલે છે એમ જો તને જણાય, અને જો તે શક્તિમાં તારાથી ચડિયાતો હોય, તો તુ તારા હાથ નીચા મૂકજે; પીક વાળી દેજે; એની જોડે કનિયામાં ઊતરીશ નહીં. તે તને એના શબ્દોને ખોટા દરાવવા દેવાનો નથી; એટલે એના ભાષણમાં વિશેષ પાડવો સર્વથા અનુચિત છે; એવું કરવાથી તો ઊલટું એમ જણાઈ આવે કે તને અણુગમતું વચન કોઈ બોલે તો શાંત રહેવાની શક્તિ તારામાં નથી. કોઈ વિવાદકર્તા ઉકળાટમાં

છે એમ તું જુએ, તો તારો એના જેવો જ મત નથી એટલા માટે તું એનો તિરસ્કાર કરીશ નહીં. તેનું કહેવું ખોટું હોય ત્યારે તું તેના પર ક્રોધ કરીશ નહીં; એવી વાતથી દૂર રહેજો.

તારે, નેતા તરીકે, ઘણા માણસોના વર્તનને વિશે નિર્ણય કરવાનો હોય, તો તેમ કરવાની સાથી મંપૂર્ણ રીત તું શોધી કાઢજો, જેથી તારું પોતાનું વર્તન શુદ્ધ ને નિષ્કલક રહે. ન્યાય મદાન છે, અવિચળ છે, નિશ્ચિત છે; ઓસાઈરીસના કાળથી એમાં વિદેષ પાડવામાં આવ્યો નથી. કાયદાના માર્ગમાં અંતરાયો નાખવા એનો અર્થ એ છે કે દિસાને માટે રસ્તો ખુલ્લો કરવો.

માણસોને ખીક ખતાવીશ નહીં; નહીં તો ઈશ્વર તારી સામે એ જ રીતે લડશે. કોઈ કહેશે કે તે એવી રીતે (એટલે કે ખીક ખતાવી પૈસા પડાવીને) જીવે છે, તો ઈશ્વર તેના મોઢામાંથી રાટલો લઈ લેશે. કોઈ કહેશે કે તે એવી રીતે ધન પ્રાપ્ત કરે છે, તો ઈશ્વર કહેશે: એ ધન હું પોતે લઈ લઈશ. કોઈ કહે કે તે ખીન્નઓને મારે છે, તો ઈશ્વર તેનું બળ દૂર લેશે. કોઈ માણસોને ખીક ખતાવે નહીં, એવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે.

તું તારા કરતાં મોટા માણસના ઘરમાં ખીન્ન માણસો જોડે બોજન કરવા બેઠો હોય, તો તને જે પીરસાય તે લેજો, ને જમીન સુધી વળીને નમન કરજો. તારી આર્ગળ જે પીરસાય તેને ધ્યાનથી જોજો, પણ તેના તરફ આંગળી કરીશ નહીં; તેના તરફ ફરીફરીને નજર નાખીશ નહીં આ નિયમનો ભંગ કરનાર માણસ નિંદાને પાત્ર થાય છે. એ મોટા માણસ પૂછે એવી વધારે એની સાથે બોલીશ નહીં, કેમકે એ સાથી નારાજ થઈ જાય એની કોઈને ખબર નથી પડતી. તે તને બોલાવે ત્યારે બોલજો, એટલે તારી વાણીથી એ રીઝશે.

જે મોટા માણસ પાસે આજીવિકાનું પુખ્ત સાધન હોય તે

મરજમાં આવે તેમ વર્તે છે. જે કામથી તેને આનંદ થાય તે કરે છે; તેને વિશ્રાંતિ લેવાની ઈચ્છા થાય તો તેની ઈચ્છા પૂરી પડે છે. મોટા માણસ પોતાનો હાથ લંઘાવીને જે કરી શકે છે તે ખીન માણસો કરી શકતા નથી. પણ આજીવિકાનાં સાધન ઈશ્વરના હાથમાં છે, એટલે તેની સામે માણસથી બળવો કરી શકાય નહીં.

તું જીવે એટલો વખત કિંવાથીય રહેજે; તને આરા થાય એથી વધારે કામ કરજે. તારી પ્રવૃત્તિનો સમય બગાડીશ નહીં. પોતાની ક્ષણોનો દુરુપયોગ કરનાર માણસ દોષપાત્ર છે. તારા ઘરમાં જે કંઈ હોય તેમાં વધારો કરવાની રાજની તક શુભાવીશ નહીં. પ્રવૃત્તિથી ધન વધે છે, ને પ્રવૃત્તિ મંદ પડે ત્યારે ધન ટકતું નથી.

તું જો ન્યાયાધીશ હોય તો અરજદારની વાત સાંભળજે. તેની વાતને વચ્ચેથી તોડી પાડીશ નહીં; એથી એને દુઃખ થશે. એને એમ ન કહીશ કે 'આ તો તું અગાઉ કહી ચૂક્યો છે.' તારી સહનશીલતા એને પોતાના આગમનનો હેતુ સિદ્ધ કરવાનું ઉત્તેજન આપશે. પોતાને થયેલી ઈર્ષાની ફરિયાદ કરવાને બદલે ઈર્ષા યર્ષ ત્યારે શુ શુ બન્યું એનું વર્ણન ફરિયાદી કરે તો તેની વાતને તોડી પાડીશ નહીં! સ્પષ્ટ ખુલાસો મેળવવાનો રસ્તો એ છે કે દયાભાવથી સાંભળવું.

તું જે ઘરમાં પ્રવેશ કરે ત્યાં તારે આદરમાન પ્રાપ્ત કરવાં હોય તો ત્યાંની સ્ત્રીની જોડે નખરાં કરીશ નહીં, કંમકે એમ કરવામાં કશો લાભ નથી. એમાં બાગ લેવામાં શાણપણ નથી. એમ કરતાં હળવો માણસોએ વિનાશ વહોરી લીધો છે; સ્વપ્ના જેવી એક દૂંઝી ક્ષણનો આનંદ માણવા જતાં મોત માગી લીધું છે. જે પુરુષ આવી રીતે વિકારવશ થાય છે તેનો ઇરાદો દુષ્ટ હોય છે; એ ઇરાદો તે જો પાર પાડવા બળ તો તેની બુદ્ધિ નાશ પામે છે. જે પુરુષને આવા કામની ઘૂણા નથી હોતી તેનામાં જરા પણ અક્રમ નથી હોતી.

તારી નજીક જે કંઈ બને તેને વિષે મનમાં ચીક કગીચ નહો. તાગી પોતાની સ્થિતિ વિષે બળકાટ કગીચ નહો. તારા પડોશીઓને વિષે ચિડિયલ સ્વભાવ રાખીચ નહો. પડોશીઓ જોડે તકરારમાં ઊતરવું, પોતાની વાણી પરનો કાણુ ગુમાવી બેમવો, એ અનુચિત છે. એવે વખતે માણસ સહેજ પશુ ચીક ચડવા દે, તો જે વેળાએ પાછો ચાલ પડે તે વેળાએ પોતાને પરિતાપ કંવાનું કારણ પેદા કરે છે.

હું જો શાણો હોય તો તારા ધરનો મંભાળ રાખજો. તારી ધર્મપત્ની પર શુદ્ધ પ્રેમ રાખજો. તેને પેટપૂર ભોજન આપજો. તેના અંગને વસ્ત્રથી ઢાકજો. આટલી કાળજી તેના શરીરને માટે લેવી ઉચિત છે. તેનું હેતથી લાલનપાલન કરજો; તેના જીવનકાળમાં તેની ઈચ્છાઓ તૃપ્ત કરજો; એટલો દયાભાવ પુરુષને સોભાવે છે. પત્ની પ્રત્યે નિર્દય ધર્મશ નહો; તેના પર માગ્નીટ કરતા રિકાવટની સાગી અમર થશે. તે જ્ઞાની આકાશ ગણે છે, શુ મેળવવા ઈચ્છે છે, તેને શું મમે છે તેને વિષે ખ્યાન રાખજો એમ કરવાથી તાગ ધરમાં તેનું મન ચોટશે. હું તેને અણુમત્રો ઉપગ્રવીગ તો તે અણુમત્રો મોટા ખાડો થઈ પડશે. હું એને બોલાવજો, ને એને તારુ હેત દેખાડજો.

તાગ આશ્રિતો પ્રત્યે તારાથી બની શકે એટલું સારું વર્તન રાખજો. ઈશ્વરે જેના પર કૃપા કરી છે તેનાથી એ બની શકે જ છે. આવતી કાલે શુ બનશે એ આપણે જાણતા નથી, એટલે જે ખીજાઓ પ્રત્યે સારી રીતે વર્તે છે તે ડાહ્યો માણસ છે. જો આશ્રિતો પ્રત્યે સારુ વર્તન થશે તો, જ્યારે ઉત્સાહ બતાવવાની જરૂર ઊભી થશે ત્યારે, તેઓ જ કહેશે, 'ચાલો, ચાલો.' સારુ વર્તન નહોં થયું હોય તો આશ્રિતો કશું કામ નહોં કરે.

કામએ વાણીમા અતિશયોક્તિ કરી હોય તો તેનું પુનરાવર્તન કરીચ નહો, એવી અતિશયોક્તિ સામળીચ નહો. એ મોટામાથી હિતાવશે નીચળી

ગયેલી ચીજ છે ને કાઈ ફરીવાર એવું બોલે તો તે ન સાબળતા બોય તરફ જોઈ રહેજે, તેને વિષે કશું જ બોલીશ નહીં ને કાંઈ તારી સાથે બોલે—તને અન્યાય કરના ગ્રેરે તેને પણ—ચોગ્ય અને ન્યાય્ય વર્તન થુ તે જણાવી દેજે ને ન્યાય્ય કર્મ હોય તે કરાવજે, તેનો વિજય કરાવજે ને કર્મ કાયદાની દૃષ્ટિએ નિંદ્ય હોય તેને વિષે સ્પષ્ટપણે બોલીને તેને વખોડી કાઢજે

તું જો સમર્થ હોય, સત્તાધીશ હોય, તો જ્ઞાનને અને શાત વાણીને માન આપજે હુકમ કરે તો તેમા માત્ર સૂચના આપજે; આપખુદ ખનવું એ ખૂગારમા જઈ પડના જેવું છે તારા હૃદયને ઉદ્ધત થવા દર્શિ નહીં તેમ તેને અનુદાર પણ ખનવા દર્શિ નહીં તારી આજ્ઞાએને અણુમોલી ગમ્ખીશ નહીં, ને તાગ ઉતરેને સોસરા ઊતરવા દેજે પણ આવેશમા આવ્યા વિના બોનજે, ને ગભીર મુખમુદ્રા ધાગણુ કરજે થનગનના હૃદયના તગવગટને જરા ઠડો ગમ્ખજે સૌમ્ય માણુસ સર્વ અતરાયોને ઓળંગી જાય છે ને માણુસ આખો દિવસ મનમા ઉકળાટ કરે છે તેને એક ક્ષણુ શાંતિની મળતી નથી. ને માણુસ આખો દિનમ રગગગ કર્યા કરે છે તેની મપત્તિ ઝાઝો વખત ટકતી નથી

મોટા માણુમને ખયેન પાડીશ નહીં, ને માણુસ કામમા હોય તેની એકાગ્રતામા વિક્ષેપ નાખીશ નહીં

વિપત્તિમાં પણ તારી મુખમુદ્રા સ્વસ્થ રાખજે એવા જ માણુસો પોતાની ધાગણુમા સફળતા મેળવે છે

ખીજાએને મોટા માણુસ આગળ માયુ નમાવતા શીખવજે. તું એના વતી માણુસો પાસેથી પાક ભેગો કરે, તો એનો માલિક જે તને આજીવિકા આપે છે તેને તું એ પૂરો પાક પહોંચાડજે. પણ તારું અગ ને અજવજ વડે પોષાય છે તેના કરતાયે અધિક ભેટ તે પ્રેમની ભેટ છે તારી આસપાસના માણુસોને પ્રેમાળ અને આગ્રાધારક બનાવજે.

તને કોઈ વસ્તુ જોઈને ક્રોધ થડે, કોઈ માણુમ પોતાના અધિકારમાં રહીને વર્તતો હોય તેનાથી તારુ મન દુઝાય, તો તું તેની નજર આગળથી ખસી જજે, અને તે તને જોવાવતો બધ થાય ત્યારે તેને ફરી યાદ કરીશ નહીં [એટલે કે તને યોગ્ય ઠપકો મળ્યા પછી, ઠપકો દેનાર પ્રત્યે દ્વેષ રાખીશ નહીં]

તું હવેકો દગ્ગજો ભોગવ્યા પછી મોટે હોદ્દે ચડ્યો હોય, તું ગરીબી ભોગવ્યા પછી ધનવાન મન્યો હેય, તું નગરનો શેઠ હોય, તો તું એ પ્રથમ પદે પહોંચ્યો છે એ વસ્તુનો ગેરતાબ લઇશ નહીં, તારી મોટાઇને લીધે તારુ હંદય કંટણુ કરીશ નહીં, તું તો માત્ર ઈશ્વરની મારી વસ્તુઓનો વહીવટદાર જ મન્યો છે એમ સમજજે જે પડોશી તારા જેવા છે તેને તારી પાછળ ગમીશ નહીં, તું તેના સાથી જેવો બનજે

તું જો સભ્ય ને સરકારી રીતભાન કેળવવા માગતો હોય, તો જે કોઈ મળે તેને જિંચે સાદે હાક મારીશ નહીં. ખાસ કરીને એની સાથે એવી રીતે વાત કરજે કે એને ચીક ન થડે વાતચીતનો વિષય એના મગજમાં પૂરો ઊતરી જવાનો વખત એને આપ્યા પછી જ એની સથે ચર્ચામાં ઊતરજે. તે જો પોતાનું અગ્નિ બિંદુ પડવા દે, અને તને તેની હાસી કરવાની તક આપે, તોપણ તું તેના પ્રત્યે વિવેક દાખવજે, એને મક્કામણુમાં મૂકીશ નહીં, એને શબ્દ સૂચવીશ નહીં, તેને જડબાનોડ જવાબ દઇશ નહીં, તેને મૂઝરીશ નહીં

તું જીવે ત્યા સુધી હસતુ મોહુ ગખજે

જે અનુભવ વિનાનો માણુમ કોઈનું કલ્લુ સાલગતો નથી તે કશું જ કરી શકતો નથી તે અગ્નિને ગ્ન સમજે છે, જોટને નફો માને છે તે હમેશા સર્વ પ્રકારની જૂન કરે છે, હમેશા જે સ્તુત્ય હોય તેનાથી ઊલટો જ માર્ગ પસંદ કરે છે

તારા શેઠ તને જે હુકમ કરે તે કામ કરજે. તે જે કહે તેને હૃદયમાં વિતારજે. તેને બહુ સંતોષ આપવાને, તેણે કહ્યું હોય તેના કરતાં વધારે કામ કરજે. કલ્યા કરતાં વધારે કરનારો પુત્ર (શિષ્ય) એ ખરેખર ઇશ્વરની પ્રસાદી છે.

તારે જો સુઘ પુરુષ થવું હોય તો દેવને પ્રસન્ન કરવાને તું એક પુત્રને જન્મ આપજે. તે જો તારા દર્શાતને અનુસરીને મદાચારી થાય, તારા કામકાજનો કારભાર રૂઢી રીતે ચલાવે, તો તેનું જેટલું સારુ કરી શકાય એટલું કરજે. તે જો એપરવા હોય ને સદાચારના નિયમોનું ઉલ્લંઘન કરે, ને હિંસા કરે; તેના મુખમાંથી પદે પદે કુવચન નીકળતું હોય; તો તું એને તાડન કરજે, જ્યાં એની વાણી સુધરે. પુત્રનો સદાચાર એ માણસની મોટી મંપત્તિ છે; અને સુચારિત્ર એ ચિરકાળ યાદ રહેનારી વસ્તુ છે.

અહીં જે કંઈ કહ્યું છે તેમાનો એક પણ શબ્દ આ ભૂમિમાંથી કાયમનો નષ્ટ નહીં થઈ જાય; પણ આદર્શરૂપ બનશે, ને તેને અનુસરીને રાજકુમારો સારી વાણી બોલશે. માણસે ઠેવી રીતે બોલવું એનો ઉપદેશ મારાં વચનમાંથી મળશે. અરે, તે આચારપાલનમાં તત્પર ને વાણીચાતુર્યમાં કુશળ બનશે. તેનું લાગ્ય બિધરશે. તે જીવનના અર્થ લગી સુખી રહેશે; ને નિરંતર મંત્રુષ્ટ રહેશે.

કેટલાંક મુલાપિતો

તારી માતાને કેદી ભૂલી જઈશ નહીં, કેમકે તેણે દીર્ઘ કાળ સગી પોતાના ઉદરમાં તારો ભાર વહ્યો હતો; અને તારા મહિના પૂરા થયા પછી તને જન્મ આપ્યો હતો. તથા વરમ સગી તેણે તને ખભા પર ઉપાડ્યો, અને તને સ્તનપાન કરાવ્યું. તેણે તને ઉછર્યો, ને તારા મેલની સૂઝ રાખી નહીં. તું જ્યારે નિશાળે દાખલ થયો ને બહુવા લાગ્યો ત્યારે તે દરરોજ ઘેરથી રોટી ને આસવ લઈને શિક્ષકની પાસે આવીને જામી રહેતી.

x

x

x

જેની પાસે ખેતર ન હોય તેને અન્ન આપજે, અને કાયમની કીર્તિ પ્રાપ્ત કરજે.

x

x

x

એક હાથ જમીનને માટે લોભ કરીશ નહીં; અને વિધવાની હદ દબાવીશ નહીં. તારી જરૂર પૂરતું અન્ન મેળવવાને ખેતરમાં ખેતી કરજે, અને તારા પોતાના ખજાનાથી જ અનાજ મેળવજે. અન્યાયથી મેળવેલા પાંચ હજાર મણ કરતાં ભગવાને તને આપેલો એક મણ

સારો છે. ભંડારમાં પડેલી સંપત્તિ કરતાં પ્રજાની નજરે સારા રહીને ભોગવેલી નિર્ધનતા સારી છે. અને દુઃખમાં મળેલા ધન કરતાં, ત્યારે હૃદય આનંદમાં હોય ત્યારે મળેલા ભંડારોટલા મારા છે.

x

x

x

તું શરાબખાનામાં જઈશ નહીં. તું શું ખોલે છે તેનું તને જ્ઞાન ન હોય એવી વેળાએ તારા મોંમાંથી સંભળાયેલા શબ્દો એ ખૂરી વસ્તુ છે. (શરાબ પીને) તું પડે ત્યારે તારાં અંગો ભાગે છે, ને તને કોઈ હાથનો ટેકો આપતું નથી. શરાબ પીનારા તારા જોડીદારો, શિબા થઈ જાય ■ ને કહે છે: "કાઠો આ ઝાકટાને અહીંથી."

એવો રાજા ક્યાં છે ?

[પોતાની આસપાસ આસતા અન્યાય ને અનાયાર લેકને દુઃખી થનાર ને મિરાસાવાદી બનનાર માણસો ક્યા દેશમાં નથી હોતા ? મિસરમાં એવો ઇયુબર કરીને એક દિવસ કહ્યો હતો. તેણે દેશમાં ફેલાઈ રહેલાં અધામૂંધી, દિમ, દુકાળ ને સડાને વિષે ખેદ પ્રદર્શિત કર્યો છે; “દેવ ક્યાં છે અમે જાણીએ તો તેને ભોગ ધરાવીએ,” એમ કહેનાર સરાયવાદીઓ પર પ્રહાર કર્યો છે; આપઘાતની વધતી જતી સખ્યા પર દીકા કરી છે; ને કટાણીને કહ્યું છે: “મનુષ્યમાત્રનો અત આવી જાય, ને ન કોઈ સી ગર્ભ ધારણ કરે, ન કોઈ બાળક જન્મે, તો કેહું સારું ! દેશમાં કોણાદલ બધ થઈ જાય ને કલહનું નામ ટળી જાય તો કેહું રૂઝું ? ” આખરે તે એવું સ્વપ્નું સેવે છે કે કોઈ રાજર્ષિ નીપજ ને પ્રજાને અધામૂંધી ને અન્યાયમાંથી હજારે. એવા રાજર્ષિને વિષે તે કહે છે.]

તે જરાળાને (સમાજના દાવાનળની ?) દારૂ છે. એમ કહેવાય છે તે કે મનુષ્યમાત્રનો જોવાળ છે. તેના હૃદયમાં ભવલેશ કિલ્ચિય નથી. તેનાં ધણુ જ્યારે નાનાં હોય ને તેમનાં હૃદય તપેલાં હોય ત્યારે તે દિવસ આખો તેમને ભોગ કરવામાં ગાળે છે. તેણે એમના ગુણ

પહેલી જ પેઢીમાં ઝાળખી લીધા હોત તો કેવું સારુ થાત ! ત્યારે તે પાપને હણી શકત. તેની સામે તે પોતાનો બાહુ લંચાવી શકત. એ ધણુના ખીજને અને તેના પરિવારને તે હણી શકત... એવો રાજ આજે ક્યાં છે ? એ કદાચ મૃતો હશે તો ? પણ આજે તો એવાનું અળ જોવામાં આવતું નથી.

વાત કોને કરું ?

[દુનિયાના કંઈક અનુભવથી કટાક્ષે એક કવિએ પોતાના જમાનાનો ચિતાર નીચે પ્રમાણે આપ્યો છે.]

વાત તે આજે કોને કરું ? લાપ્તરો જૂડા થઈ ગયા છે. આજના મિત્રો પ્રેમને પાત્ર નથી રહ્યા.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લોભી થઈ ગયા છે. સહુ પડોશીનો માલ લૂટી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? નમ્રતા નાશ પામી છે; માણસોમાં ગર્વ આવ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? મંત્રોથી મનનો માણસ ખૂંટી મણાય છે; સર્વત્ર મુજબતાનો અનાદર થાય છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? જેનાં કુકર્મોથી મનજનોને રોષ થાય છે, તેનું જ પાપ જ્યારે દુઃખદ થઈ પડે ત્યારે માણસોને એ જોઈને હસવું આવે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? માણસો લૂટફાટ કરે છે, ને દરેક જથ્થુ પડોશીનો માલ પડાવી લે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? કોઈ યાદ નથી કરતું પુરાણી પ્રીત;
નથી આ ધડીએ યાદ આવતો પોતાને ખીજએ કરેલો ઉપકાર.

વાત તે આજે કોને કરું ? બાપએ યથા છે ભૂંડા. સારા
સ્વભાવવાળાને પણ સહુ ગણે છે યતુ.

વાત તે આજે કોને કરું ? મોઢા નથી દેખાતાં હવે. સહુ મોઢું
નીચું કરી લે ■ પોતાનો બાપ નજરે પડતાં.

વાત તે આજે કોને કરું ? હૃદય લોભી બન્યાં છે. જેના પર
મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે છે તે હૈયાસૂના બન્યાં છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? કોઈ સાધુજન કે સદાચારી રહ્યા નથી.
પૃથ્વીમાં સર્વત્ર દુરાચાર વ્યાપ્યો છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? વિશ્વાસુ મિત્ર ખોલ્યે પણ નથી
જડતો. માણસ પોતાની ઓળખાણ આપે તોયે લોકો તેને અજાણ્યો
ગણે છે.

વાત તે આજે કોને કરું ? માથે દુ.ખનો કુંગર પડ્યો છે, ને
કોઈ વિશ્વાસુ મિત્ર નથી મળતો.

વાત તે આજે કોને કરું ? ભૂમિ પર જે પાપ ફરી વળ્યું છે,
તેના કંઈ પણ પાર નથી

મૃત્યુનું આગમન

[એ જ કવિ મૃત્યુના આગમન વિષે કહે છે.]

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સાળ થયેલા ખીમાર
માણસના જેવું; માંદગી પછી બાગમાં જનારના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — સુગંધી દ્રવ્યોની મહેકના
જેવું; તોફાની પવનવાળા દિને સહ નીચે ખેઠેલાના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — કમળપુષ્પની સુવાસના જેવું;
મદિરાપાનને કઠિ ખેઠેલાના જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — મરિતાના પ્રવાહ જેવું;
સુદનોકામાથી મનુષ્યના શૂઢ પ્રત્યેના પુનરાગમન જેવું.

મૃત્યુ આજે ઊભું છે મારી સામે — કારાવાસમાં વરસો માળ્યા
પછી મનુષ્ય ધરને જોવા તલસતો હોય એના જેવું.

૨૨

જીવન માણી લે

૧

[ઈ. સ. પૂર્વે ૨૨૦૦ ના આસપાસમાં લખાયેલું એક કાવ્ય જીવનની અનિત્યતાનું વર્ણન કરે છે, જે જીવનનો લક્ષ્યો માણી લેવાનો આર્વાકવાદી હપ્દેશ આપે છે.]

મેં સાંભળ્યાં છે ઇમહોતેપ અને હરદેદેદનાં વચનો — એમની વાણીરૂપે પ્રમિદ્ધ પામેલાં વચનો. તેઓ હવે ક્યાં તે જુઓ ! — એમની દિવાલો તૂટી પડી છે; ધર એમનાં રક્ષાં નથી; જાણે એ કંઈ હતા જ નહીં.

ત્યાંથી કાઢી આવતું પણ નથી જે આપણને કંઈ શકે ત્યાં એમની થી દશા છે, અને આપણાં હૃદયને તૃપ્તિ આપે. જ્યાં તેઓ ગયા છે તે રચણે આપણે પણ જવાના જ છીએ.

તારા હૃદયને હિતેજન આપ એ સૂઝી જવાને. તું જીવે ત્યાં સુધી તારી ઇચ્છાઓને અનુસરવામાં આનંદ માન. માથા પર મુગધી દ્રવ્યો મૂક; શરીર પર સુંદર કાપડનાં વસ્ત્રો પરિધાન કર; અદ્ભુત ભોગો ભોગવી લે — સાચોસાચ દેવોએ દીધેલા.

તારા આનંદોને હજી પણ વધાર, ને તારા હૃદયને હતાશ થવા દમશ નહો. તારી ઇચ્છાને અનુસર, તારુ દિલ સાધી લે; અને પૃથ્વી પરના તારા વહેવાર તારા હૃદયની આશા અનુમાર ચલાવ. છેવટે તારે શોક ને વિલાપનો એવો દિવસ આવશે, ત્યારે મૂક હૃદયવાળો મનુષ્ય (મૃતાત્મા) પોતા માટે થતો વિલાપ સાંભળતો નથી, કે કબરમાં સૂતેલો શોકમાં સામેલ થતો નથી.

આજનો આનંદ માણી લે; તેમાં ચાકીશ નહો. જો, કાઈ પણ મનુષ્ય પોતાની ધનદોલત સાથે બાધી જતો નથી; અગે, ત્યાં ગયેલો ફરી પાછો આવતો નથી.

૨

[નેફરહોતેપ નામના એક વાસ્તુશીલે રચેલું એક ગીત તેના આશ્રય-દાતા રાજાના રાજ્યકાળમાં રચેલું; તેમાં પણ આવે જ ચાર્વાક્વાદી ઉપદેશ છ.]

મૃતાત્માઓના નિવાસ તો જીવો. તેમની દિવાલો તૂટી પડી છે; તેમનાં ધામ ખોળ્યાં જડે એમ નથી : જાણે કદી હસ્તીમાં હતાં જ નહો. જે જન્મ્યું છે તેનો નાશ થવાનો જ છે. યુવક અને યુવતીઓ સ્વધામ પ્રત્યે જાય છે; સૂર્ય પ્રભાતે ઉગે છે, ને ફરી પશ્ચિમના પર્વત પર આથમે છે. પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. બાળકો પણ તેમને નિર્મેલે રથને આત્મા જાય છે. ત્યારે, હે માનવી, તું સુખ્યેન કરી લે ! આવ, તારી આગળ ધર્યા છે તેલ પુલેલ ને અત્તરો : તારી પ્રિયાના બાહુ અને કંઠને (શણગારવા) કાતે મહુડાનાં ફૂલ ને કમળ. આવ, ગાયન ને સંગીત ચાલે છે તારી આગળ. મૂકી દે પાછળ તારી બધી ચિંતાઓ. જે જૂમિને મૌન ગમે છે ત્યાં તારે જવાનો દિવસ આવે ત્યાં લગી તું સુખનો ને આનંદનો જ વિચાર કર.

સાત્કર્મ કરી લે

[નીચેના ગીતની નકલ એક કબરમાયી મળી આવી છે. બીજી ધણી દાયપ્રતોની જેમ એ પણ ધણી ખડિત થઈ ગયેલી છે. એમા મનુષ્યને મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી છે, ને જીવનનો આનંદ માણવાની સાથે ધર્માચરણ પણ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે.]

એ મહાપુરુષ ખરેખર વિશ્વાતિ પામ્યા છે, ને એમનું નિયત કર્તવ્ય પાર પડ્યું છે. રાના^૧ કાળથી મનુષ્યો ચાલ્યા જાય છે, ને તેમને બદલે યુવાનો આવે છે. જેમ રા પ્રતિદિન પ્રભાતકાળે ફરી પ્રગટ થાય છે અને તુમ^૨ ક્ષિતિજ પર આથમે છે, તેમ પુરુષો જન્મ આપે છે ને સ્ત્રીઓ ગર્ભ ધારણ કરે છે. પ્રત્યેક નાક એકવાર ઉષઃકાળના વાયુની લહેરો શ્વાસમાં લે છે. પણ સ્ત્રીને ઉદરે જન્મેલા સહુ સ્વધામમાં પહોંચી જાય છે.....

તું તે દિવસનું સ્મરણ કર, જ્યારે તું પણ એ ભૂમિએ જવાને જીપડશે, જ્યાં ગયેલા કદી પાછા ફરતા નથી. એટલે (ધર્મનિષ્ઠ જીવન) તારે માટે સારુ થઈ પડશે. તેથી ન્યાયી બન ને અનાચાર પ્રત્યે

ધૃષ્ટા રાખ્ર. કેમકે જોને ન્યાયને વિષે અનુરાગ છે (તે ધન્ય થશે).
 કાયર અને ધીર કોઈ (કબરથી) છટકી ચકવાના નથી. મિત્રહીન ને
 ગર્વિષ્ઠ સહુ (એ વિષયમાં) સમાન છે. તેથી છૂટે હાથે દાન કર. એ જ
 ઉચિત છે. સત્યને વિષે અનુરાગ ધરાવ. સત્કર્મ કરનારને આપ્તસીસ
 આશીર્વાદ આપશે, (અને તું સુખ) ને દીર્ઘાયુષ્ય (પ્રાપ્ત કરશે).

અમલદાર થજો !

[અમલદાર થવાનું કારણ માણસોનો અમલદાર કંઈકેઈકેઈને અમલદારી અપાવનાર દાર ને તેમાં રહેલા સુખચેતન ભેદ, મહેનતના કારણે કંઈકેઈકેઈ પુસ્તકપ્રેમીએ આ ઉપદેશ વિદ્યાર્થીને આપેલો છે. એને અમલદારમાં કંઈકેઈકેઈ દેખાય છે. છતાં એમાં કંઈકેઈકેઈ અંશે તે કાળના અમલદારી અપાવનાર મિત્ર પક્ષે અપાયેલો છે.]

એકલ તથા નહીં

મેં સાંભળ્યું છે કે તે લેખન છોડી દીધું છે, ને તું મોજશોખમાં પડી ગયો છે; તને ખેતરમાં કામ કરવાની લહે લાગી છે, ને તું દેવવાણીની સામે જોતો નથી. એકલનો પાક નોંધાય છે ત્યારે તેની શી દશા થાય છે તેનો તું વિચાર કરતો નથી? કૃષિ એનું અડધું અનાજ ખાઈ ગયા હોય છે, બાકીનું અડધું જોડા ખાઈ ગયા હોય છે. ખેતરમાં ઉંદરનો પાર નથી હોતો, ને તીકનાં ટોળાં ઊતરી પડે છે. દાર ખાઈ જાય છે, ને ચકલીઓ ચોરી જાય છે. પાર નથી એકલની દુર્દશાનો !

બાકીનું જે અનાજ ખજાની જમીન પર પડવા પામે છે તેને ચોર ખલાસ કરી જાય છે. હળ અવ્યર્તા ઘોડાની જોડ મરી જાય છે.

અને પછી (રાજનો) લેખક (નોંધણીદાર) ખેતરની પાળે આવી ચડે છે ને પાક નોંધે છે. હવાલદારો લાકડીઓ લખને આવે છે, ને હાસીઓ તાડની સોટીઓ. તેઓ કહે છે: 'દાણા આપો.' ખેડૂત કહે છે: 'દાણા તો કંઈ રહ્યા નથી.' પછી પેલાઓ અને લાંબો કરીને પીટ છે; તેને બાધે છે ને નહેરમાં પટકે છે. તેના દેખતાં તેની સ્ત્રીને બાધે છે, ને તેનાં બાળકોને બેડીઓ પહેરાવે છે. તેના પડોશીઓ તેને તણ દે છે. તેઓ નાસી છૂટે છે, ને પોતપોતાના દાણા સંભાળે છે.

પણ લેખક? તે તો સહુ લોકોના કામની મુકાદમો કરે છે. એને કર ભરવા પડતા નથી, કેમકે તે લેખનના રૂપમાં કર આપે છે. એની પાસે કશા લાગા લેવાતા નથી. એ તું જરા જાણુ ને સમજ.

સૈનિક ન થઇશ

તું લેખનમાં મન પરાવ. તો તું કોઈ પણ પ્રકારની કલ્પ મહેનતમાંથી બચી જઇશ, ને મોટો પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયાધીશ બનીશ.

અરે, તું શું સમજીને કહે છે કે 'સૈનિકની નિંદગી લેખકના કરતાં સારી મનાય છે'?

જો, હું તને કહું સૈનિકના કેવા હાલ થાય છે તે. તે હજુ બાળક હોય ત્યાં તો તેને લાવી ખરાકમાં પૂરે છે ને પીટ છે. તેને શરીરે ચમચમતા ફટકા પડે છે...ને તેનું માથું ઘાથી ચિરાય છે. તેને નીચો નાખીને કાગળની પેઠ ફૂટે છે. તેને ધીબે છે ને ચાખખાના મારથી તેનું અંગ ઉઝરડાય છે.

તે જ્યારે સિરિયા જાય છે ને પહાડો પર ફૂચ કરે છે ત્યારે તેના આ હાલ થાય છે? ગધેડાની પેઠે તેને ખભા પર

પોતાનાં રાટલા ને પાણી વહેવા પડે છે તેની પીકના સાધા વળી જાય છે તેને ગધાવુ પાણી પીવુ પડે છે. તે કતારમાથી નીકળી ક્યારે શકે છે ? માત્ર તેને ચોક્કી કગારાની હોય ત્યારે જ. તે શત્રુ સુધી પહોંચે છે ત્યારે તેની દયા પીંજરાના પખી જેવી ચર્મ જાય છે, ને તેના અંગેમા જગાયે જોગ ગયું હોવું નથી.

તે જો મિસર પાછો આવે છે તો તેનું શરીર કપડાએ કોરેવા લાકડાના જેવું ચર્મ ગયું હોય છે. તે માદો પડે છે ને પથારીવશ થાય છે. તેને ગધેડા પગ નાખીને લાવે છે તેના કપડા ચોરાઈ જાય છે, ને તેના નોકર નાસી ગયો હોય છે.

માટે, સૈનિકની જિંદગી લેખકના કરતા સારી હોય છે એ વિચાર મનમાથી કાઢી નાખજો.

[એવી જ રીતે કહે છે કે 'તું મારયિ, પૂજારી કે બઠિયારો ન થઈશ']

અમલદાર થજો

પવનમા ખાદ્યા ઊડે તેમ તાગ હૃદયને ગમે તેમ ઊડવા દઇશ નહીં મોજશોખમા મન ઘાલીશ નહીં, એથી કરો લાભ નથી, એથી માણસનું કશું બધું થવું નથી

માટે તું ધ્યાન આપ, હે તોફાની, હડીલા છોકરા તને જે વાત કહીએ તે તું કાને ધરતો નથી તું જનહી કર, ને લેખનકળા શીખી લે

૨૫ પ્રેમગીતો

[પ્રાચીન મિસરમાં લાઇબ્રેરીના લગ્ન પ્રચલિત હતા. ટેટલાકનું કહેવું છે કે પ્રાચીન મિસરના અમુક લોકોમાં માતૃપ્રધાન કુટુંબવ્યવસ્થા ચાલતી, અને તેમનામાં રાજગાદીનો વારસો મા પાસેથી છાકરીને મળતો. ઇ. સ. પૂર્વે ત્રણ હજારને સુમારે મિસરના રાજા યેરોના વંશમાં પણ એ રિવાજ સહેજ હળવા રૂપમાં હાજર થયો. રાજાની દીકરી ગાદીની વારસ ગણાતી, પણ તાજ રાજકુમારને મળતો, અને તેથી એ રાજકુમાર સામાન્ય રીતે બહેનને પરણી ગાદી પરને પોતાના હક કાયદેસર કરાવતો. મિસર સિવાય બીજા પ્રાચીન દેશોમાં આ રિવાજ આટલો પ્રચલિત હોય એવું જાણીતામાં નથી. બેબીલોનમાં તો એવા વિવાહને માટે મોતની સજા કરવામાં આવતી. મિસરનું જ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેમાં સમાજના સામાન્ય લોકોના પ્રેમગીતો બહુ જ ઓછા મળે છે. એવાં ત્રણ ગીત નીચે આપ્યાં છે. પહેલામાં સ્ત્રી એના પતિને ઉદ્દેશીને કહે છે.]

૧

હું છું તારી પહેલી બહેન; અને તું છું મારે મન ઉઘાન સમે.
એ ઉઘાનમાં મેં ફૂલો ઉગાડ્યાં છે ને સર્વ સુવાસિત છોડો વાળ્યાં છે.
મેં એમાં એક નહેરને વાળી છે; જેથી શીતળ ઉત્તરાનિલ વાય ત્યારે
તું એમાં હાથ બોળી શકે. આપણે જ નગાએ ફરીએ છીએ તે

જગા ટેવી સુંદર લાગે છે ! તારો હાથ મારા હાથમાં મૂકેલો છે. આપણાં મનમાં વિચારો આવે જ ને હૃદયમાં હર્ષ જીભરાય છે, કેમકે આપણે મંગાથે આલીએ છીએ. તારો અવાજ સાંભળતાં મારું ચિત્ત હિલોળે ચડે છે. તારી વાણી પર મારા જીવનનો આધાર છે. હું ત્યારે તારાં દર્શન કરું છું ત્યારે મને એ અત્ત કં પાન કરતાં પણ અધિક રુચિકર ને રમમય લાગે છે.

૨

[માએ પખી પકડવા મોકલેલી એક બાળા પ્રેમવશ બની બાન બૂલી જાય છે ને પખી પકડ્યા વિના જ પાછી ફરે છે. તે પોતાના પ્રિયજનને વેદશોને કહે છે.]

જળમા પકડાયેલું પખી ચીસ તો પાડે છે, પણ તારાં નયનના પ્રજ્વલતેજમાં હું, થથરતી, જળને દીધી મૂકી દઈ છું. એટલે પખી હવામાં બડી જાય છે.

કોધે ભરાયેલી મારી મા શુ કહેશે ? હું રાજ ટાપલી ભરેલી લઈને આવું છું. પણ આજે પ્રેમે મારુ બાન જીલાવી દીધું ને મેં જળ નાખી નહોં.

૩

[નીચેનું ગીત પણ એ જ પ્રકારનું છે.]

વનનાં પંખેરુ દૂર દૂર વિખેરાય છે, અને હવે પાછા કાળ પર જેસે છે, ને ખીર્જ પંખીને સાદ પાડે છે.

પછી તેઓ તળાવડી પર ભેગા થાય છે; પણ હું તેમને હાનિ કર્યા વિના જ છોડી દઈ છું. કેમકે મારુ ચિત્ત તો તારા પ્રેમમાં પરાવાયેલું છે.

ખહેનોનો વિલાપ.

[આહસીસ અને એસાઈરીસ—મિસરની મૂળ ભાષાના સબ્દો વાપરીએ તો અસેત અને અસર—ની કથાના ઉત્પત્તિઓ મિસરના સાહિત્યમાં અનેકવાર આવે છે, ને એ કથાની આસપાસ અનેક કાવ્યો રચાયા છે. સેબ અથવા ગેબ દેવ એ પૃથ્વીનો દેવ, અને નૂત એ આકાશની દેવી; તેમના ચાર સતાન: બે પુત્ર—એસાઈરીસ (અસર) ને સેત—અને બે પુત્રીઓ—અસેત (આહસીસ) અને નેબ્ત હેત (નેફ્થીસ). એસાઈરીસ ને આહસીસ, અને સેત ને નેફ્થીસ એ બે દંપતીના બેડા. એસાઈરીસ ને સેત બેને અણબનાવ હતો, ને સેતે દગાપી ભાઈને માર્યો. પછી આહસીસ એસાઈરીસના શબને શોધવા નીકળી, તેણે શબ મેળવ્યું, પુત્ર (હોરસ)ને જન્મ આપ્યો, ને તેણે સેત પર પિતાના મરણનું વેર વાજ્યું. આવી એ કથા છે. ઇતિહાસકારો કહે ૩ કે મિસરના સૂર્યપૂજક પ્રથમ વરના બીજા રાજા બેતીને સેતપૂજક આદિવાસીઓના રાજાએ માર્યો. તેની વિધવા રાણી ઉત્તર મિસરમાં નાસી ગઈ ને ત્યાં તેણે પિતાના પુત્રને ઉછેર્યો. તેણે મોટા થઈને પિતાના મરણનું વેર વાજ્યું. આ ઐતિહાસિક કથાનું રૂપાંતર આહસીસ ને એસાઈરીસની કથામાં થયું છે.

એ કથા નૈસર્ગિક ઘટનાઓનું રૂપક પણ છે. આહસીસ એ શક્તિ છે, જગજગતની છે. માતા જેમ ત્યાગ અને સ્વાર્પણ વડે બાળકોનું સંભાળ કરે છે તેમ આ જગતના માતા પણ કરે છે. આહસીસ એટલે મિસરની કાળી જમીન.

તે ઓસાઈરીસ એટલે નાઇલનદીના સ્પર્શથી ફળદ્રુપ થાય છે ને આખા દેશને સમૃદ્ધ બનાવે છે. મિસરવાસીઓ સવિશેષ ભાવ ને આદરથી તેની ઉપાસના કરતા; તેને દેવમાતા ગણી તેની સ્તનભૂષિત મૂર્તિઓ બનાવતા ને તેને પૂજતા; માથુ મૂંડાવેલા તેના પૂનરીઓ ગણીર સાદે તેના સ્તોત્રો ગાતા, અને જ્યારે સિયાળામા, સૂર્ય ઉત્તરાયણમા જાય ત્યારે, તેના પુત્ર હોરસ (સૂર્ય)ના મંદિરોમા આધરીસ માતા પોતે ચમત્કાર વડે પ્રસવેલા પુત્રને ધવડાવતી એટલી હોય એવી પ્રતિમાના દર્શન કરાવવામા આવતા.

નીચેના ગીતમા ઓસાઈરીસના મૃત્યુ પછી તેની જે બહેનોએ કરેલા વિલાપ આપ્યા છે તેમા ઓસાઈરીસના પુનર્જન્મનો ઉલ્લેખ આવે છે. ઓસાઈરીસ તે સૂર્ય. તેનું મૃત્યુ તે રાત્રિ. તેના પુનર્જન્મ—તેનું પુનરાગમન તે પ્રતિદિન પ્રભાતે થતો તેનો ઉદય એવો અર્થ પણ ધટાવવામા આવે છે]

આઇસીસનો વિલાપ

તમાગ બવનમા આવો, તમારા બવનમા આવો ! હે દેવ આન !^૧ તમારા બવનમા આવો ! તમારા શત્રુઓ હવે (ગલા નથી). હે મહારાજ ! તમારા બવનમા આવો ! મારી તરફ જુઓ તો ખગ : હું તમારી બહેન છું; મને તમારા પર પ્રેમ છે માગથી છેટા ન ગહેશો, હે સુસ્વરૂપ યુવાન તમારા બવનમા સત્તર આવો, સત્તર આવો મને હવે તમારુ દર્શન થવુ નથી. તમારે કારણે મારુ હૃદય શોકથી જીભરાઈ જાય છે મારા નેન તમને ખોળે છે હું તમને જોવાને તલસી રહી છું તમારા દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શુ ? હે મોઘેરા મહારાજ, તમાગ દર્શન મને દીર્ઘ કાળ પછી થશે શુ ? તમારા દર્શન કરવા એ એક સુખ છે, તમારા દર્શન કરવા એ એક લહાવો છે. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. તમારી પ્રિયતમા પાસે આવો. હે ઉનીફર, તમારી જાગિની પાસે આવો, તમારી પત્ની પાસે આવો તમારી જાગિની પાસે આવો.

૧. ઓસાઈરીસનું એક નામ

તમારી પત્ની પાસે આવો હે ઉર્ત-હેન, તમારી પ્રેયસી પાસે આવો. હું તમારી બહેન છું, સગી માની જણી; માગથી અગમા ન થશે દેવો ને મનુષ્યો તમાગ તગ્ગ નજર દરે છે, અને મને જુએ છે ત્યારે ત્યારે બોગા મળીને તમારે માટે ગે છે હું વિવાપ કરતી તમને સ્વર્ગની ઊંચી અટારીમાં બોલાવું છું, અને તમે તો મારા વચન સાબળતા જ નથી હું છું તમારી બહેન, અવનિતલ પગની તમારી પ્રિયતમા, મારા કરતા — તમારી બહેન કરતા — અધિક પ્રેમ કાપ્તએ તમાગ પર ઢાળ્યો નથી

નેફ્થીસનો વિલાપ

હે મહાગજ, તમાગ જીવનમાં આવો આનંદો, આનંદો; નાશ પામ્યા છે તમાગ મર્વ શત્રુઓ! તમારી બે બહેનો છે તમારી મમીપ, ને રક્ષા કરી ગ્હી છે તમારી મૃત્યુશય્યાની રુદન કરતી બોલાવે છે તમને, અને તમે તો સૂતા છો સોડ તાણીને મૃત્યુશય્યા ઉપર તમે અમારો મુકામળ રનેહ નિહાળો છે બોલો અમારી માથે, હે રાગધિગજ, અમારા પ્રભુ! જગાડો અમાગ હૃદયમાની વેદનાને તમારા મહચરો—દેવો તેમજ મનુજો — તમને નીગએ છે ને બોલી બેઠે છે : 'તમારુ વદન અમને પ્રાપ્ત થાઓ હે ગાગધિગજ, હે અમાગ પ્રભુ' તમાગ મુખનું દર્શન કરવું એ અમારુ જીવન છે તમારુ મુખ અમારી મામેથી ફેરવી ન સેશે તમારુ ચિતન કરવું એ અમારા હૃદયનો પરમાનંદ છે હે મહાગજ, તમને નિહાળીને અમાગ હૃદય સુખી થાય છે હું છું તમારી હેતાળ બહેન નેફ્થીસ તમારો ચતુ પગળ્ય પામ્યો છે, ને તે ન્નેવા મળે એમ નથી હવે! હું છું તમારો સાથે, ને રક્ષા કરું છું તમારા અંગોની — નિગત અને સદાગળ

દિવંગત રાજને

અમને^૧ આપો આપના હૃદયને આનંદ,
 ને આપું આપને દીર્ઘ આયુષ્ય.
 સુખચેતનું જીવન અનુભવું આપને,
 બાલભાગી હતું આપનું મુખ, મળળ હતો આપનો બાહુ.
 તેજસ્વી હતું આપનું નયન, દૂર સુદૂર નિહાળનાર.
 (હવે) આપ વેષિત થયા છો વશ્વમાં.^૨
 આપે ચક્ષાબ્યા છે આપના અશ્વ,
 અને રથ સુવર્ણ કેરો, આપને હાથે.
 ચાળૂક હતો આપના હાથમાં; ને રથે જોતર્યા તોખાર
 હતા ઝાડે^૩ અને નાહસી.^૪ ચાલતા તેઓ આપની આગળ,
 સાક્ષી પૂરતા આપના પરાક્રમની.
 આપ પરવર્યા છો આપની ચિનારની^૫ હોડલીમાં;

૧. અમન દેવે.

૨. અથવા 'જે ગર્તમાં મૃતાત્માઓ સૂર્યનોડા વાટે જાય છે ત્યાં ગયા
 છે.' ૩. યુદ્ધના કેદી સિરિયને. ૪. હળસીઓ તેમને રથે ઘોડાની જગ્યાએ
 જોતરવામાં આવતા એવું સૂચન છે. ૫. ચિનાર ઘાઝડાની.

આગળ ને પાછળ એની (ચિનારની) જ બનેલી નાવડીમાં.
 આપ પહોંચ્યા છો પેલા મુદર મિનારા સમીપં.
 રચાવ્યો હતો આપે જ એ તો.
 આપના મુખમાં ભરાતાં આસવ, મદિરા, રેાટી ને માંસ.
 કપાતા પશુ ને બિધડતા આસવોના (ભડાર).
 ચતુ હતુ આપની મમક્ષુ સુમધુ મંગીત.
 લગાવતા આપના કિકર આપના સિરને કમીનો^૬ ઉદ.
 આપના ઉદાનનો અધિપતિ લાવતો (કુમુભોના) ફિરીટ,
 ને કૃષિપતિ લાવતો વનનાં પખેરુને.
 મત્સ્યાધિપ આણુતો મત્સ્યોના થાળ,
 ને નૌકા આવતી ઝાડ દેશથી, સર્વ મુલગ વસ્તુથી ભરાઈને.
 આપની હયશાળાઓ હતી અગ્નેથી ભરેલી.
 આપની દારીઓ કરતી અવિરત ઉલ્લોગ.
 પરાજય પામ્યા હતાં આપના શત્રુઓ.
 ને કોઈ ન ઉઘાપતુ આપનો બોલ.
 (હવે) ગયા છો વિજેતા આપ દિવંગત થઈને દેવોની સમક્ષ.^૭

૬. એક સુગંધી દ્રવ્ય. ૭. પખીઓને. ૮. સિરિયા.

૯. મૂળમાં આ કાવ્ય છે, અને ઉપર પ્રમાણે તેની લીટીઓની રચના છે, તેનો કંઈક ખ્યાલ આવે એટલા સારુ, એક નમૂના તરીકે, ઉપર પ્રમાણેની કૃત્રિમ લાગતી વાક્યરચના રાખેલી છે.

બે ભાઈની વાર્તા

બે ભાઈ હતા, એક માતા ને એક બાપના દીકરા મોટાનું નામ હતું અનપુ ને નાનાનું બાટા. અનપુને ઘર હતું, ને ગૃહિણી પણ હતી પણ નાનો ભાઈ એને દીકરા સમાન હતો, એ નાનો ભાઈ જ એને માટે કપડા બનાવી આપતો, એ જ એના બગદની પાછળ ખેતરમાં જતો, એ જ હળ ચલાવતો, એ જ અનાજ ખજામાથી ભેગું કરતો, એ જ એની વતી ખેતરનું બધું કામકાજ કરતો નાનો ભાઈ સગસ કારીગર બન્યો, એનો સમોવડિયો આખા દેશમાં ફેલાયેલો હતો; ફેલાયેલો આત્મા એનામાં વસતો હતો.

નાનો ભાઈ રાજ બગદની પાછળ પાછળ જતો રાજ સાંજે તે ખેતરનો ભાણપાલો, દૂધ અને લાકડા, અને ખેતરની બધી ચીજો લઈને ઘેર પાછો આવતો મોટા ભાઈ ને ભાભી બેઠા હોય તેમની આગળ એ બધો ભાર ઉતારતો, ખાતોપીતો, ને કાઢમાં ઢાંગની જોડે પડી રહેતો પરાડિયે પોતે બનાવેલો રાટલો પોતે ખાતો ને મોટા ભાઈની આગળ મૂકતો પોતાને માટે રાટલો ખેતરે લઈ જતો, અને ઢોર હાકીને સીમમાં ચારવા લઈ જતો ઢોરની પાછળ પાછળ

તે ચાલતો ત્યાં દોર તેને કહેતાં: “ પેલી જગાએ ધામ મરસ છે. ” દોરનું કહેવું તે સાંભળતો, ને તેમણે બતાવેલી જગાએ તેમને લઈ જતો તેની પાસેનાં દોર તાર્જમાર્જ થયાં, ને તેમનો વસ્તાર ધણો વધ્યો.

એકવાર ખેતીની મોમમમા મોટા બાઈએ તેને કહ્યું “ ચાલ આપણે હળ ચલાવવા માટે બળદની સગસ જોડ તૈયાર કરીએ, કેમકે જમીન પાણીનો ઉપગ્ર નીકળી આવી છે, ને ખેડવા લાયક બની છે. તું દાણા લઈને ખેતરે આવજે. આપણે કાસેસવારે ખેડ ચરૂ કરીશું. ” મોટા બાઈના કથા પ્રમાણે નાનાએ બધી તૈયારી કરી

મવાર પડ્યું એટલે બને જણ ઝોળરો વગેરે લઈને ખેતરે ગયા. ઠામ ચરૂ કરતા તેમના હૃદયને બહુ જ આનંદ આવ્યો. પછી એમ બન્ધુ કે દાણા ખૂટી પડવાથી તેઓ અટકી ગયા, ને મોટા બાઈએ નાનાને કહ્યું “ જા, તું જલદી ઘેર જઈને દાણા લઈ આવ નાનો ઘેર આવ્યો ત્યાં બાબી વાળ ઝોળતી ખેડી હતી; તેને કહ્યું “ જીઠા ને મને દાણા આપો. મારે દોડતા પાછા ખેતરે જવું છે મોટાબાઈએ તરત પાછા આવવાનું કહ્યું છે વાર ન કરશો ” બાબી કહે “ જાઓ, ઠાકી ઉધાડો, ને જેટલા દાણા લેવા હોય તેટલા લો હું વાળ ઝોળુ છું, ને જીઠવા જઈ તો અંજોડો છૂટી જાય. ”

જીવાન બાટા ધરમાં ગયો. તેણે મોટું માપ લીધું, કેમકે તેને દાણા બહુ લઈ જવા હતાં વાસણને તેણે ઘઉં અને જવથી ભર્યું, ને લઈને બહાર આવ્યો બાબીએ કહ્યું “ કેટલા દાણા લીધા ? ” બાટા કહે “ ત્રણ મણ જવ, એ મણ ઘઉં, કુલ પાંચ મણ, એટલા મેં ખભે ઉપાડ્યા છે ” બાબીએ કહ્યું: “ તમારામાં ઘણું જોર દેખુ તો તમે રાજ કેટલી મહેનત કરો છો તે હું જોઈ છું ” બાબીના યુવાન હૃદયમાં કુવાસના પેદા થઈ. તે જીડી, બાટાની પાસે આવી, ને કહેવા

લાગી: “અહો મારી પાસે રહી જઓને; તમને સહુ સારાં વાનાં ચશે. હું તમારે માટે સરસ કપડાં કરાવીશ.” આ કુવચન સાંભળી જુવાન ક્રોધથી વાધ જેવો બની ગયો; ને બાબી ખીકથી ફફડી બેઠી. બાટાએ તેને કહ્યું: “જો બાબી, તું તો મારી મા જેવી છે, ને તારા પતિ મારે બાપ જેવા છે, કેમકે એમણે મોટા બાઈએ મને ઉછેરીને મોટા કર્યો છે. તે મને આ કુવચન શું કહ્યું? એ ફરી ન બોલીશ. હું એ કામ માણસને નહોં કહું; એ વાત કામ માણસને મોટેથી નીકળવા નહોં દઉં.” આમ કહીને તેણે બોબો ઉપાડ્યો; ને તે ખેતરમાં મોટા બાઈ પાસે પહોંચી ગયો. બંને જણે કામ આગળ ચલાવ્યું.

સાંજે મોટા બાઈ ઘેર આવ્યો. નાનો બળદ લઈને પાછળ આવતો હતો; તેને ખભે બાર હતો. બાબી બોલતાં તો બોલી ગઈ, પણ પછી તેને ખીક લાગવા માંડી. તેણે શરીરે તેલ ચોપડ્યું, ત્રણે કામએ મારી ન હોય! ધણી આવ્યો તેને હાથ ધોવા પાણી પણ ન આપ્યું, દીવો પણ ન સળગાવ્યો, ને પોતે માંદો થઈને પડી. ધણીએ કહ્યું: “તારી જોડે કાણ બોલેલું?” પત્ની બોલી: “બોલ્યા’તા તો તમારા બાઈ ખીતું કામ બોલ્યું નહોતું. ઘેર દાણા લેવા આવ્યા ત્યારે હું એકલી જોડી હતી. મને કહે: ‘આવ, આપણે સાથે રહીએ; અંમોડો બાધી લે’ મેં એમની વાત સાંભળી નહીં. મેં કહ્યું: ‘જુઓ, હું તમારી મા નથી? ને તમારા મોટા બાઈ તમને બાપ જેવા નથી?’ એટલે એમને ખીક લાગી, ને હું તમને કહી ન દઉં માટે મને મારી. હવે તમે એમને જીવતા રહેવા દેશો તો હું જીવ કાઢીશ.”

મોટા બાઈ વાધ જેવો બની ગયો. તેણે છરાને ધાર ચડાવી. છરા હાથમાં લીધો. ને નાનો બાઈ દોર બાંધવા કાઢમાં આવે કે તેને મારી નાખવાને પોતે કાઢના બારણા પાછળ સંતાઈ બેઠો.

સૂરજ આથમી ગયો, ને નાનો બાપ રાજની પેઠે બાજપાલો લઇને આવ્યો. તેની સૌથી આગલી ગાય ઢાઢમા પેઠી, ને પોતાના રક્ષકને કહેવા લાગી “જોજો, તમાગ મોટા બાઈ અહીં છરો લઇને તમને મારવા ઊભા છે માટે અહીંથી નાસી છૂટો” ગાયે કહ્યું તે બાટાએ સાબળ્યું ખીજી ગાય ઢાઢમા પેઠી, તેણે પણ એ જ પ્રમાણે કહ્યું બાટાએ મોટા બાપના પગ જોયા તે બારણા પાછળ ઊભો હતો ને તેના હાથમા છરો હતો બાટાએ માથા પગનો ભારો ભોય પર નાખ્યો, ને દોટ મૂકી મોટો બાપ છરો લઇને પાછળ દોડ્યો નાનાએ રા દેવને ખૂબ પાડી ને કહ્યું, “હે ભગવાન! સાચા ખોટાનો ન્યાય કરનાર તું છે” ગએ તેની ચીમ સાબળી, તેની ને મોટા બાઈની વચ્ચે મોટી નદી પેા કરી ને તેમા મગરો મૂક્યા એક બાપ નદીને એક કિનારે રહ્યો, ખીજો બાઈ ખીજો કિનારે નાના બાઈએ મોટાને હાક મારી ને કહ્યું “પહો ફાટે ત્યા સુધી શાત થઇને ઊભા રહો રા ઊગરો એટલે આપણે એની પામે ન્યાય કગવીશુ એ સાચાખોટાનો ન્યાય કરશે તું હવે તમારો સાથે નહોં ગું, તમે ગહો છો તે મામમા પણ નહોં રહું બાવળની ખીણમા આવ્યો જમશ ”

પૃથ્વી પર અજવાણુ થયું ને ખીજો દિવસ થયો એટલે ગા ઊગ્યો, ને બે બાપઓએ એકબીજાની સામે જોયું બાટાએ મોટા બાપને કહ્યું “તમે મારા મોઢાની વાત સાબળ્યા વિના જ મને કપટથી મારવા શા સારુ આવ્યા છો? હું તમારો બાપ છું તમે મારા પિતા સમાન છો, ને બાબી માગી મા જેવી છે, નહોં? ખગે વાત તો એ છે કે તમે મને દાણા લેવા મોકલ્યો ત્યારે બાબીએ કહ્યું ‘આવો, મારી સાથે રહી જાઓ’ અને હવે તમાગે આગળ એમણે ઊનટી જ વાત કરી” બાટાએ આખી ઘટના વર્ણવી, ને સૂર્યના રપથ લઇને

કહ્યું: “તમે મને છરો લઇને કપટથી મારવા આવ્યા એ પાપ કર્યું.”
પછી એણે છરો લીધો, પોતાના શરીરમાંથી માસ કાપી કાઢ્યું, ને
પાણીમાં નાખ્યું. માછલીઓ તે ગળી ગઈ. બાટા બોય પર પડ્યો,
બેભાન જેવો ચર્ધ ગયો. મોટા બાઈ પોતાના હૃદયને ધણી શાપ
દેવા લાગ્યો. તે રડતો રડતો સામે કાઠે બિભો ગ્લો નદીના મગરને
લીધે નાનો બાઇ હતો ત્યા જવાય એમ હતું નહીં નાનાએ તેને કહ્યું:
“તમે પાપ તો કરવા ધાર્યું, પણ હવે (મારે ખાતર) મતકાર્યું નહીં
કરો? ઘેર જાઓ ત્યારે ઢોરની સભાગ ગખજો, કેમકે તમે રહે
છો એ ગામમાં હું હવે રહેવાનો નથી, હું તો બાવળની ખીણમાં
જઈ છું અને આટલું કામ માટે માટે કરજો. મને કઈક
થતું તમે જુઓ તો મને ખોળતા આવજો મને થુ થશે એ પણ
કહું. હું મારો જીવ ખેંચી કાઢીશ, ને તે બાવળના ફૂલની ટોચ
પર મૂકીશ; અને બાવળનું ઝાડ જ્યારે કપાય ને બોય પર
પડે, ને તમે મારો જીવ ખોળતા આવો, ત્યારે એ સાત વગસ
લગી ન મળે તોયે નિગસ ન થશે કેમકે એ તમને મળ્યા વિના
નહીં રહે પછી તમે મારા એ જીવને ઠાડા પાણીના ખાવામાં
મૂકજો, અને આશા ગખજો કે હું પાછો જીવનો ચમક, અને માગ પગ
જે અન્ધાય મુજર્યો હશે તે કહી બતાવીશ. તમારા હાથમાં કોઈ
શરાવનો જામ આપે ને શગવ ડોળાયેતો દેખાય તો જાણજો કે મને
કઈક અશુભ થયું પછી તમે બિભા ન રહેશો, નહીં તો તમારા
પર પણ એવી જ વીતશે

આમ કહીને એ જીરાન બાવળની ખીણમાં આવ્યો ગયો
મોટા બાઈ ઘેર ગયો તેણે માથે હાથ દીધો હતો, ને માથા
પર ધૂળ નાખતો હતો. ઘેર આવીને સ્ત્રીને મારી કૂતરાને નાખી
દીધી, ને નાના બાઈને માટે શોક કરતો બેઠો.

આ બનાવ પછી ઘણે દિવસે નાનો ભાઈ આવગતી ખીલુમા હતો તેની માથે કોઈ ન હતું તે રણનાં પશુઓનો શિકાર કરવામાં વખત ગાળતો અને જે આવળના ઝાડના સૌથી ઊંચા કૂલ પર તેણે પોતાનો જીવ રાખ્યો હતો તે ઝાડ નીચે સ્પર્ધ રહેવાને પાછો આવ્યો. તે પછી તેણે પોતાને હાથે એક કોઠો બાંધ્યો, તેમાં બધી સારી મારી ચીજો ભરી, ને ઘર વસાવવાનો વિચાર કર્યો.

તે કાઠામાંથી બહાર નીકળ્યો. રસ્તામાં તેને નવ દેવો મળ્યા. તે આખા દેશની તપાસ કરવાને ફરતા હતા. નવ દેવોએ માહોમાહે વાત કરી, ને તેને કહ્યું “અરે બાટા, નવ દેવોના પોઠિયા, તુ એકલો રહે છે ? તુ તારા ભોટા ભાઈ અનપુની સ્ત્રીને કાગલે ગામ છોડીને આવ્યો છે પણ તેણે તો એ સ્ત્રીને મારી નાખી છે તારી મામે જે અપરાધ મુકાયેલો તેનો તું એને જવાબ આપ્યો છે” બાટાને માટે એ દેવોના દિલમાં અતિશય દુઃખ થયું ગયું ખુનખુનું^૧ હતું “તમે બાટાને માટે એક સ્ત્રી ધડો, જેથી એને એકલા ન રહેવું પડે” ખુનખુએ એની માથે ગહેનારી એક સોગતી બનાવી દેશની કોઈ પણ સ્ત્રીના કરતા તેનું લાવણ્ય વધારે હતું. તેનામાં દરેક દેવનો અંશ હતો સાત હથોડો^૨ એને જોવાને આવ્યા; તેમણે એકે મુખે કહ્યું ‘એ આકર્ષક મૃત્યુ પામશે’

બાટાને એના પર અગાધ પ્રેમ હતો, અને તે બાટાના ઘરમાં રહેતી હતી બાટા પોતાનો વખત રણના પશુઓનો શિકાર કરવામાં ગાળતો, ને એ પશુઓને લાવી પત્ની આગળ મૂકતો તેણે સ્ત્રીને કહ્યું “તુ બહાર જઈશ નહીં કદાચ સમુદ્ર તને પકડી જશે હું તને

સમુદ્રમાથી બચાવી નહીં શકું, કેમકે હું પણ તારા જેવી સ્ત્રી છું મારો જીવ પેલા બાવળના ઝાડના ફૂલની ટોચ પર મૂકી રાખેનો છે ' કોઈ માણસ એ જીવ ખોળી કાઢે તો મારે તેની સાથે લડવું પડે " એમ કહીને તેણે સોની આગળ પોતાનું હૃદય પૂરેપૂરું ખોલી દીધું

આ બનાવ પછી બાદા રાજની પેઠે શિખર કરવા ગયો. પેલી યુવતી પોતાના ઘર પાસે જ આવેના પેના બાવળના ઝાડ નીચે ફરના ગર્ભ ત્યાં સમુદ્રે તેને જોઈ, ને તેની પાછળ પોતાનાં મોજા ફેંક્યા. યુવતીએ દોટ મૂકી ને ધગ્યા પેસી ગર્ભ મમ્મુડે પેના ઝાડને ખૂમ મારીને કહ્યું ' પેલી છોકરીને હું પકડી શકું તો કેવું સારુ થાય ! ' ઝાડે એના વાળમાંથી એક લટ આણી આપી મમ્મુદ્ર એ લટને મિસર લઈ ગયો, અને ગમ્મના ધોખી નવા કપડા ધોતા હતા ત્યાં નાખી લટની સુવાસ ગમ્મના કપડામાં બિતરી ગમ્મના માણસો ધોખીએ પગ ચુરસે થયા, ને કહેવા લાગ્યા ગમ્મના કપડામાં મલમની વાસ આવે છે " ધોખીએને રાજ કપડો મળવા લાગ્યો. તેમને સમજ ન પડે કે હવે કરવું શું ? રાજનો ધોખી આલનો આનનો મમ્મુદ્રકાઠે ગયો રાજ કપડો મળતો એટલે તેનું હૃદય બહુ ખિન્ન થઈ ગયું હતું તે જ્ઞાત બિઓ રહ્યો જે રેતીમાં તે બિઓ હતો તેની સામે જ પાણીમાં વાળની લટ તરતી હતી તેણે એક જથ્થે પાણીમાં ઉતાર્યો ને લટ મગાવી તેમાંથી તેને અતિશય મીઠી વામ આવી તે લટ લઈને ગમ્મ પાસે ગયો ગમ્મએ લેખકોને અને જ્ઞાની માણસોને મોલાવ્યા તેમણે ગમ્મને કહ્યું ' આ વાળની લટ રાની એક દીકરીની છે તેના શરીરમાં દરેક દેવનો અશ્વ છે, અને એ તમને પગદેશથી મળેલી ખડણી છે એ યુવતીને ખોગવા દેશેદેશ દૂતો મોકલી આપો જે માણસ બાવળની ખીજમાં નળ તેની સાથે એને લાવવા માટે, ધણા માણસ મોકલવજે "

આ બનાવ પછી ધણે દિવસે નાનો બાઈ બાવગની ખીણમાં હતો તેની માથે કાંઈ ન હતું તે રણના પશુઓનો શિકાર કરવામાં વખત માળતો અને જે બાવગના ઝાડના સૌથી ઉપતા ફૂલ પર તેણે પોતાનો જીવ રાખ્યો હતો તે ઝાડ નીચે સૂઈ રહેવાને પાછો આવ્યો તે પછી તેણે પોતાને હાથે એક કાઠો બાંધ્યો, તેમાં બધી મારી મારી ચીંતે જારી, ને ધર વસાવવાનો વિચાર કર્યો

તે કાઠામાંથી બહાર નીકળ્યો. રસ્તામાં તેને નવ દેવો મળ્યા. તે આખા દેશની તપામ કરવાને ફરતા હતા નવ દેવોએ માહોમાહે વાત કરી, ને તેને કહ્યું 'અરે બાટા, નવ દેવોના પોઠિયા, તુ એકલો ગહે છે ? તુ તારા મોટા બાઈ અનપુની સીને કાગ્લે ગામ છોડીને આ પો છે પણ તેણે તો એ સીને મારી નાખી છે તારી મામે જે અપગાધ મુકાયેલો તેનો તેં એને જગમ આપ્યો છે" બાટાને માટે એ દેવોના દિલમાં અતિશય દુઃખ થયું ગએ ખુનુમુને^૧ કહ્યું "તમે બાટાને માટે એક સી ધડો, જેથી એને એકના ન ગહેવું પડે" ખુનુમુએ એની સાથે રહેનારી એક સોગતી બનાવી દેશની કાંઈ પણ સીના કરતા તેનું લાવણ્ય વધારે હતું તેનામાં દરેક દેવનો અશ હતો સાત હથોરો^૨ એને જોવાને આવ્યા, તેમણે એક મુખે કહ્યું 'એ આકસ્મિક મૃત્યુ પામશે"

બાટાને એના પર અગાધ પ્રેમ હતો, અને તે બાટાના ઘરમાં રહેતી હતી બાટા પોતાનો વખત રણના પશુઓનો શિકાર કરવામાં માળતો, ને એ પશુઓને તારી પત્ની આગળ મૂકતો તેણે સીને કહ્યું 'તું બહાર જઈશ નહીં કદાચ મમુદ્ર તને પાંડી જશે હું તને

સમુદ્રમાંથી બચાવી નહીં ચકુ, કેમકે હું પણ તારા જેવી સ્ત્રી છું. મારો જીવ પેલા બાવળના ઝાડના ફૂલની ટોચ પર મૂકી રાખેલો છે. કોઈ માણસ એ જીવ ખોળી કાઢે તો મારે તેની સાથે લડવું પડે.” એમ કહીને તેણે સ્ત્રીની આગળ પોતાનું હૃદય પૂરેપૂરું ખોલી દીધું.

આ બનાવ પછી ખાટા રાજની પેઠે શિકાર કરવા ગયો. પેલી યુવતી પોતાના ઘર પાસે જ આવેલા પેના બાવળના ઝાડનીએ ફરવા ગઈ ત્યાં મમુદે તેને જોઈ, ને તેની પાછળ પોતાનાં મોઝા ફેંક્યા. યુવતીએ દોટ મૂકી ને ધગમા પેસી ગઈ મમુદે પેલા ઝાડને ખૂંસ મારીને કહ્યું: “પેલી છોકરીને હું પકડી ચકુ તો કેવું સારું થાય !” ઝાડે એના વાળમાંથી એક લટ આણી આપી મમુદ એ લટને મિસગ લઈ ગયો, અને રાજના ધોખી ન્યા કપડા ધોતા હતા ત્યાં નાખી. લટની સુવાસ ગમ્મના કપડામાં જિનરી રાજના માણસો ધોખીઓ પર ગુસ્સે થયા, ને કહેવા લાગ્યા “ગમ્મના કપડામાં મલમની વાસ આવે છે.” ધોખીઓને રાજ ઠપકો મળવા લાગ્યો. તેમને સમજ ન પડે કે હવે કરવું શું? રાજનો ધોખી આસનો આવનો સમુદ્રકાંઠે ગયો. રાજ ઠપકો મળતો એટલે તેનું હૃદય બહુ ખિન્ન થઈ ગયું હતું. તે સાત જિભો રહ્યો જે રેતીમાં તે જિભો હતો તેની સાથે જ પાણીમાં વાળની લટ તરતી હતી તેણે એક જાણને પાણીમાં ઉતાર્યો, ને લટ મગાવી તેમાંથી તેને અતિશય મીઠી વામ આવી તે લટ લઈને ગમ્મ પાસે ગયો. ગમ્મએ લેખકોને અને રાની માણસોને બોલાવ્યા. તેમણે ગમ્મને કહ્યું ‘આ વાળની લટ રાની એક દીકરીની છે તેના શરીરમાં દરેક દેવનો અશ છે, અને એ તમને પગદેશથી મળેલી ખડણી છે એ યુવતીને ખોળવા દેશેદેશ દૂનો મોકલી આપો જે માણસ બાવળની ખીણમાં નવ તોની સાથે એને લાવવા માટે, ધણા માણસ મોકલજો.”

રાગ્નએ કહ્યું. “તમે બહુ જ મરમ વાત કહી.” તેણે દૂતો મોકલ્યા. પગદેશ મોકલેલા માણસો પોતે કહેલી રોધની વાત રાગ્નને કહેવા પાછા આવ્યા. પણ બાવળની ખીણમાં ગયેલા માણસો પાછા ફર્યા નહો. બાટાએ એમને મારી નાખ્યા હતા, પણ એમાંના એકને રાગ્નને ખમગ આપવા જીવતો જવા દીધો હતો. પછી રાગ્નએ પેલી રૂપવતીને લાવવા ઘણા માણસો ને સૈનિકો ને મવારો મોકલ્યા. તેમાં એક સ્ત્રી પણ હતી તેના હાથમાં રાગ્નએ સ્ત્રીના મુંદર આબૂપણો આપી રાખ્યા હતા પેલી યુવતી તેની માથે આવી, ને તેને જોઇને આખા દેશના લોકો ગજી રાજી થઇ ગયા.

રાગ્નનો તેના પર અપાર પ્રેમ બધાયો, ને તેને તેણે મોટું પદ આપ્યું. રાગ્નએ તેને તેના પતિની વાત પૂછી. તેણે કહ્યું “પેલું બાવળનું ઝાડ છે તે કપાવી નાખો ને તેના ટુકડે ટુકડા કરાવો.” રાગ્નએ ઝાડ કાપવાને હથિયારબધ માણસો ને સૈનિકો મોકલ્યા. તેઓ ઝાડ પાસે આવ્યા, ને જે ફૂલ પર બાટાનો જીવ હતો તેને તોડી નાખ્યું. એટલે બાટા એકદમ નિર્જીવ બનીને બોય પર પડકાયો.

બીજો દિવસ થયો ને પૃથ્વી પર અજવાળું થયું એટલે પેલા ઝાડને કાપી નાખવામાં આવ્યું. બાટાનો મોટો ભાઈ અનપુ ઘરમાં પેઠો ને હાથ ધોયા એક જણે એના હાથમાં શરાબનો જામ આપ્યો. શરાબ ડહોળો થઈ ગયેલો બીજાએ એને બીજો દ્રાક્ષામંવનો જામ આપ્યો, તેમાંથી દુર્ગંધ આવવા લાગી પછી એણે લાકડી લીધી, જોડા પહેર્યા, કપડાં લીધાં, ને શસ્ત્ર મળ્યા; અને તે પેલા ઝાડવાળી ખીણમાં જવા નીકળી પડ્યો. તે નાના ભાઈના કોડામાં પેઠો. જુએ છે તો નાનો ભાઈ ચટાઈ પર પડેલો; તેના પ્રાણ નીકળી ગયા હતા. નાના ભાઈને ખરેખાત મરેલો જોઇને તે ગડી પડ્યો. જે ઝાડ નીચે નાનો ભાઈ માંજે સૂઈ ગયેલો તેના ઉપરથી ભાઈનો જીવ ખોળી

કાઢવા તે નીકળ્યો. તે બોળવામાં ત્રણ વરસ કાઢ્યા, પણ જીવ જડ્યો નહોતો. એથી વગસ શરૂ થયું એટલે તેને મિસર પાછા જવાનું. 'મન થયું તેણે મનમાં કહ્યું "હું કાલે સવારે જમશ"'

હવે પૃથ્વી પર અજવાળું થયું ને બીજો દિવસ થયો તે વખતે તે પેલા ઝાડની નીચે ચાલતો હતો તે ભાઇનો જીવ શોધતો હતો. સાજો તે પાછો આવ્યો ને ફરી શોધ ચલાવી તેને એક બીજ જડ્યું એ લખતે તે કાઠમાં પાડી આવ્યો. જુએ છે તો એ જ એના ભાઇનો જીવ હતો તેણે ઠંડા પાણીનો પ્યાલો આપ્યો, બીજ તેમાં નાખ્યું, અને રાજની પેઠે બેઠો. ગત પડી એટલે પેના જીવે પાણી ચૂસી લીધું બાટાનું અગેઅગ થયરવા લાગ્યું ને તેણે મોટા ભાઇની સામે જોયું, તેનો જીવ તો પ્યાલામાં હતો અનપુએ પ્યાલો હાથમાં લીધો તેમાંનું પાણી બાગના રમને પાથું એટલે તેનો જીવ ફરી પાછો તેને ઠેકાણે આવી ગયો ને માટા જીવતો થયો ભાઈઓ એકમીજને બેટ્યા, ને વાતો કરવા લાગ્યા.

બાટાએ મોટા ભાઇને કહ્યું "જુઓ, હું સર્વ શુભ લક્ષણોવાળો મોટો બળદ બારાનો છું તેનો ઇતિહાસ કાંઈ જાણતું નથી. તમે મારી પીઠ પર બેસજો સૂરજ ઊગે ત્યારે હું મારી સ્ત્રી છે તે જગાએ પહોંચી જમશ, જેથી હું એને સામે જવાનું આપી શકું રાજ ન્યાં હોય ત્યાં પણ તમે મને લઈ જાજો તમને સહુ સારા વાના થશે એક જાણ તમને ઘણું સોનુંરૂપ આપશે, તમે મને રાજ પાસે લઈ જશો એટલા માટે કેમકે હું ભારે અદ્ભુત વસ્તુ ગણાઈશ, ને માગ જેવો બળદ મળવા માટે આખા દેશમાં આનંદ આનંદ યર્ષ રહેશે પછી તમે ગામ ચાલ્યા જાજો."

પૃથ્વી પર અજવાળું થયું ને બીજો દિવસ થયો એટલે બાટાએ, મોટા ભાઇને કહેયું તેમ, બળદનું રૂપ લીધું અનપુ તેની પીઠ પર

સવાર થયો, ને બીજા દિવસનું પરીક થયું ત્યાં લગી બગદને ચલાવ્યો. બળદ રાત્રના નગરમાં આવી પહોંચ્યો. અનુચરોએ ગમ્મને એના આવ્યાની ખબર આપી એને જોઈને ગમ્મના હૃદયનો પાગ ગલ્યો નહોતો ગમ્મને એને મોટા ભોગ ધગવ્યા, ને કહ્યું, “આ તો ખરેખરો ચમત્કાર જ બન્યો છે” એને માટે આખા દેશમાં આનંદ આનંદ થઈ ગયો લોકોએ એની આગળ સોનારૂપાની ભેગા ધગવી તે લઈને એનો કાઈ પોતાને ગામ ગયો ને ત્યાં ત્યાં બળ ની મહાગ લેવા રાત્રએ ધણી માણસો મૂક્યા, ધણી મગવડો કગવી ગમ્મ તેના પર અપાર પ્રેમ ગમ્મતો થયો એટલો પ્રેમ એને દેશના બીજા કાઈ માણસ કે કાઈ સ્ત્રીજ પગ નહોતો.

આ મનાવ બન્યા પછી ઘણે દિવસે બગદ ગણીવાસમાં પેઠો ને ગણી હતી તે જગ્યાએ જઈને ઊભો ગયો ગણીને દેવા લાગ્યો “જો હું તો હજી જીવતો છું” ગણી કહે ‘તું કોણ છે?’ બળદ કહે ‘હું ખાટો છું જે જાડ પર મારો જીવ ગહેતો હતો તેનો તે રાત્ર પાસે નાશ કરાવ્યો ત્યારે જ હું જોઈ ગયો હતો કે તારે મને જીવતો ગહેવા દેવો નહોતો પણ જો, હું બળદ બને છું પણ જીવતો છું’ ગણી આગના ધણીના આ શબ્દો સાંભળીને થયું મૂંઝવણ લાગી અને તે રાણીવાસમાંથી ચાલી ગઈ.

પછી એમ બન્યું કે રાત્ર એની સાથે મોજ કરતો મેઠો હતો તે ગમ્મ જોડે ભોજન કરવા બેઠી હતી ને રાત્ર એના પર બહુ પ્રેમ થયેલો હતો તેણે રાત્રને કહ્યું “તમે ભગવાનના ગમ ખાઈને મને વચન આપ્યો કે ‘તું જે કહીશ તે હું તારે ખાતર કરીશ’ રાત્રએ ગણીની મધી વાતની હા પાડી. રાણી કહે “મારે આ બળદનું કાળજી ખાવું છે, કેમકે એ કથા, કામને લાવકતો નથી” ગમ્મને એના વચન સાંભળી અપાર શોક થયો, તેનું હૃદય બહુ

ગમગીન થઈ ગયું. બીજે દિવસે રાત્રીએ મોટું જમણું કરાવ્યું ને બળદને સારું સારું ખાવાનું અપાવ્યું પછી પોતાના એક મુખ્ય હલાયખોરને બોલાવ્યો, ને તેને બળદનો ભોગ ધરાવવા માટે તેનો વધ કરવાનો હુકમ આપ્યો. બળદ વધેરાયો માણસો તેને ખભે ઉપાડીને લઈ જતા હતા ત્યાં રાત્રીના બે દાઢ સામે તેના સોહીનાં બે દીપા પડ્યા એક દીપુ એક બાજુએ, રાત્રીના મહાદાઢ પર પડ્યું, ને બીજું દીપુ બીજા દાર પર. એમાંથી બે મોટા ઝાડ ઊગી નીકળ્યા અનેની શોભાનો કંઈ પાઠ ન હતો.

એક માણસે જઈને ગમને કહ્યું “આજ રાત્રીમાં આપના મહાદાઢ પાસે બે મોટા ઝાડ ઊગી નીકળ્યા છે, તે ખરેખર અદ્ભુત છે” આવા બે ઝાડ ઊભા તેને માટે દેશમાં હર્ષ ફેલાઈ ગયો ને ઝાડની આગળ ભોગ ધરાવવામાં આવ્યા.

આ બનાવને ધણા દિવસ થયા બાદ એકનાઢ રાત્રી ભૂરો મુગટ અને ગળે ફૂલના હાર પહેરીને, અને સુવર્ણજડિત નથ પર બેસીને મહેલમાંથી નીકળ્યો — પેલા ઝાડ ભોવાને ગણી પથ્થ ગમની પાછળ ઘોડેસવારો સાથે આવતી હતી ગમ જઈને એક ઝાડની નીચે બેઠો. ઝાડ ગણીને ઉદ્દેશીને બોલી બિડ્યું હે ઠગારી તે તો મારા ખૂગ હાલ કંગળ્યા, પથ્થ હું જીવતો છું, હું બાટા છું મારા ઘર આગળનું બાવળનું ઝાડ રાત્રી પાસે કાણે કપાવ્યું એ હું જાણતો હતો પછી હું બળદ થયો, ને તેં મને મારી નખાવ્યો.”

આ બનાવ પછી ધણે દિવસે રાણી રાત્રીના આસન આગળ બેઠી હતી, ને રાત્રી એના પર ખુશ હતો તેણે ગમને કહ્યું: “ભગવાનના સમ આપને કહો કે ‘રાણી કહેશે તેમ હું તેને ખાતર કરીશ’” રાત્રીએ રાણીની બધી વાતની હા પાડી રાણી કહે “આ બે મોટા ઝાડ કાપી નાખો ને એના સગસ પાટિયા બનાવો” રાત્રીએ

કુશળ કારીગરોને બોલાવ્યા, ને તેમણે ગગનનાં પેલા એ મહાવૃક્ષોને કાપી નાખ્યા. ગણી એ કપાતા જોવા જીભી ગ્હી તેણે ઝાડનું જે જે કરવાનું હતું તે માણસોએ કર્યું પણ ઝાડમાથી એક નાની ચીરી જાડીને રાણીના મોઝા પેઠી ગઈ ગણી તે ગણી ગઈ, ને તેણે ધણા દિવસ પછી પુત્રને જન્મ આપ્યો. કાઈકે જમને ગગનને હતું: “આપને ત્યાં પુત્રનો જન્મ થયો છે” માણસો પુત્રને ગગનની પાસે લઈ આવ્યા તેને માટે દાર્દ અને નોકરો રાખવામાં આવ્યા દેશમાં આનંદાત્મક થઈ ગયો પુત્રનું નામ પાડવાનું હતું તે દિવસે ગગન આનંદમય થઈને બેઠો એ ક્ષણે તેને ગજકુમાર પર ધણુ વહાન આવ્યું કુમારનું નામ કુશ પાડવામાં આવ્યું.

આ મછી ધણે દિવસે ગગનએ એને આમ દેશનો વાગ્મ બનાવ્યો. અને તે પછી ધણે દિવસે રાગનો સ્વર્ગવાસ થયો. પછી રાજકુમારે હતું “રાગજીના મર્વ મોટા અમીર હિમરાવોને મારી પાસે લાવો. મારે એમને મારી આપવીતી કહેવી છે.” તેણે રાણીને પણ બોલાવી, તેનો ન્યાય કર્યો, ને અમીરોએ એમાં મમતિ આપી તેણે મોટાભાઈને પણ બોલાવ્યો. તેને ને તેના વશવાસોને હિમરાવની પદવી આપી (કુશ) રાગએ ત્રીસ વરસ મિમર પછી રાજ્ય કર્યું, ને તેનું અવસાન થયા પછી, તેના દેશને દિવસે, તેના મોટાભાઈએ (સિદ્ધાસન પર) તેનું સ્થાન લીધું.

સેટના અને જાદુની ચોપડી

મહાપરાક્રમી રાજા ઉસેર-મઆત-રા (મહાન ગમીસીસ)ને સેટના નામનો એક પુત્ર હતો. તે મોટા થઈયો હતો તેને સર્વ પ્રાચીન યથોત્તુ બહુ ઊંડુ જ્ઞાન હતું તેણે સાબલ્યુ કે ચોથદેવની જાદુની ચોપડી, જેના વડે માણુમ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને કામણુ કરી શકે અને પશુપખીની ખોલી મમણુ શકે, તે ચોપડી મેંશીસ શહેરના કબ્જસ્તાનમા દાટેલી છે તે પોતાના લાકડને લઈ ચોપડીની શોધમા નીકળી પડ્યા તેમણે ઉત્તર અને દક્ષિણ મિમગના ગળ મેગનેમના પુત્ર નાનીફરની કમર શોધી કાઢી સેટના કમર ખોલીને અદ્ધ ગયો.

કબરમા નાનીફર હતો, ને તેની સાથે તેની પત્ની અધુરાનો જીવ હતો. તેને દફનાવી હતી તો બીજા કાર્થ ગામમા, પણ તેનો જીવ મેંશીસમા તેના પતિની જોડે વસતો હતો, કેમકે પતિના પર તેનો ધણો જ પ્રેમ હતો સેટનાએ પતિ પત્નીને તેમને ધગવાયેના બોગ આગળ ખેડેલા જોયા તેમની વચ્ચે પેલી ચોપડી પડેલી હતી. નાનીફરે સેટનાને પૂછ્યું “તું કાણુ છે તે મારી કમર આ રીતે તોડીને આબ્યો ?” સેટના કહે “હું મહારાજા ઉસેર-મઆત-ગનો પુત્ર

સેટના છુ. ને પેલી ચોપડી તમારી બેની વચ્ચે પડેલી દેખાય છે તે લેવાને આ-ચો છુ નાનીકર કહે 'એ તને નહીં આપી શકાય' મેટના કહે 'પણ હું તે જગમગથી લઈ જઈશ તે'

એટલે અહુગએ સેટનાને કહ્યું 'આ ચોપડી ન લેરો, કેમકે એ તમારે માથે આફત આણશે, જેમ અમારે માથે આણી છે અમે એને લીધે ફટકો આપદા વેડી છે તે સાબળો'

અહુરાની વાર્તા

'અમે જે ગામ મેળનેબના મતાન હતા તેમને અમાગ પગ બહુ પ્રેમ હતો, કેમકે એમને ખીજી કંઈ મતાન નહોતું નાનીકર આખા દેશની ગાદીના વાગસ તરીકે એમના મહેલમા રહેતા હતા. અમે મોટા થયા એટલે ગામએ રાણીને કહ્યું "હું નાનીકરને કોઈ સરદારની છોકરી જોડે પરણાવીશ અને અહુગને ખીજી કોઈ સંદાગના છોકરા જોડે પરણાવીશ' રાણી કહે 'ના, મારો છોકરો ગાદીનો વાગસ છે એ ગામના વાગસની પેઠે બહેનને પરણે એ માત્ર ખીજી કોઈ છોકરી એને માટે લાયક નથી' ગામ કહે 'એ જગમગ નથી એ બને જણ સરદારના છોકરાને પરણે એ સાતુ છે'

'રાણી કહે 'આ તમારો ન્યાય ન કહેવાય' ગામ કહે મારે આ જે સિવાય ખીજી બાળક જ ન હોય, તો તેઓ એકબીજાને પરણે એ સારું કહેવાય? હું તો નાનીકરને કોઈ અમલદારના છોકરા જોડે જ પરણાવીશ આપણા કુળમા એવું ઘણીવાર બન્યું છે'

'પછી એક વેળા રામને ત્યા મોટો ઉત્સવ હતો તેમા મને લઈ જવા માટે માણસો આવ્યા હું બહુ મૂઝાર્ડ ગઈ હતી, એટલે રાજ વર્તતી એવી રીતે ત્યા ન વર્તી રામએ કહ્યું, 'અહુરા, તે કોઈની જોડે મને સદેશો કહાવ્યો છે કે 'મને મોટાબાઈ જોડે પરણવા દો' એ કહ્યું, 'નાના, મને કોઈ અમલદારના છોકરા જોડે પરણાવો,

ને ભાષ્ટને ખીજ કાઢ અમલગની છોકરી જોડે પગલાવો આપણા કુળમાં એવું ઘણીવાર બન્યું છે' હું હસી પડી, ને ગળ પશુ હસી પડ્યા. ગળએ મહેવના વ્યવસ્થાપનને કહ્યું, 'આજે ગતે માણસોની જોડે અહુગને નાનીફરને ઘેર મોકલજો, ને તેની સાથે મર્વ પ્રકારની સારી સારી વસ્તુઓ મોકલજો' એ રીતે મને નાનીફરને ઘેર પત્ની તરીકે મોકલનામા આવી, ને રાત્રીએ મહેનમાથી મને સોનાફરપાની ને બીજી અનેક બેટો અપાવી.

"નાનીફર મારી સાથે જહુ સુખમાં રહેવા લાગ્યા ને તેમજો મહેનમાથી આવેલી બધી બેટો સ્વીકારી. અમને એકમીજ પગ જહુ જ પ્રેમ હતો. મને દહાડા રહ્યા ત્યારે ગળને ખમર અપાઈ, ને તેઓ રાજી રાજી થઈ ગયા, અને તેમજો મને સોનાફરપાની ને વસ્ત્રોની ઘણી સારી મારી બેટો મોકલી પૂરે મહિને મેં બાળને જન્મ આપ્યો. એ બાળ તમે અહીં જુઓ છો. તેનું નામ મેગમ પાકરામાં આન્યુ, ને તેનું નામ જીવનશુદ્ધના દક્ષિણમાં નોધરામાં આન્યુ.

"પછી મારા ભાઈ નાનીફર મેરીમના મજસ્તાનમાં ગયા ત્યાં ગળઓની કમરે પગના લખાણો, 'જીવનશુદ્ધના લેખો, મારગે પગ કાતરેલા લેખો વાચવામાં મશગુલ થઈ ગયા તે મિવાય બીજી કશું કામ જ ન હતું એ લખાણો પાછળ એમજો ઘણી મહેનત કરી ત્યાં નેસીતા કરીને એક પૂજારી હતો એકવાર નાનીફર મહિમા પૂજા કરવા ગયા ત્યાં આ પૂજારીની પાછળ જઈને દવમદિમાના લખાણો વાચના લાગ્યા પૂજારી એમની હામી કરીને હસતો વાગ્યો. નાનીફરે તેને કહ્યું 'તમે મારી સામે જોઈને કેમ હસો છો?' પૂજારી કહે 'હું તમારી સામે હમનો નહોતો મને હસવું આવ્યું તે તો તમે નમમાં લખાણો વાચ્યા કરો છો એ જોઈને તમારે લખેલું જ વાચવું હોય તો મારી પાસે આવજો હું તમને એક જગ્યાએ લઈ જઈશ, ત્યાં થોડે ચોતાને હાથે લખેલી ચોપડી છે એ વાંચીને તમે દેવોની પાસે પહોંચી

જશે! એના એ પાના વાયગો કે તગત તમે સ્વર્ગ, પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો અને સમુદ્ર ઉપર જાદુ ચલાવી શકશો; આકાશના પક્ષીઓ ને ધગતી પર પેટે ચાલનારા પ્રાણીઓ થુ કહે છે તે તમે જાણી શકશો; તમે મહામાગની માછલીઓને જોઈ શકશો, કેમકે એક દેવી શક્તિ તેમને 'મહાસાગરને તળિયેથી ઉપર લઈ આવશે અને બોજી પાનુ વાગ્યા પછી તમારામાં એવી શક્તિ આવશે કે તમે ભૂતચોનિમા હશે! તોપણ તમે પૃથ્વી પર તમારું જે શરીર હતું તે ફરી ધાગ્યું ફરી શકશો. તમે આકાશમાં સૂર્યને ચંદ્ર દેવો અને પૂર્ણ ચંદ્ર મહિત પ્રકાશતો જોશો.'

'નાનીફરે કહ્યું 'મહારાજના સમ! આ ચોપડી છે તે જગાએ તમે જો મને લઈ જાઓ તો તમે જે માગો તે આપું' પૂજારી કહે- 'તમારે એ જગાએ જવું હોય તો તમારે મારી ઉત્તરક્રિયા માટે સો રૂપિયા આપવા પડશે, અને ધનવાન પૂજારીઓને દફનાવે છે એવી રીતે મને દફનાવે એવી ગોઠવણ કરવી પડશે' નાનીફરે પૂજારીને સો રૂપિયા અપાવ્યા, તેણે જે કંઈ કગવવાનું કહ્યું તે કગવ્યું, ને જે માગ્યું તે આપ્યું પછી પૂજારીએ નાનીફરને કહ્યું 'કોપટોમ આગળ નદીની વચ્ચેવચ્ચ એક લોઢાની પેટીમાં આ ચોપડી છે. લોઢાની પેટીમાં કાસાની પેટી છે કામાની પેટીમાં સરુની પેટી છે સરુની પેટીમાં હાથીદાત ને અખનૂમની પેટી છે. હાથીદાત ને અખનૂસની પેટીમાં ચાદીની પેટી છે. ચાદીની પેટીમાં સોનાની પેટી છે એ સોનાની પેટીમાં પેલી ચોપડી છે જે પેટીમાં ચોપડી છે તેની આમપાસ સાપ, વાંછી ને પેટે ચાલનારા સર્વ પ્રાણીઓ વીંટળાયેલા છે, અને પેટીની પાસે એક અમર સાપ પડેલો છે' પૂજારીએ આટલું કહ્યું ત્યાં તો નાનીફરના હૃદયનો પાર રહ્યો નહોતો, પોતે પૃથ્વી પર ક્યાં છે તેનું તેને જ્ઞાન રહ્યું નહોતું.

“ મદિગાથી આવીને તેમણે મને નધી વાત કરી, ને કહ્યું ‘હું કોપટોસ જન્મ્યા મારે આ ચોપડી લાવવી જ છે. હું હવે ઉત્તરમાં ગયેલાનો નથી’ મેં કહ્યું ‘હું કહું છું તમે ના જશો કેમકે તમે કાચે કરીને દુખ વહોરી લો છા. ને તમે ચિનાઈડામાં મને મહાવિપત્તિમાં નાખશો.’ તેમને કોપટોમ જતા વારવા મેં તેમના શરીર પર હાથ મૂક્યો. પણ એ મારુ મહેવુ કાને ધરે જ શાના ? એ તો ગળ પામે ગયા, ને પેલા પૂજારીએ કહેલી વાત તેમને કહી રાગએ પૂછ્યું ‘તારે જોઈએ છે શું ?’ નાનીકરે કહે ‘મને બાદશાહી નાવ બધા સાજ સહિત આપો. હું અહીં ને એના નાના બાળક મેગબને લઈ દક્ષિણમાં જઈશ ને વિનાવિવમે આ ચોપડી લઈ આવીશ.’ ગાગએ એમને બધા માજ સગ્ગમ સહિત નાવ આપ્યું અને એમની સાથે બદરે ગયા, ને નાવમાં બેસી કોપટોમ ગયા.

“ કોપટોસમાં આઈસીસના પૂજારીઓ અને આઈસીસના મોટા પૂજારી નાનીકરને મગવાને તરત જ આવ્યા અને તેમની સ્ત્રીઓ પણ મારી પાસે આવી અને આઈમીસના મદિરમાં ગયા. નાનીકરે એક બળદ, એક મરઘી, ને થોડોક દારૂ આપ્યો, અને આઈસીસની આગળ પ્રાણીઓનો હોમ કર્યો ને દારૂ દેવીને ચઢાવ્યો. પછી એ લોકો અમને એક મુંદર ધરમાં ભઈ ગયા ત્યાં બધી જ સારી સારી ચીજો હતી નાનીકરે ત્યાં ચાર દિવસ ગાળ્યા ને આઈમીમના પૂજારીઓ સાથે અમનચમન કર્યા. પૂજારીઓની સ્ત્રીઓએ મારી જોડે મોજમગ્ન કરી.

“ પાત્રમાં દિવસનું સવાર પડ્યું નાનીકરે એક પૂજારીને બોનાવ્યો અને એક જાદુઈ ઓગડી મનાવી તેમાં માણસો ને સાધનસામગ્રી ભરી અને મતરી, તેમાં જીવ મૂક્યો, માણસોમાં પ્રાણુ રેડ્યો, અને ઓરડીને પાણીમાં કુનાડી પછી બાદશાહી નાવમાં રેતી ભરી, મારી

વિદાય લીધી, અને બદરેથી નાવ હકાર્યું તું દોપટોમમાં નદી પર બેઠી, એમનું શુ થાય છે તે જોવાને એમણે કહ્યું, ‘મજૂગે, મારે માટે કામ કરજો, ચોપડી છે એ જગાએ પણ’ મજૂરાએ દિવસ ને ગત મહેનત કરી અને પેલી જગાએ ત્રણ દિવસમાં પહોંચ્યા એટલે નાનીકરે નાવમાંથી રેતી કઢાવી નાખી અને નદીમાં રેતીની પાળ કાઢી પછી જુએ છે તો જે પેગીમાં ચોપડી હતી તેની આસપાસ સાપ, વાંછી ને મર્વ પ્રકારના પેગે આવનારા પ્રાણીઓ વીંટળાયેલા હતા, અને એક અમર માપ પેગીની પાસે પડેલો હતો પેગીની આમપામ જે સાપ વીંછી ને સર્વ પ્રકારના પ્રકારના પેટે આનંદાગ્ર પ્રાણી હતા તેને એમણે મતગ માર્યો કે એ બધાં ન આવે પછી પેલા અમર માપની પાસે ગયા, તેની માથે જુદું કંઈ, ને તેને માર્યો પણ માપ ફરી જીવતો થયો ને તેણે નવું રૂપ ધારણ કર્યું એ ફરી માપ જોડે ખીજનાર લડ્યા, પણ માપ ફરી મજબૂત થયો ને તેણે ત્રીજું રૂપ લીધું પછી એમણે એના મે કકડા કર્યા, ને જે કકડાની વચ્ચે રેતી મૂકી, જેથી એ ફરી દેખા ન દે

પછી નાનીકરે પેલી પેગીવાળી જગાએ ગયા લોહાની પેટી ઉઘાડી તેમાં મસાની પેગી જોઈ તે ઉઘાડી તેમાં મરુના લાકડાની પેગી જોઈ તે ઉઘાડી એમાં વળી લાથીદાત ને અગનૂમની પેગી જોઈ, તે ઉઘાડી તેમાં આદીની પેગી જોઈ, તે ઉઘાડી તેમાં સોનાની પેગી જોઈ, તે ઉઘાડી, ને તેમાંથી એમને પેલી ચોપડી જડી એ ચોપડી એમણે લીધી, ને એમાંથી મત્રોનું એક પાનું વાચ્યું. એમણે સ્વર્ગ પૃથ્વી, પાતાળ પર્યંતો અને સમુદ્ર એ સર્વ પર ગઢુ ચનાવ્યો. આકાશના પખી, સમુદ્રની માછલીઓ, અને પહાડના પશુઓ મહુની બોલી તે સમજવા લાગ્યા મત્રોનું ખીજુ પાનું વાચ્યું, ત્યાં એમને આકાશમાં સર્વ દેવો અને પૂર્ણ ચંદ્ર સહિત પ્રકાશનો સૂર્ય દેખાયો, સાગરમાંની

માછલીઓ દેખાઇ કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ એમને પાણીમાંથી ઉપર લઇ આવી હતી પછી પોતે જે મજૂરોને બદરથી લઈ ગયેલા તેમને મતગ માર્યો ને કહ્યું મારે માટે મહેનત કરો. ને હું જે જગાએથી આવ્યો ત્યાં મને પાછા લઇ જાઓ' મજૂરોએ દિવસ ને રાત મહેનત કરી એમ કરીને હું કોપટોસમાં નદીકાંઠે બેઠી હતી ત્યાં નાનીકર આવ્યા. મેં કંથુ ખાધુપીધુ નહોતું કંથુ જ કંથુ નહોતું, ને હું મડદા જેવી બેસી રહી હતી

“પછી મેં નાનીકરને કહ્યું ‘જે ચોપડીને માટે તમે આટલી બધી તકલીફ લેડી છે તે મારે જોવી છે’ તેમણે ચોપડી મારા હાથમાં આપી મેં એમાંના મત્રોનું એક પાનું વાંચ્યું એટલે મેં પણ સ્વર્ગ અને પૃથ્વી, પાતાળ, પર્વતો ને સમુદ્ર પર જાદુ ચલાવ્યો હું પણ આકાશના પખી, સાગરની માછલીઓ, ને પર્વતોના પથ્થરો એ સહુની બોલી સમજવા લાગી મેં મત્રોનું બીજું પાનું વાંચ્યું ને મને આકાશમાં મર્ક દેવો, પૂર્ણ ચંદ્ર અને તારાઓ મહિત પ્રકાશતો સૂર્ય દેખાવા લાગ્યો. હું સાગરની માછલીઓને જોવા લાગી, કેમકે કોઈ દૈવી શક્તિ તેમને પાણીમાંથી ઉપર લઈ આવી હતી મને તો લખતા આવડતું નહોતું. પણ નાનીકર સારા ને વિદ્વાન લેખક હતા એટલે મેં એમને કહ્યું. તેમણે પેપીરમને નવો કકડો મગાવ્યો અને પેની ચોપડીમાં હતું તે એના પર લખી કાઢ્યું પછી એ કકડાને શરાબમાં બોળ્યો, અને તેમાં ઘોઈ કાઢ્યો, કેમકે તેમને ખતર હતી કે એ લખાણ ઘોષ્ટને તે પાણી પીધું હોય તો લખાણમાં જે કંઈ હોય તે બધું માથુંમને આવડી જાય

‘અમે એ જ દહાડે કોપટોસ પાછા આવ્યા, અને આઘસીસ દેવી આગળ ઉત્તમ કગવ્યો પછી અમે બદરે જઈ નાવ હમ્યું, ને કોપટોસની ઉત્તર તરફ ચાલ્યા અમે જવા લાગ્યા ત્યાં નાનીકરે

ચોપડીનું શુ શુ ક્યું હતું તેની થોથદેવને ખમર પડી ગઈ થોથ તરત રાત્રે કહેવા આવ્યા, ને કહ્યું ‘મારો ચોપડો તો ચાલી ગઈ, ને મેં મેં જ રાખ્યો દીકરો નાનીકર મારો નિધા બાણી ગયો તે માગ રથાનમાં ભગઈ ગયો, લૂંટ કરી, મારી પેટી ને તેમાંની ચોપડો લઈ ગયો, ને તેની ગફા કરનાર ગફાકરને તેણે મારી નાખ્યા’ ગએ એમને કહ્યું ‘એ છે તો તારી નજર આગળ ઉપાડી લે એને ને એના સર્વ મગા સખધીઓને’ તેમણે સ્વર્ગમાંથી એક શક્તિને હુકમ આપીને મોકલી કે ‘નાનીકર ને એના સર્વ મગામગધીને જીવતા મેંકીસ જવા દેવાના નથી’ એ ઘડી પછી મારો નાનો બાળક મેં ૧૫ બાદશાહી નાવના ચંદરવા તળેથી બહાર નીકળ્યો ત્યાં તો નદીમાં પડી ગયો તેણે ગને ખૂમ પાડી ને કાઠા પર ઊભેના મહુ માણુમો ચીમ પાડી ઊંડ્યા નાનીકર ઓરડાનો બહાર ગયા, ને મત્રપાઠ કર્યો એટલે મહુ પાણી પર તરી આવ્યું, કેમકે કોઈક દેવી શક્તિ તેને મપાટી પર લઈ આવી નાનીકર બીજે મત્ર બાધ્યા, અને બાળકને શુ થયું, અને થોથે રાત્રી આગળ શુ કહ્યું, તે બધું બાળકને મોઢે કહેવડાવ્યું

‘શમને લઈ અમે કોપટોસ પાછા ફર્યા એમાં અમે સુગંધી દ્રવ્યો ભરાવ્યા, અને ગળવશીને છાજે એવો રીને કોપટોસના કમરસ્તાનમાં બાળકને દફનાવ્યો

“પછી મારા બાપ નાનીકરે કહ્યું ‘હવે આપણે જ નદી પાછા જઈએ, વિલખ ન કરીએ કેમકે મેં મગના મૃત્યુની ગળને હળુ તો ખમર પડી નથી એ બાણુશે ત્યારે બહુ દુખી થશે’ અમે બદર પાછા ગયા અને નાવ હમરું નાનો બાળક મેં મગ પાણીમાં પડ્યો હતો તે જગાએ અમે આવ્યા એટલે હું બાદશાહી નાવના ચંદરવાની બહાર નીકળી ને નદીમાં પડી નાનીકર ઓરડાનો બહાર આવ્યા તેમણે મત્રનો પાઠ કર્યો ને મારું શબ ઉપર આવ્યું, એક

દેવી શક્તિ મને મપાટી પર લઈ આવી નાનીફરે મને ખેંચી ઢાઢી, મારા પર મત્ર લખ્યા અને મને શુ થયું ને થોથે ગને શુ કહ્યું હતું તે બધું મારી પાસે કહેવડાવ્યું પછી એ મારા શમને લઈ કોપટોસ પાછા ફર્યા તેમા મુગધી દ્રવ્યો લગાવ્યા, અને ગજવશીએને દફનાવે એવી રીતે, મારા નાનો બાળક મેગમ હતો તે જગાએ, મને કબરમા દફનાવી

“પત્ની એ બદરે ગયા ને નાન હમરી અમે નદીમા પડ્યા હતા તે જગાએ આવ્યા એટલે એમણે મનમા કહ્યું ‘હું કોપટોસ પાછો જાઉં તો મારું નહીં’ મને અકુગ ને મેરાબતી જોડે સુવા તો મળે । નહીં તો હું મેંશીમ જઈશ ને ગળ એમના મતાનોની ખમર પૂછશે ત્યારે હું એમને શો જવામ દઈશ ? એમને શુ હું એમ કહીશ કે ‘તમારા બાળકોને હું ઘિનાઇડમા લઈ ગયો ને તેમને મારી નાખ્યા, પણ હું તો જીવતો રહ્યો, ને હું જીવતો જ મેંશીમ પાછો આવ્યો છું’ ? પછી નાનીફરે પટાવાળું ઝીણું કપડું મગાવ્યું તેનો પાટો બનાવ્યો, તેનાથી ચોપડીને સખત બાંધી ને ચોપડી પોતાને સરીરે માધી પછી તે બાદશાહી નાવના ચદરવાની બહાર નીકળ્યા ને નદીમા પડવું મૂક્યું’ તેમણે રાને બૂમ પાડી કામ પર જીભેના સહુએ હાહાકાર કરી મૂક્યો ને કહેના લાગ્યા ‘હાય હાય ! શો ગજમ થઈ ગયો ? રાજકુમાર ગયા કે શુ ? એમની તોલે આવે એવો મારો લેખક ને સમર્થ પુરુષ બીજો કોઈ નથી’

“બાદશાહી નાવ તો આગળ ચાલ્યું નાનીફરે ક્યા ગયા તેની કોઈને ખમર ન પડી નાવ મેંશીમ ગયું ને માણસોએ ગળને આખી ક્યા કહી મળજાવી ગળ શોક કરતા કરતા નાન પર ગયા ગજવના સર્વ સૈનિકો, તા દેવના સર્વ પૂજારીઓ, સર્વ અમલદારો ને દરમારીઓ શોકમા ગરકાવ થઈ ગયા રાજાએ નાવ પર જઈને જોયું તો નાનીફરનું

શબ નાવના અંદરના ઓગડામાં હતું. ગમનએ તે ઉપાડી લીધું. પામે ચેલી ચોપડી પણ હતી ગમનએ કહ્યું: 'કાર્થ આ ચોપડી લઈને સતાડી દે.' રાગના અમલદારોએ, તા દેવના પૂજારીઓએ, ને તાના મોટા પૂજારીએ ગમનને કહ્યું 'મહાગજ' સૂરજના જોટલી આપની આવરદા થાઓ.' નાનીફર તો મગ્મ લેખક દતા, ને બહુ જ કુશળ પુરુષ હતા.' પછી ગમનએ એમના શમને સોળ દિવસ મહેલમાં રખાવ્યું, પાત્રીમમાં દિવસ સુધી તેને ઢકાવી ગાખ્યું, સિતંગમાં દિવસ સુધી તેના પર સર્પ મગ્કારો કરાવ્યા, ને પછી એમને કમગસ્તાનમાં તેમની કમગમાં દફનાવ્યા.

'આ ચોપડીને લીધે અમાગ પગ જે વીતક વીત્યું છે તેની આ વાત મેં તમને કહી દેને તમે એ માગરા આવ્યા છો ને કહેા છો કે 'ચોપડી મને આપો.' એના પગ તમારો દક નથી એને માટે તો અમે અમાગ જીવ આપ્યા છે.'

મેટનાએ અહુગને કહ્યું. 'તમારી ને નાનીફરની વચ્ચે જે ચોપડી પડેલી હું જોઉં છું તે મને આપી દે. નહીં આપો તો હું મગજનરીથી તે લઈ જઈશ.' પછી નાનીફર તેના આમન પગથી ઊંકચો ને બોલ્યો. "તમે મહન નથી કર્યા તેવા નસોમના આ જે ફેટકા અમે સહન કર્યા છે તેને વિષે મારી જીએ તમને કહ્યું તમે મેટના છો શું? તમે તમારી લેખનજ્ઞાને બળે આ ચોપડી લઈ જઈ શકો? મારી માથે ગમત ગમી શકે તો ચાલો બાવન આકની બાજુ ગમીએ." મેટના કહે 'હું તૈયાર છું' બાજુનું પાટિયું ને મોગદા તેની આગળ મૂકવામાં આવ્યા. નાનીફરે એક ગમતમાં મેટના પર જીત મેગવી. પછી મતર માર્યો બાજુના પાટિયા વડે પોતાનો બચાવ કર્યો, અને મેટનાને ઘૂટણ સુધી જમીનમાં ઉતારી દીધો બીજી ગમતમાં બીજીવાર જીત મેગવી, ને મેટનાને કમરપૂર જમીનમાં ઉતારી દીધો ત્રીજી ગમતમાં

સેટના અને જાદુની ચોપડી

૧૦૬

પણ એવી જ જીત મેળવી, અને સેટનાને કાન સુધી જમીનમાં ઉતારી દીધો. પછી સેટનાએ હાથ વડે નાનીકરને જોરથી ચપ્પડ મારી. પોતાના બાઇને બોલાવ્યો ને તેને કહ્યું: “તુ જલદી જલદી પૃથ્વી પર જા. માગ જે હાથ થયા છે તેની વાત રાજાને કાં માગ પિતા તાનું તાવીજ અને મારી જાદુની ચોપડીઓ લઈ આવ.”

નાનો બાઈ સાસઝયો પૃથ્વી પર ગયો ને ગજને સેટનાની બધી વાત કરી રાજાએ કહ્યું: “એના પિતા તાનું તાવીજ ને એની જાદુની ચોપડીઓ એની પાસે લઈ જા.” નાનો બાઈ એ લઈ તગત જ કબરમાં પાછો ફર્યો, ને તાવીજ સેટનાને પહેગવ્યુ એટલે તે તગત જ ફૂદીને જમીનમાંથી બહાર નીકળ્યો. તેણે હાથ લાંબો કરીને પેલી ચોપડી લઈ લીધી. પછી તે કબરમાંથી આવ્યો એટલે તેની આગળ અજવાળું ફેલાઈ ગયું. અકુરા ગડી પડી. તેણે કહ્યું: “જય હો તિમિર-પતિનો ! સ્વાગત હો પ્રકાશપતિને ! આ કબરમાંથી મર્વ શક્તિ હવે આવી ગઈ” પણ નાનીકરે અહુગને કહ્યું: “તુ મનમાં દુખ ન પામીશ. એ હાથમાં કડિયાણી લાકડી ને માથે સગડી લઈને ચોપડી પાછી આપી જાય એવું હું ન કરું તો મારું નામ નાનીકર નહિ.” સેટના કબરમાંથી બહાર નીકળી આવ્યો ગયો, ને તેની પાછળ કબર અગાઉ હતી તેમ બંધ થઈ ગઈ.

પછી સેટનાએ રાજાની પાસે જઈ બધી વાત કહી. રાજાએ એને કહ્યું: “તુ જે ડાહ્યો હોય તો ચોપડી નાનીકરની કબરમાં પાછી લઈ જા. નહીં તો તારે હાથમાં કડિયાણી લાકડી ને માથે સગડી લઈને તે પાછી મૂકી આવવી પડે એવું એ કરશે.” સેટનાએ ગજનું કહ્યું ન માન્યું ચોપડી ઉઘાડીને તે દરેક જથ્થુ આગળ વાગી બતાવવા સિવાય ધગતી પગ તેને કરું કામ જ રહ્યું નહીં

[પછી આ વાર્તામાં એમ આવે છે કે સેટના તાના મદિરના

પ્રાગણ્યમાં ફૂટો હતો ત્યાં તેને એક પૂજારીની તથુથુઆ નામની મોઢક છોકરી મળી સેટના એના પર પ્રેમ મતાવવા ગયો તેને પહેલા તો એણે ધુતકારી કાઢ્યો પછી ધીરેધીરે એને મોઢપાથમાં નાખી તેની પાસે મરં મંપત્તિનો ત્યાગ દગલ્યો, ને પોતાના બાળકોની હત્યા કરાવી છેવટે તે ચીમ પાડીને અસોપ યર્ધ મર્દ ને મેટનાને ચરીર દાખાવતું વસ્ત્ર પણ ગળુ નહીં પછી સેટનાને ખમગ પડી કે એ તો માન સ્વપ્નું હતું ને તેના બાળકો તો જીવતા હતા પણ સેટનાનો મર્દ ઊતર્યો ને તેણે પેલી ચોપડી નાનીફૂને પાછી આપી આવવાની હા પાડી]

મેટના હાથમાં ઠડિયાળી લાખડી ને માથે બળતી સગડી લઈને નીચ્છ્યો ને નાનીફૂરની કબરમાં ગયો અહુરાએ તેને કહ્યું ‘તમે જીવતા પાછા આવ્યા એ તા દેવનો પાડ માનો’ નાનીફૂરે દસીને કહ્યું “આ તો મેં તને પહેલા કહી નહોતી તે વાળી વાત છે” સેટનાએ નાનીફૂરની પ્રશ્નસા કરી એટલે આખી કમગ જામજમાળ યધ ગહી અહુરા ને નાનીફૂરે સેટનાને બહુ વિનવણી કરી મેટનાએ કહ્યું “તમે મારી પામે કદ્ધ જોડુ કામ કરાવના માગો છો ?” નાનીફૂર કહે. “સેટના, તમને ખમર છે કે અહુરા ને તેનો માળક મેગમ કોપટોસમાં પડ્યા છે. તમારી લેખનમળા વડે એમને આ કમરમાં લઈ આવો એટલી તકવીફ લઈને એમને લેવા કોપટોસ જાઓ” પછી સેટના કબરમાંથી નીકળી રાજ પાસે ગયો ને નાનીફૂરે કહેલી વાત તેને કહી

ગળ કહે “સેટના, જ કોપટોમ, અને અહુરા ને મેરામને લઈ આવ” સેટના કહે ‘મને બાદચાહી નાવ સજ્જ કરાવી આપો’ રાજાએ એને નાવ આપી, તે લઈને તે બદરમાંથી નીચ્છ્યો ને કપાયે અટક્યા વિના હકારી કોપટોમ આવી પહોચ્યો

કોપટોમમા આઈસીમના પૂજારીઓને અને આઈમીસના મોટા મહત્તને જાણ થઈ તેઓ મેટનાને લેવા આવ્યા, ને પોતાના હાથનો ટેકો આપી તેને કિનારે લઈ ગયા તે એમનો સાથે દેવીના મંદિરમા ગયો. તેણે દેવીને એક બગદા એક મરઘી ને શરાબનો ભોગ ધરાવ્યો. પછી પૂજારીઓને લઈ કમરસ્તાનમા ગયો. માણસોએ ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત જમીન ખોદી, કમરસ્તાનની બધી કમરો તપાસી, તેના પર કાતરેલા મર્ચ લેખો વાગ્યા પણ તેમને અહુરા ને મેરામની કમરો જડી નહોતી.

પણ નાનીકરે જોયું કે અહુગ ને તેના બાળક મેરાબની કબરો જડતી નથી, એટલે તેણે વરોવૃદ્ધ ને આદરપાત્ર પુરુષનું રૂપ લીધું ને સેટનાની પાસે આવ્યો. મેટનાએ એને જોઈ કહ્યું “તમે બહુ વૃદ્ધ લાગો છો. અહુગ ને મેરાબની કબરો કયા છે એની તમને ખબર કે ખરી?” વૃદ્ધે કહ્યું “માગ વડવાએ મારા દાદાને કહેલું ને મારા દાદાએ માગ ગાપાજીને કહેલું, કે અહુગ ને તેના બાળક મેરાબની કમર પેહેમાટો (?) ગામની દક્ષિણે એક ટેકગમા છે.” સેટના કહે : “તમે અમને એ ગામ લઈ જશો? અમે આ કબરો શોધી કાઢવા માટે એ ગામને ખોદવું પડે તો ખોદી નાખીશું.” પેલો વૃદ્ધ કહે : “મારા જેવાની વાત માનીને કોઈ ગામનો તે નાશ કરાતો હશે કે? પણ ગામને દક્ષિણ ખૂણે આ કબરો ન મળે તો મારું નામ નહોતું.” સેટનાના માણસોએ વૃદ્ધના કહેવા પ્રમાણે કર્યું, તો પેલી કબરો જડી આવી સેટનાએ માદીકરાના સમને ગજવશીઓના જેવું માન આપીને બાદશાહી નાવમા મૂક્યા. પછી નાનીકરે સેટનાને પોતાની ખરી ઝાળખાણ આપી, ને કહ્યું કે “તમને આ કબરો જડે એટલા માટે જ હું કોપટોસ આવ્યો હતો.”

પછી સેટનાએ બાદશાહી નાવમાં બેઠી કયાથે અટક્યા વિના નાવ દફારી, અને પોતાની સાથેના મર્વ સૈનિકો મહિત મેંડીમ જઈ પહોંચેા. રાત્રને ખજર પહોંચી એટલે તે નાવ પર આવેા. રાત્રને માન આપ્યું, નાનીકર જે કબરમાં હતો તેમાં તેમને પહોંચાડ્યાં, અને પછી કમર પરની જમીન મરખી કરી નાખી

ભાંગેલા વહાણની વાર્તા

.....પછી નાવિકે (તેના માલિકને) કહ્યું: “ હવે મારા વીતકની વાત કહું. હું પેરોની ખાણો તરફ જતો હતો. ૧૫૦ હાથ લાંબા ને ૪૦ હાથ પહોળા વહાણમાં બેસીને હું દરિયામાં ચીતર્યો. વહાણ પર મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો હતા. તેમણે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી જોયાં હતાં, અને તેમનાં હૈયાં સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહ્યું હતું કે પવન છૂટશે જ નહીં, ને છૂટશે તોયે સામે પવન તો નહીં જ વાય, પણ અમે જમીનની નજીક પહોંચવાના થયા ત્યાં પવન છૂટ્યો, અને મોઝાં આક્રમક હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કકડો પકડી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે ડૂબી ગયા. એકે જણ જીવતો રહ્યો નહીં. એક મોઝાંએ મને એક ટાપુ પર ફેંકી દીધો. ત્યારપછી ત્રણ દિવસ હું એકલો રહ્યો. મને મનગમતો કોઈ સોજતી મારી સાથે ન હતો. હું એક ઝાડીમાં પડી રહ્યો. તેની છાયાએ મને ઢાંકી રાખ્યો. પછી મેં મોઢામાં નાખવાનું કંઈક મેળવવા માટે હાથપગ હલાવ્યા. મને અંજીર અને દ્રાક્ષ, જાત-જાતના સરસ છોડ, ફળ, દાણા, જાતજાતનાં તરખૂચ, માછલી ને

પક્ષીઓ મળી ગયાં કશાની ખોટ નહોતી એ પેટ ભરી લીધું, ને હાથમાં લેવાય એટલું લઇ લીધા પછી બાકી રહ્યું તે બોલ પર રહેવા દીધું પછી એ ખાડો ખોલ્યો, દેવતા સળગાવ્યો, ને હોમ કરીને દેવતાઓને ભોગ ધરાવ્યો.

“એકાએક મેઘગર્જના જેવો અવાજ મારે કાને પડ્યો. મને લાગ્યું કે દરિયાના મોજાનો અવાજ હશે ઝાડો હાલી ગયા, ને ધગતી કપી બીડી મ મોઢા પરથી ઓઢેલું ખસેડીને જોયું તો એક નાગ પાસે આવતો દેખાયો. તે ત્રીસ હાથ લાંબો હતો, ને તેની દાઢી એ હાથથી વધારે લાંબી હતી તેનું શરીર સોને મઢેલું હતું, ને તેનો રંગ માથા લીલમના જેવો હતો. તે મારી આગળ ગૂચળું વળીને ધબી ગયો.

“હું એની સામે જાંધે મોઢે સૂઈ ગયો, એટલે એણે મોઢું ઉઘાડ્યું, ને મને કહ્યું ‘તું શા માટે આવ્યો છે ? શા માટે આવ્યો છે ? હે અસ્પ્ર માનવી, તુ શા માટે આવ્યો છે ? તું આ ટાપુ પર શા માટે આવ્યો છે તે જો જલદી નહીં બોલી દે તો હું તને દેખાડી દઈશ તારા આવતા પહેલાં મેં ન સાંભળ્યા હોય કે ન જાણી હોય એવી દઈશ વાત જો તું મને નહીં કહે તો તુ બળીને ભસ્મ થઈ જઈશ’

“પછી તેણે મને મોઢામાં ધાલ્યો, પોતાના વિશ્રાંતિસ્થાનમાં લઈ ગયો, ને મને દર્શી ઈશ્વર ક્યાં વિના સુવાડ્યો હું સાંજેસમો હતો, ને મારા વાળ પથ્થુ વાંકા થયો ન હતો પછી હું એની સામે જાંધે મોઢે સૂતો હતો ત્યાં તેણે મારી સામે મોઢું ઉઘાડ્યું ને કહ્યું ‘તુ શા માટે આવ્યો છે ? શા માટે આવ્યો છે ? હે અસ્પ્ર માનવી, આ ટાપુ જે સમુદ્રમાં છે ને જેના કાઠા સમુદ્રના મોર્બની મધ્યમાં છે ત્યાં તું શા માટે આવ્યો છે ?’

“પછી મેં એને જવાબ દીધો, ને એની સામે મારા હાથ નીચા રાખીને મેં એને કહ્યું ‘હું મહારાજની આજ્ઞાથી વહાણમાં બેસીને ખાણેએ જવા નીકળ્યો હતો. વહાણની લગાઇ ૧૫૦ હાથ

હતી, પહોળાઈ ૪૦ હાથ હતી. મિસરના સારામાં સારા ૧૫૦ નાવિકો તેના પર હતા. તેમણે સ્વર્ગ ને પૃથ્વી જોયાં હતાં, ને તેમનાં હૈયાં સિંહના કરતાં વધારે મજબૂત હતાં. તેમણે કહેલું કે પવન છૂટશે નહીં, ને છૂટશે તોમે સામે તો નહીં જ વાય. દરેક જણ હૃદયના ચાણપણમાં ને બાહુબળમાં તેના સાથીના કરતાં ચડે એવો હતો; ને હું એમાંના કાર્મથી ઊતરું એમ ન હતું. અમે દરિયામાં હતા ત્યાં વાવાઝોડુ થયું. અમે કાઠિ પહોંચવા ન પામ્યા ત્યાં તો પવન ધણો જ સખત વાવા લાગ્યો, ને મોઝાં આઠ આઠ હાથ ઊંચાં ઊછળવા લાગ્યાં. મેં તો એક લાકડાનો કકડો ઊંચકી લીધો. પણ જે માણસો વહાણમાં હતા તે બધા મરી ગયા, ને ત્રણ દિવસ સુધી મારી સાથે કાર્મ રહ્યું નહીં. હવે તમે મને તમારી સામે જુઓ છો, કેમકે દરિયાનું મોઝું મને આ ટાપુ પર લાઇ આવ્યું છે.’

“પછી એણે મને કહ્યું: ‘ડરીશ નહીં, ડરીશ નહીં, હે અદ્ય માનવી, ચહેરો ગમગીન કરીશ નહીં. તું મારી પાસે આવ્યો છે એટલે ઈશ્વરે જ તને જીવતો રહેવા દીધો છે. કેમકે એ જ તને આ સુખિયાઓના ટાપુ પર લાગ્યો છે. અહીં દયાની ખોટ નથી, ને અહીં સર્વે સારી વસ્તુઓના ભંડાર ભરેલા છે. હવે જો, એક પછી એક એમ ચાર મહિના તારે આ ટાપુ પર રહેવું પડશે. પછી તારા દેશમાંથી નાવિકોવાળું એક વહાણ આવશે. તેમની માથે તું અહીંથી જશે ને તારે દેશ પહોંચશે, ને તારું મોત તારા પોતાના ગામમાં જ થશે.

“‘વાર્તાલાપ આનંદદાયક હોય છે, ને જે કાર્મ એનો આસ્વાદ લે છે તે પોતાનું દુઃખ જૂલી જાય છે. તેથી આ ટાપુમાં શું શું છે તે હું તને કહું. હું અહીં મારા ભાઈઓ ને મારાં બાળકો સાથે વસું છું. અમે બાળકો ને સગાંસંબંધી મળીને પંચોતેર નાગ છીએ. એક નાની છાંટરી મારી પાસે અકસ્માતથી આવી ગઈ હતી; તેના પર સ્વર્ગનો

અમિ પડ્યો, ને તેને બાળાને ભરત્ર દરી નાખી — એ છાદરીને હું ગણતરીમાં લેતો નથી.

“તું જો બળવાન હશે, ને તારુ હૃદય ધીંગળથી ગદ્દ જોશે તો તું તારા બાળકોને છાતી સગમા ચાપી ચક્રીય ને સ્ત્રીને બેટી ચક્રીય. તું તારા ભર્યાભાર્યા ધગમા પાછો જઈ ચક્રીય તું સ્વદેશના દર્શન કરી ચક્રીય, ને તારા સગામનધીની જોડે ગદ્દી ચક્રીય.’

“પછી મેં નીચા નમીને એને વદન કર્યું, ને એની સામેની ભૂમિને સ્પર્શ કર્યો મેં કહ્યું: ‘મેં તમને અગાઉ કહ્યું છે તે યાદ ગાખજો હું પેરોને તમારે વિષે વાત કરીશ તમારા મહિમાની એમને જાણુ કરીશ. તમારે માટે પવિત્ર તેનો ને અતગે લાવીશ, ને મદિરોમાં સર્વ દેવોની આગળ જે ધૂપ થાય છે તે પણ લાવીશ. વળી (એમને પ્રતાપે) હું અત્યારે મારી નજર આગળ જે દેખાન જોઈ ગયો છું તેની પણ વાત કરીશ, અને આખા દેશ આગળ તમારી પ્રશસા ડગવીશ તમારે કાળે યજમા ગર્ધકા વધેરીશ, પખીઓ માગીને તમને ચડાવીશ, અને મિમગની મર્વ પ્રકાગની ઉત્તમ વસ્તુઓથી ભરેલા વહાણો તમારી પાસે લાવીશ જે દેવ દૂગના દેશમાં મનુષ્યોના મિત્ર છે અને જેમને વિષે મનુષ્યો જાણતા નથી તેમની પ્રીત્યર્થે આટલું કરવું ઉચિત છે.’

‘માગ વચન માંભળીને એ સહેજ હસ્યો, કેમકે એના મનમાં કષ્ટક વિચાર ચાલતો હતો તેણે મને કહ્યું ‘તારી પાસે સાગ સાગ અતરો તો નથી તારી પાસે જે કષ્ટ છે તે તો મામૂલી અતરો છે હું પોતે તો પુન દેશનો ગાજ છું, ને મારી પામે અતરો છે માત્ર જે તેલ તુ લાવીશ એમ કહે છે તે આ ટાપુમાં મહેજે મળતુ નથી પણ તુ અહીંથી જઈશ તે પછી તુ કદી આ ટાપુને જોઈ શકવાનો નથી, કેમકે તે ટાપુ જલદાર્ધ જઈને દગિયાના મોજા બની જશે.’

“ પછી જ્યારે એણે કહેલું તે પ્રમાણે વહાણ નજીક આવ્યું એટલે, તેમાં કાણ કાણ છે તે જોવા માટે, હું એક જિંચા ઝાડ પર ચડી ગયો. મેં આવીને એને આ વાત કહી; પણ એને તો ક્યારની એની ખબર હતી. એણે મને કહ્યું: ‘ આવજો, આવજો; જલ તારે ધેર, હે અલ્પ માનવી, ને તારાં બાળકોને મળ. તારા ગામમાં તારી નામના યાઓ. એ મારા તને આશીર્વાદ છે. ’

“ પછી હું તેને પગે લામ્યો, તેની આગળ નીચા નમીને હાથ જોડ્યા. તેણે મને મોંઘામૂઘાં અતરૈ, તજ, સ્વાદિષ્ટ વનસ્પતિઓ, આંજણ, સરુ, પુષ્કળ ધૂપ, હાથીદાંત, નાનાં મોટાં વાંદરાં, ને અર્વ પ્રકારની કીમતી ચીજો બેટમાં આપી. મેં એ બધી ચીજો આવેલા વહાણમાં ચઢાવી, અને નીચા નમી તે નામને માટે ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી.

“ પછી એણે મને કહ્યું: ‘ જો, તું બે મહિનામાં તારે દેશ પહોંચીશ, તારાં બાળકોને છાતીસરસાં આંખીશ, અને તારી કબરમાં વિશ્રાંતિ પામીશ. ’ આ પછી હું કિનારે વહાણ પર ગયો, અને ત્યાં જે નાવિકો હતા તેમને જોડાવ્યા. પછી કિનારા પર મેં આ ટાપુના અને તેના નિવાસીઓના સ્વામીની પૂજા કરી.

“ પાછા ફરતાં જ્યારે આપણે, નાગે કહ્યું છે તેમ, બીજે મહિને પેશાને ધેર પહોંચીશું ત્યારે મહેલ આગળ જઈશું. હું અંદર પેશાની પાસે જઈશ. પેલા ટાપુમાંથી દેશમાં જે બેટા હું લાવ્યો છું તે લઈ જઈશ. એટલે રાજા આખા દેશની સમક્ષ મારો આભાર માનશે. હવે મને એક અનુચર આપો, અને મને રાજાના દરબારીઓ પાસે લઈ જાઓ. મારી સામે નજર નાખો. મારી પ્રાર્થના સાંભળો, કેમકે લોકોની વાત સાંભળવી એ સારું હોય છે. મને કહેવામાં આવેલું: ‘ તું રાની માણસ થઈશ તો તને માન મળશે. ’ અને હું ખરેખર એવો બન્યો છું.”

ખેડૂતનો ન્યાય

સેજેન હેમાત — એટલે ખારા પાટ — મા મેખતી નામનો એક ખેડૂત, તેના ઘેરીછોકરા, ગધેડા ને કૂતરા સાથે ગહેનો હતો તે ખાગ પાટની ભર્વ ખારી ચીંને દક્ષિણના ગ્રામમાં મોકલવાનો ધંધો કરતો એકવાર તે બરુ, ખારો, મીઠું, લાકડું પથરા ને મિયા વગેરેનો મમલ લઈને દક્ષિણ દિશામાં જવા નીકળ્યો. હેમાતની ઉત્તરે એક ગામમાં આવ્યો ત્યાં તેણે પાળ પર એક માણસને ઊભેલો જોયો તે વહીવટદાર હતો તેનું નામ હેમતી હતું, ને તે પ્રધાન મેરુદતનમાનો નોકર હતો મેખતીના ગધેડા જોતાંજેત હેમતીને ગમી ગયો, ને તેણે મનમાં કહ્યું “કાઈ ભલા દેવ મને મેખતીનો માલ ચોરી લેવાની શક્તિ આપે તો કેવું સારું !”

હેમતીનું ઘર નહેરની પાળ પાસે હતું પાળ પર ઘઉંને જવાનો રસ્તો પહોળો નહોતો પણ સાકડો, કમરબંધના જેટલો પહોળો, હતો. એની એક બાજુ પાણી હતું, ને બીજી બાજુ હેમતીનું ખેતર હતું. હેમતીએ નોકરને કહ્યું “અધ્યા, જલદી કર તો ઘેરથી મારે માટે ચાલ લઈ આવ.” નોકર તરત જ ચાલ લઈ આવ્યો. હેમતીએ ચાલ

રસ્તા પર પાથરી દીધી; તેનો એક છેડો પાણી પર ને ખીજે ખેતરના અનાજ પર રહ્યો.

રસ્તો સરિયામ હતો. સેખતી એ રસ્તે આવ્યો એટલે હેમતીએ કહ્યું: “ જોજો, સેખતી, મારી શાલ પર પગ ન મૂકીશ. ” સેખતી કહે: “ બલે, હું જાળવીને જઈશ. ” તે બાળુ પર ચઢને આવ્યો. ત્યાં તો હેમતી બોલી ઊઠ્યો: “ કેમ, રસ્તા પર ચઢને જવાને બદલે મારા અનાજ પર ચઢને જાય છે કે ? ” સેખતી કહે: “ હું જાળવીને જાઉં છું. આ ઊંચા ખેતરમાં ચઢને હું મારી મરજીથી નથી જતો. તમે રસ્તા પર કપડું નાખીને રસ્તો બંધ કરી દીધો છે. અને રસ્તાની બાજુએ ચઢને પણ તમે મને ન ચાલવા દો ? ” એટલામાં તેના એક ગધેડાએ અનાજમાં મોં ઘાસ્યું. હેમતી કહે: “ લે જો. તારે ગધેડે મારું અનાજ ખાધું માટે એ ગધેડું હું લઈ જઈશ. મારું જેટલું નુકસાન થયું તેટલા પૈસા તારે આપવા પડશે. ” સેખતી કહે: “ હું તો બહુ સંજાણીને જાઉં છું. રસ્તો એક જ હતો, તે તમે બંધ કરી દીધો. તેથી મેં વાડવાળી જમીન પાસે ચઢને ગધેડાં લીધાં. ગધેડે અનાજમાં સહેજ મોડું ઘાસ્યું એટલામાં તમે ગધેડું લઈ લો છો ? વળી આ ખેતર કેનું છે તે હું જાણું છું. એ તો પ્રધાનજનું છે. તેઓ આખા દેશના લૂંટારુને દંડે છે. ને એમના જ રાજ્યમાં મારા માલ લૂંટારો ? ”

હેમતી કહે: “ તમે જેનું નામ દીધું તે પ્રધાન હું જ છું. ” કહીને તેણે એક લીલા ઝાડની સોટી લીધી ને સેખતીને ફટકાર્યો, તેનાં ગધેડાં આંચકી લીધાં, ને તેને ચરાની જગામાં હાંકી મૂક્યાં. સેખતી દુઃખનો માર્ગો શોધી લાગ્યો. હેમતી બોલ્યો: “ જો સાદે રડ નહીં, સેખતી; નહીં તો તને મૈનાસુર પાસે મોકલી દઈશ. ” સેખતી કહે: “ તમે મને મારો છો, મારો માલ ચોરી લો છો, ને

હવે મારો અવાજ પણ ધર્મ લેવા માગો છો, હે મૌનાસુર ? તમે મારો માથ પાછો આપશો તો હું રડતો બંધ થઈશ.”

સેખતી દિવસ આજો હેમતીને કાલાવાલા કરતો બોલો રહ્યો, પણ પેલાએ એની વાત કાને ધરી નહીં. સેખતી પ્રધાન મેરુપતેનસા આગળ ફરિયાદ કરવા એનેનસુતેન જવા નીકળ્યો. તે ગયો તે વખતે પ્રધાન હોડીમાં બેસી ન્યાયમંદિરે જવા માટે ધરના બારણામાંથી નીકળતો હતો. સેખતી બોલ્યો: “પ્રધાનજી, જરા આમ ફેરો તો હું આ વાત કહીને આપના દિલને રાજી કરું. અત્યારે આપના કાર્ધ અનુચરને મારી પાસે મોકલો, તો હું તેને આ બધી વાત કહીને આપની પાસે મોકલું.” પ્રધાને એક અનુચરને સીધા તેની પાસે મોકલ્યો, ને સેખતીએ એને આખી વાત કહી મંજૂરાવી. પછી પ્રધાન મેરુપતેનસાએ તેની જોડે બેઠેલા ઉમરાવો આગળ હેમતી પર આરોપ મૂક્યો. તેમણે કહ્યું: “આપની રજા હોય તો, અમારું કહેવું એમ છે કે આપના આ સેખતીએ કાર્ધ સાક્ષી લાવવો જોઈએ. આપણો એવો ધારો છે, તો પછી આ હેમતીને ચપટી ખારો ને ચપટી મીઠું લેવા માટે માર મારવો એ થોડું ગણાય. એના પૈસા ભરી દેવાનો હુકમ એને થશે તો એ પૈસા ભરી દેશે.” પણ પ્રધાન ઈર્ષ બોલ્યો નહીં. તે ઉમરાવોને ઈર્ષ જવાળ આપના નહોતો માગતો; તેને તો સેખતીને જવાળ દેવો હતો.

પછી સેખતી પ્રધાનની આગળ ફરિયાદ કરવાને આગ્યો. તેણે કહ્યું:

“હે પ્રધાનજી, હે મહાનુભાવ, હે ગરીબપરવર,

“આપ જ્યારે સત્યના સરોવર પર હોડી હંકારો ત્યારે આપને અનુકૂળ વાયુ મળી જાયો; ને આપનો સદા ઢીલો ન ફૂડો. આપની ઝોરડીમાં વિલાપ ન થાયો; ત્રિપતિ આપનો પીછો ન પકડો. આપના

સદના બંધ તૂટી ન જાયો; આપની હોડી ખરાબે ચડી ન જાયો. પાણીનું મોઢું આપને ન પકડો; નદીનો મેલ આપને મુખે ન આવડો; ને આપને ભયનું મુખ ન જોવું પડો.

“માછલીઓ નાસી ન છૂટતાં આપના હાથમાં આવી જાયો; આપના હાથ હૃદયુષ્ટ જળકુકડીને પહોંચો; કેમકે આપ અનાથ બાળકના પિતા છો, વિધવાના પતિ છો, અસહાય સ્ત્રીના સાથ છો, નમાર્યાનું શિરચ્છત્ર છો. આપ સર્વગુણસંપન્ન હોઈ આપનું નામ મને આ દેશમાં ફેલાવવા દો. આપ નિર્લોભી માર્ગદર્શક છો; પામરતા વિનાના મહાપુરુષ છો.

“આપ જળકપટનો નાશ કરો છો; ન્યાયને હિતેજન આપો છો; ધા સાંભળીને ચાલ્યા આવો છો, ને (દુઃખીને) બોલાવો દો છો.

“મારી વાત મને કહેવા દો; આપ તે કાને ધરા ને ન્યાય આપો ! હું ગુણીજન ! જેમની (જગતમાં) પ્રશંસા થાય છે તેઓ પણ આપની રતુતિ કરે છે

“આપ જુલમને નાબૂદ કરો. મારી સામે જુઓ. મારા પર કેર વર્ત્યો છે. મને ઠગીને લૂંટી લીધો છે. મને ન્યાય આપો.”

આ વેળા મિમર દેશમાં મહારાજા નેમકાનર રાજ્ય કરતા હતા. પ્રધાન મેરઘતિનસા સીધો રાજા પાસે ગયો ને કહ્યું: “મહારાજ, એક એક્કત મારી પાસે આવ્યો છે. તેનું વાણીયાતુર્ય ખરેખર અદ્ભુત છે. તેનો માલ ચોરાઈ ગયો છે, તેની ફરિયાદ કરવા એ મારી પાસે આવ્યો છે.”

રાજા કહે: “એનું ચાતુર્ય મારે જોવું એમ તમે ઇચ્છો છો, એટલે એની ફરિયાદ લખાવો દો. એના એકે બાપણનો જવાબ ન આપશો. એની પાસે વધારે બોલાવવું હોય તો તમારે મૌન રાખવું પડશે. એ જે બાપણ કરે તે લખાવી લેજો ને મારી પાસે

લાવજો. હું તે સાંભળીશ. પણ એનાં બેરોહાકરાંને માટે કંઈક નોગવાઈ કરજો; અને એને પોતાને માટે પણ અહીં રાટલાપાણીને બદોબરત કરજો. કાકની પાસે એને ખાવાનું અપાવજો. તે તમારી તરફથી અપાય છે એમ એને ખબર ન પડવા દેશો.”

સેખતીને રોજ ચાર રાટલા ને દારૂનાં બે માપ મળવા લાગ્યાં. પ્રધાન તેના એક મિત્રને પહોંચાડતો ને તે મિત્ર સેખતીને પહોંચાડતો. તે ઉપરાંત પ્રધાને સેખત હેમાતના સૂયાને કહેવડાવ્યું કે તેણે સેખતીની સ્ત્રીને માટે ખાવાપીવાની નોગવાઈ કરવી ને રોજ ત્રણ માપ જોટલા દાણા આપવા.

પછી સેખતી પ્રધાન પાસે બીજીવાર આવ્યો; ત્રીજીવાર આવ્યો. પ્રધાને સેખતીને પકડી માર મારવાને માટે બે અનુચરોને મોકલ્યા. પણ એ તો ફરીવાર પ્રધાન પાસે આવ્યો. એમ એણે છ ફેરા ખાધા. (દરેક વખતે તે પ્રધાનની આગળ લાપણુ આપતો. એમાંનું એક નીચે આપ્યું છે.)

“હે પ્રધાનજી, આપ છળકપટનો નાશ કરે છે ને ન્યાયને ઉત્તેજન આપે છે. દરેક સારી વસ્તુને પ્રોત્સાહન આપે છે, ને દરેક ખૂરી વસ્તુને દબાવી નાખે છે. જેમ રિદ્ધિસિદ્ધિ આવી દુકાળને દૂર કરે છે, જેમ વસ્ત્ર નમ્નતાને ઢાંકે છે, જેમ વાવાઝોડા પછીનું શુભ આકાશ કહકહતાને દૂધ આપે છે, જેમ અમિ કાચા અનાજને રાંધી આપે છે, જેમ પાણી તરસને છિપાવે છે, તેમ આપ મારી દુર્દશા સામે નિગાહ કરો; આપ લોભ ન કરો, પણ મને ચૂક્યા વિના સંતોષ આપો; ન્યાય કરો, અન્યાય કરશો નહીં.”

છતાં મેરૂપતેનસાએ તેની ફરિયાદ સાંભળી નહીં. તોયે સેખતી તો આવ્યો, ફરી આવ્યો; એમ એણે નવ ધક્કા ખાધા. પછી પ્રધાને સેખતીને બોલાવી મંગાવવા બે અનુચરોને મોકલ્યા. સેખતીને બીક

લાગી કે હવે પહેલાના જેવો માગ પડનાનો પણ પ્રધાને એને કહ્યું: “તુ ખીશ નહીં, સેખતી તો જે અનેક બાપણો કર્યા છે તે સાબળીને મહારાજ બહુ ખુશ થયા છે અને જેમ હું રોટી ખાઉં છું તે પાણી પીઉં છું તેમ સમ ખાઈને કહ્યું છું કે તારું નામ અતલ કાળ લગી યાદ રહેશે વળી તુ તારી ફરિયાદોનો નિકાલ સાબળીશ ત્યારે તને સતોષ થશે” તેણે સેખતીની પાસે પેપીરસના ચોખ્ખા કાગળ પર તેની બધી ફરિયાદો (તેણે આપેલા બાપણો) લખાવી, અને તે મહારાજ ને બકાનરાની પાસે મોકલી આપી રાજને તે ઘણી જ ગમી ગઈ પણ તેમણે મેરૂંધતેનસાને કહ્યું “આનો ન્યાય તમે પોતે જ કરો, મારે નથી કરવો.”

પ્રધાને તેના બે અનુચરોને સેખાત હેમાત મોમ્સ્યા ને સેખતીની ધરવખરીની યાદી મગાવી તેને ત્યાં જ માથુસો, બળદ, બકગ, ઘઉં, જવ, ગધેડા ને કૂતરો દતા તે યાદીમા લખાયા તે ઉપગત હેમતીની પાસે જે કંઈ હતું તે — તેની સર્વ મિલકત ને તેના સર્વ નોકર ચાકર બધું — સેખતીને અપાવ્યું સેખતી ગાળને સર્વ વહીવટદારો કરતા અધિક માનીતો થઈ પડ્યો, ને તેણે પોતાના સર્વ પરિવાર સહિત રાજને ત્યાંના મરું સુખો ભોગવ્યા

રાજા રામીસીસનો કીર્તિલેખ

[મિસરના રાજાઓની લાખી હારમાળામાં રામીસીસ બીજો એક અગ્રગણ્ય, પરાક્રમી ને કીર્તિમાન રાજા યદ્ય મયો. ઇ. સ. પૂર્વે ૧૨૬૫-૧૨૨૬, અને કેટલાકના મત પ્રમાણે ઇ. સ. પૂર્વે ૧૩૦૦-૧૨૩૩, એ તેનો રાજ્યકાળ હતો. બીજા કોઈ રાજના કરતાં વધારે મંદિરો તેણે બંધાવ્યાં ને સ્મારકો બનાવ્યાં. ૬૭ વરસના સાંખા અમલમાં તેણે મિસરની આસપાસના અનેક દેશો પર ચડાઈઓ કરી, અનેક યુદ્ધો ખેડ્યાં, ને ૮૨ (બીજા કેટલાકના કહેવા પ્રમાણે ૯૯) વરસની જીંદગી દેહ છોડ્યો. તેનો મૃત દેહ (મમી) આત્યારે કાઢિરો (કેરો) ના સંઘ્રહાલયમાં છે. એક ઇતિહાસકારના શબ્દમાં કહીએ તો તે "ઇતિહાસના સર્વથી અધિક આકર્ષક પુસ્તકોમાંનો એક" હતો, ને એની આગળ સિંહદર તો કરી વિસાતમાં ન ગણાય." તે સમયમ દોઢસો બાળકોનો પિતા હતો. તેનો વંશવિસ્તાર એટલો મોટો હતો કે ચારસો વરસ લગી મિસરમાં એનો એક નોખો વર્ગ બની ગયો, ને સો વરસ લગી તો તેમાંથી જ રાજાઓ પસંદ કરવામાં આવતા. મિસરમાં નાઇલને કાંઠે લકસર ગામની નજીક તેનું એક પથ્થરનું બાવલું છે. એક કાળે તે ૫૬ શીટ ઠાંચું હતું; આજે જમીન પર રેતીમાં પડેલું હોય ૫૬ શીટ લાંબું છે. એ બાવલાના કાનની લંબાઈ સાઠાત્રણ ફીટ, પગના વળિયાની પહોળાઈ પાંચ ફીટ, અને નવનન એક હજાર ટન છે. તે જ ગામની નજીક, નાઇલને પૂર્વ કાંઠે, તેના

પુરોગામી રાજા અમનહોતેય ત્રીજાએ બાધવા મારેલું જાણ્યું હોવાથી, સેા વરસ લગી અધૂરું પડી રહેલું તે, રામીસીસે પૂરું કરાવ્યું તે મિસરના પ્રાચીન રચાપત્રમાં રહેલી જાણવા ને સુદરતાનો એક ઉત્તમ નમૂનો છે. આરસપદ્માલ્પી જડેલી ફરસવાળું મોટું સમાગૃહ, જ્યાં ને જાણ્યું સ્તભોની હારો, પથ્થર પરનું નકશીદાર કોતરકામ, અને આજે એ જિજ્ઞાસુ જાગ્યા પછી અર્ધિષ્ટ ને પ્રતાપી લાગતી અનેક રાજાઓની પ્રતિમાઓ—એ ખરેખર આજે ત્રણ હજાર વરસ પછી પણ તેની જાણવાની સાક્ષી પૂરે છે. લક્ષરમા આજે અનેક મંદિરો, સ્તભો ને પ્રતિમાઓ જુદા જુદા રાજાઓના રચાવેલા છે, જાણે સ્તભો ને પ્રતિમાઓના ગાઠા અરણ્ય ન હોય. પણ એમાંયે રામીસીસ બીજાની બરોબરી કાઢી કરી હોય એવું નથી. આજે મિસરમાં જે ખરેખર તેમાંનો અડધા તો તેણે બાધેલા ■ તેણે કર્નાકમાં મુખ્ય સભામંડપ પૂરો કરાવ્યો, લક્ષરમા મંદિરમાં હમેરો કર્યો, એક નવું જાણ્યું હોવાથી (જેને ગ્રીકોએ ‘રામીસિયમ’ નામ આપ્યું છે) બાધાવ્યું, અણુ સિંચેવમાં પદ્માડમાં મોટું મંદિર બાધાવ્યું, ને દેરા આખામાં ઠેર ઠેર પોતાની પથ્થરની પ્રતિમાઓ મુકાવી. તેના અમલ દરમ્યાન સુએઝની સયોગીભૂમિની પેલી પાર પૂર્વના દેશો સાથે તેમજ ભૂમધ્ય સમુદ્રના કાઠા પરના દેશો સાથે મિસરનો વેપાર થયેલો વધ્યો. તેણે નાઇલને શતા સમુદ્ર સાથે જોડનારી એક નહેર બાધાવેલી, પણ તેના મૃત્યુ પછી તે રેતીથી પુરાઈ ગઈ. તેણે પોતાના અનેક વિજયોના વર્ણન પથાસેક દિવાડો પર કોતરાવેલા. એવા એક શિલાલેખ અણુ સિંચેવમાં તેણે બાધાવેલા મંદિરમાં છે, તેના અનુવાદ નીચે આપ્યો છે. તેમાં ૩૭ લીટીઓ છે, અને તે રાજાના ઈશ્ટદેવ તા તોતુનેન અને રાજાની વચ્ચે સવાદના રૂપમાં છે. શિલાની ઉપરના ભાગમાં દિવાલ પર પાખવાળું સૂર્યચિહ્ન કોતરેલું છે. તેની નીચે દેવ તોતુનેન બોલેલા છે, ને તેની સામે રામીસીસ તેની ગદા વડે એક શત્રુદળને મારે છે, ને તે શત્રુઓના વાળ તેણે પકડેલા ■]

બળવાન વૃષભ, સત્યનિષ્ઠ, ત્રીજા વર્ષનો સ્વામી, તેના પિતા તા તોતુનેનની જેમ કિરીટોનો અધિપતિ, મિસરનો રક્ષક, પરદેશોનો શાસ્તા, રા, દેવોનો પિતા, મિસરનો સ્વામી, સુવર્ણનો બાળ, કાળનો અધીશ,

ઉપલા ને નીચલા મિસરનો મહાજલાલત મમ્રાટ, એવો જે રા-હરેમાખુ, તેના ગભ્યકાળમાં ૩૫મુ વરમ, તીમી માસની ૧૩મી તારીખ.

૨-ઉમેગમા-સોતેષ-એન-રા,^૧ ગનો પુત્ર, તોતુનેનનો તતુજ, રાણી સેખેતનુ ખાજક, ગમીસીસ, અમનનો પ્યારો, ચિગ્જીવી.

જાયા પીછા પહેગનાગ, શૂગસજ્જ, દેવપિતા તા-તોતુનેન તેમને આદનારા, તેમના પહેલા ખોળાના પુત્રને, નવયૌવન પામેના દેવને, દેવોના કુમારને ત્રીમ વર્ષના સ્વામીને, તોતુનેન મમેવડા રાજ ગમીમમને આ પ્રભાણે કહે છે

"હું તારો પિતા છું મેં તને દેવ જેવો ધડ્યો છે. તારા સર્વ અંગો દેવાથી છે મેં મેડીમના ઘેટાનું રૂપ લીધું હતું, ને હું તારી શીલવતી માતા પાસે ગયો હતો મેં તારો વિચાર કર્યો છે. મેં તને મારા મનને આનંદ આપે એવો ધડ્યો છે. મેં તને જગતા સૂર્યના જેવો ઉત્પન્ન કર્યો છે. મેં તને દેવોની વચ્ચે ઉછેર્યો છે, હે રાજ રામીમીમ નૂમ અને તાએ ખાજપણુમા તારુ મગોપન કર્યું છે તને મારી આકૃતિ જેવો, ઉદાત્ત, મહાન અને ગરવો મગજેલો જોધને, તેઓ હર્ષભેર નાચે છે. તાના ધગ્ની મહાન રાજકુમારોઓ અને તેમના મદિગ્ની હથોડો તારા દેહને મારી જગ્ય આકૃતિના જેવો સુદ ને સુચ્વરૂપ જોધને ઉત્સવ કરે છે, તેમના હૃદય હર્ષથી જીભરાય છે, તેમના હાથ હર્ષભેર ઢોલકે ઉપાડે છે

"દેવો અને દેવીઓ તારા સૌદર્યના સ્તુતિગાન ગાય છે તેઓ તારી કીર્તિ ગાતા મારી પ્રશંસા કરે છે ને કહે છે: 'તમે અમારા પિતા છો. તમે અમને જન્મ આપ્યો છે. તમારા જેવો એક દેવ છે -રાજ રામીસીસ'

૧ મિસરની ભાષામાં રામીસીસનું નામ. રામીસીસ એ શીશ રૂપ છે.

૨. દેવીઓ.

“હું તારી સામે જોઈ છું ને મારું હૈયું હરખાય છે. હું તને મારા સોનેરી હાથ વડે આલિંગન કરું છું. હું તારો આમપાસ ચેતન, વિશુદ્ધિ ને દીર્ઘાયુષ્ય મૂકું છું. હું તને સ્થાયી સુખ પૂરું પાડું છું. મેં તારામાં આનંદ, આહ્લાદ, હર્ષ અને સુખચેતન મૂક્યાં છે. હું તને વર આપું છું કે તારુ શરીર ફરી મારા જેવું યુવાન થજો. મેં તને પસંદ કર્યો છે, મેં તને માનીતો બનાવ્યો છે, મેં તને અપૂર્ણ બનાવ્યો છે. તારું હૃદય ઉત્તમ છે ને તારાં વચન મનોહર છે. જૂના વખતથી આજ લગી તેં કોઈ પણ વસ્તુ વિષે દુર્લક્ષ કર્યું નથી. તુ તારી આરા દ્વારા પૃથ્વીના નિવાસીઓમાં ચેતન પૂરે છે, હે રાજા રામીસીસ.

“મેં તને શાશ્વત રાજા, સદાકાળ જીતનારો નરપતિ, બનાવ્યો છે. મેં તારાં અંગો સુવર્ણમિશ્રિત રૂપાનાં, તારાં હાડકાં પીતળનાં, ને તારા આહુ લોખંડના બનાવ્યા છે. મેં તને દેવી કિરીટનું ગૌરવ અર્પણ કર્યું છે. તું હકદાર મહાદેવ છે જે દેશ પર રાજ્ય કરે છે. મેં તને બીચી નાઈલ આપી છે, અને તે તારે માટે મિસરને અઢળક ધન ને અપત્તિથી ભરે છે. તું જ્યાં ચાલે છે તે સર્વ રથજોમા લીલાલહેર છે. મેં તને પુષ્કળ ધન આપ્યા છે, જે દેશને સદાકાળ સમૃદ્ધિમાન બનાવવાને. તેમનું ધાન્ય સાગરકાંઠાની રેતી જેટલું છે; તેમના કોડાર આબને અડે છે, ને તેમના અનાજના ઢગ પર્વતો જેવડા છે. તું પુષ્કળ માછલાં પકડાતાં જુએ છે, ને તારા પગ આગળ પડેલા માછલાંના ઢગ નિહાળે છે, ત્યારે તેઓ હરખાય છે ને તારી પ્રશંસા કરે છે. આખું મિસર તારાં આજાર માને છે.

“હું તને આકાશ અને તેમાંની સર્વ વસ્તુઓ આપું છું. સેનક પોતાના અંતર્ભાગમાં જે કંઈ રહેલું છે તે તારે કાળે બતાવી દે છે. પંખીઓ દ્રુતગતિએ તારી પાસે આવે છે. હોરસેખાનાં પારેવાં તારી

પાસે તેમની આહુતિઓ લાવે છે. તે રાનાં પારવાના પ્રથમ મંતાનો છે. થોથે તેમને સર્વ દિશામાં મૂક્યાં છે.

“તું ઇચ્છે તેને જળવાન બનાવવાને સારુ તારુ મુખ ઉઘાડે છે, ઇમકે તું નૃમ છે, તું નરાધિપ રાના જેવા બળ અને સામર્થ્ય ધરાવે છે, ઇમકે તે બે દેશો પર રાજ્ય કરે છે.

“હે રાજા રામીસીમ, પર્વતોને કાપીને તેમાંથી પ્રચડ, મહાકાય, અને મહાકાળ ટકનારી પ્રતિમાઓ ઘડવાની શક્તિ હું તને આપુ છું. સ્મારકો પર તારું નામ કાતવવાને રત્ન તને પરદેશોમાંથી મળે એવો વગ હું તને આપુ છું.

“તેં ક્યું છે તે સર્વ કામોમાં તુ સફળ થાય એવો વર હું તને આપું છું. હું તને સર્વ પ્રકારના કારીગરો, સર્વ બેપગા ને ચોપગાં પ્રાણીઓ, આકાશમાં બિડનારા સર્વ પ્રકારનાં પખેરુઓ આપુ છું. મેં સર્વ પ્રજાઓનાં હૃદયમાં તેમણે જે કંઈ ક્યું છે તે તારે ચરણે ધરવાની ઇચ્છા મૂકી છે. મોટા તેમજ નાના રાજાઓ એકે હૃદયે તને રાજી કરવા મથે છે, હે રાજા રામીસીસ.

“તેં દેશની સરહદની કિલ્લેબંધી કરવા માટે મોટું નગર — રામીસીસનગર બધાવ્યું છે. તે આકાશના ચાર સ્તંભોની પેઠે પૃથ્વી પર વસેલું છે. તેમાં તેં એક બાદશાહી મહેલ બધાવ્યો છે; તેમાં મારી જેમ તારે માટે પણ ઉત્સવો થાય છે. તું બેવડા મિહામનના વિશાળ સલામટમાં ગયો ત્યાં મેં મારે પોતાને હાથે તારે માથે મુગટ મૂક્યો છે. અને મારા ઉત્સવ બિજવાય ત્યારે મનુષ્યો અને દેવોએ મારી જેમ તારા નામનો પણ મહિમા ગાયો છે.

“જેમ મેં પ્રાચીન કાળમાં કરેલું તેમ તે મારા પૂતળા ધડાવ્યાં છે ને તેને માટે મદિરા બાપ્યાં છે. મેં તને ત્રીસીને દિવાળે વરસો આપ્યા છે. તું મારા સિંહાસન પર મારી જગાએ રાજ્ય કરે છે.

હું તારાં અંગેમાં ચેતન અને સુખ પૂરું છું. હું તારું રક્ષણ કરવાને તારી પાછળ રહું છું. હું તને આરોગ્ય અને બળ આપું છું. હું મિસરને તારા તાબામાં લાવું છું, અને હું બે દેશને શુદ્ધ જીવન પ્રદાન કરું છું.

“હે રાજા રામીસીસ, હું તને વર આપું છું કે તારી તલવારનાં બળ, જોશ અને સામર્થ્યનો પ્રભાવ સર્વ દેશોમાં જણાઈ આવશે. તું સર્વ પરપ્રજાઓનાં હૃદયને હતાશ બનાવે છે. મેં તેમને તારા પગ તળે મૂકી છે. પરદેશી કેદીઓને તારી સમક્ષ લાવવામાં આવે એટલા માટે તું પ્રતિદિન આગળ આવે છે. સર્વ પ્રજાઓના રાજાઓ અને મહાજનો તને તેમનાં બાળકો અર્પણ કરે છે. હું તેમને તારી તેજસ્વી તલવારને શરણે મૂકું છું, એટલા માટે કે તું તેમનું જે દંષ્ટ કરવા ધારે તે કરી શકે.

“હે રાજા રામીસીસ, હું વર આપું છું કે તારો બધા સર્વનાં મનમાં વસશે ને તારી આગ્રા તેમનાં હૃદયમાં ઊતરશે. હું વર આપું છું કે તારું પરાક્રમ સર્વ દેશોમાં પહોંચશે, અને તારી ધાક સર્વ જૂમિઓમાં ફેલાશે. રાજાઓ તારું સ્મરણ ચતાવેત ચયશે છે. તારી આજી તેમને માથે વર્તે છે. તેઓ તારી દયા માગવાને મામકરૂપે તારી પાસે આવે છે. તુ જેમને પ્રાણુદાન આપવા ઇચ્છે તેમને આપે છે, અને જેમનાં મોત નિપજાવવા ઇચ્છે તેમને મારે છે. મર્વ રાષ્ટ્રોત્તું સિંહાસન તારા કબજામાં છે. હું વર આપું છું કે તું તારા સર્વ સ્તુતિ-પાત્ર ગુણો જતાવશે અને તારી સર્વ સ્ત્રી ધારણીઓ પાર પાડશે. જે જૂમિ તારા તાબામાં છે તે હર્ષમાં છે, અને મિસર નિરતર આનંદ ભોગવે છે.

“હે રાજા રામીસીસ, મેં તને એવા અદ્ભુત ગુણો વડે ઉન્નત બનાવ્યો છે કે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી આનંદથી નાચે છે, અને જેઓ

અંદર છે તેઓ તારી સ્તુતિ કરે છે. પૃથ્વી પર જે પર્વતો, પાણી, ને પથ્થરની દિવાલો છે તે જ્યારે તારું શુભ નામ માંભળે છે ત્યારે કંપે છે, કેમકે મેં તારે માટે જે કંઈ કર્યું છે તે તેમણે નિહાળ્યું છે. ખીતા દેશને મેં તારા મહેલને તાળે આપ્યો છે. તેના સરદારો કેદી બન્યા છે; તેમની સર્વ મિલકત તારા તાબામાં ખંડણીરૂપે છે. તેમની રાજકુમારી તેમા અમરથાને છે,^૪ તે રાજા રામીસીમનું હૃદય નરમ પાડવાને આવે છે; તેના શુભો અદ્ભુત છે, પણ મારા હૃદયમાં જે ભલાઈ છે તેને તે પિછાનતી નથી. તારું નામ સદાકાળ ધન્ય હો. તારા મહાન વિજયોનું હર્ષદાયક પરિણામ એક મહાઅમત્કાર છે. દેવોના જમાનાથી તેની આજ્ઞા રખાતી હતી, પણ તે કદી (સિદ્ધ થયું) સાબળવામાં આબું નથી. રાના કાળથી માંડીને તારા આયુષ્માનના રાજ્ય લગી તેની નોંધ અંધાલપમાં શુષ્ક રૂપે પડેલી હતી. ખીતાની ભૂમિ મિસરની સાથે એકહૃદય કેવી રીતે ચર્ચ થકે એ સમજી શકાતું નહોતું. અને જે તો ખરો, હે રાજા રામીસીસ, મેં તારું નામ સદાકાળ જીવતું રાખવાને એ દેશને તારા પગ નીચે કચડી નાખ્યો છે.”

દેવાંશી રાજા, જે દેશનો સ્વામી, જે ખેપરા-રાના જેવાં અંગો સહિત જન્મ્યો છે, જે રા જેવો ભાસે છે, જે તા-તોતુનેનનો ઔરસ પુત્ર છે, એવો મિસરપતિ, રા-ઉસેરમા-સોતેપ-એન-રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો ખારો, સદા આયુષ્માન, તેની સમક્ષ દર્શન દેનારા તેના પિતા, દેવોના પિતા, તોતુનેનને કહે છે :

“હું તમારો પુત્ર છું. તમે મને ગાદી પર બેઠાડ્યો છે. તમે મને તમુરી રાજવી શક્તિ આપી છે. તમે તમારા દેહના જેવી મારી

૪ ખીતાની રાજકુમારી રામીસીસને પરણાવવામાં આવેલી તેના ઉલ્લેખ છે.

આકૃતિ ધડી છે. તમે જે કંઈ સરજવ્યું છે તે મારા હાથમાં સોંપ્યું છે. તમે ઇચ્છો તે સર્વ સત્કર્મો કરીને હું તેનો જવાબ વાળીશ.

“હું તમાગ જેવો ચક્રવર્તી છું, તેથી મેં મિસર દેશને સર્વ આવશ્યક મામત્રી પૂરી પાડી છે. મિસર જેવું પૂર્વે હતું તેવું હું તેને તમારે કાળે ફરી બનાવીશ. હું દેવોની આબેહૂબ પ્રતિમાઓ બનાવીશ, તેમાં તેમનાં શરીરોનો રંગ પણ ઉતારાવીશ. મિસર તેમને હૃદયગમ અર્ધ પડશે. હું તેમને માટે મંદિરો બંધાવીશ.

“મેં મેંશીસમાં તમારું મંદિર મોટું કરાવ્યું છે. તેને શાશ્વત વસ્તુઓથી, સોનાનાં રત્નજડિત આભૂષણોથી, સાચા રત્નોથી શણગાર્યું છે. તેની ઉત્તર બાજુએ મેં બેવડી સીડીવાળુ એક ખુલ્લુ પ્રાંગણ બનાવ્યું છે. તેનાં પ્રવેશદ્વાર આકાશના ક્ષિતિજ જેવાં છે, એટલા માટે કે વિશાળ જનસમુદાય તમારી પૂજા કરી શકે.

“તેની દિવાલોની અંદર તમારું બધું દેવાદાય બંધાવ્યું છે. તમારી કૈવી પ્રતિમા તેના ગૂઢ ગર્ભગૃહમાં, ઉચ્ચપદે વિરાજે છે. મેં તેને અનેકાનેક પૂજારીઓ, ધર્મવેત્તાઓ અને ખેડૂતો, તથા જમીન અને ઢોરો આપી રાખ્યાં છે. તેને ધરાવાતા ભોગોની મેં લાખોથી ગણતરી કરી છે. તમે પોતે મને ફરમાવેલું તેમ તમારો ત્રીસ વર્ષનો મહોત્સવ ત્યાં ઊજવાય છે. તમે ઇચ્છો છો તેમ તમારા મહામઘને દિવસે સર્વ પ્રકારનાં પ્રાણીઓ ટોળાબંધ તમારી પાસે આવે છે. વૃષભો ને વાછડાઓની ગણના થઈ શકે એવી હોતી નથી. તેમના માસના દુકડા લાખોની સંખ્યામાં હોય છે. તેમની ચરખીનો ધુંમાડો સ્વર્ગ લગી પહોંચે છે ને આકાશમાં ઝીલી લેવાય છે.

“મેં એવી વ્યવસ્થા કરી છે કે સર્વ દેશો મેં તમારે કાંળે રચેલા ધામનું સૌંદર્ય જુએ. આખા દેશના નિવાસીઓને અને પંદેશીઓને

• મેં તમારા નામથી અંકિત કર્યા છે. તેઓ સદાકાળ તમારા તાબામાં છે; કેમકે તમે તેમને જન્મ આપ્યો છે, તમારા પુત્રની આશુમાં રહેવાને માટે. એ તમારો પુત્ર સિંહાસન પર આરૂઢ છે, દેવો ને મનુષ્યોનો સ્વામી છે. તમારી પેઠે ત્રીસ વર્ષના ઉત્સવો ભીજવે છે, બેવડો મુગટ પહેરે છે, શ્વેત કિરીટનો પુત્ર છે ને રાતા કિરીટની સંતતિ છે; તે શાંતિથી બે દેશોનું ઐક્ય સાધે છે. એવો છે મિસરનો રાજા, રા-ઉસેરમા-સોતેપ-એન-રા, રાનો પુત્ર, રામીસીસ, અમનનો પુત્ર, આયુષ્માન.

૩૨

ભાદુના મંત્રો

[ભાદુ અને જતરમતરને મિસરના ધર્મમાં મહત્વનું સ્થાન હઈ-
 શોકધર્મ તેા મોટા ભાગે એટલેથી જ અટકતો. દેવમંદિરોના પૂજારીઓ જત-
 નસના મંત્રો અસાધતા, શીખતા ને શીખવતા, અને એ મંત્રોથી મંત્રેલાં
 તાવીજ, માદળિયા વગેરે લોકોને આખી સારી થોડે આવક પણ કરતા. આવા
 કેટલાક મંત્રો નમૂનારૂપે નીચે આપ્યા છે. આ મંત્રોમાં શબ્દોના અર્થ
 મહત્વના નથી હોતા. શબ્દોના ઉચ્ચારણમાં જ અમુક શક્તિ રહેલી મનાય છે.
 નીચેનામાં જે પહેલું છે તે કેવળ ભાદુનો મંત્ર નથી, પણ સહિયાની પ્રાર્થના
 છે. સહિયા ખડિયા અને લાકડાના પાટિયા માટે પ્રાર્થના કરે છે. આવા
 મંત્રો જોલનાર માણસે સૌચાદિના કેટલાક નિયમો પાળવા પડતા. દા. ત. એક
 મંત્રને અંતે લખ્યું છે કે “આ મંત્રનો પાઠ તે જ માણસ કરે જેણે વિધિપૂર્વક
 શરીર અને મનને શુદ્ધ કર્યા હોય, જેણે ક્ષીનો સ્પર્શ ન કર્યો હોય, અને
 જેણે માંસ કે મચ્છી ન ખાધા હોય.”]

૧

સહિયાની પ્રાર્થના

હે વયોવૃદ્ધ દેવ ! તુ તારા દેવી પિતાને જીવે છે. તું થોયના
 અન્યનો રખેવાળ છે. જો, હું આવી છું. મારી પાસે મૃત્યુ છે. મારી

પાસે બળ છે. મારી પાસે શક્તિ છે. મારી પાસે ચોથના ગ્રંથોનો મંગલ છે. સેતમાં રહેનાર દેવ ચક્ર આગળ ચઢને પસાર થઈ શકાય એટલા માટે એ ગ્રંથો હું લાવ્યો છું. ખડિયો અને પાટિયું એ વસ્તુઓ ચોથદેવના હાથમાં હોય છે એટલા માટે હું લાવ્યો છું. એમાં જે કંઈ રહેલું છે તે શુભ છે. મને લહિયા તરીકે જુઓ ! હું ઓસાધરીસના અવયવોના કકડા લાવ્યો છું, ને મેં તેના પર લખ્યું છે, એ મદાન અને સુંદર દેવનાં વચનો મેં દરરોજ સુંદર અક્ષરે લખી કાઢ્યાં છે. હે હેરુ-ખુતી, તે મને આશા કરી હતી, એટલે મેં જે ચોગ્ય અને માયું હતું તેની નકલ કરી છે; અને હું તે દરરોજ તારી પાસે લાવું છું.

૨

સાપનો મન્ત્ર

હે સાપ રેરેક, તું આ તરફ આગળ આવીશ નહીં. સેન અને શુ દેવને જો. હવે શાંત જીભો રહે. રાએ નિષિદ્ધ ગણ્યો છે તે ઉદર તું ખાજે, અને ગંદી ખિલાડીનાં હાડકાં ચાવજે.

૩

બાકનો મન્ત્ર

હે નૂતદેવીના સરુષ્ક ! તારામાં જે પાણી અને હવા છે તે તું મને આપજે. ઉન્નમાં જે રાત્યાસન છે તેને હું બેઠું છું, અને હું નેકકઉરના ઈંડાની ઓઝા ને રક્ષા કરું છું. તે ઇંડું વિકસે છે, હું વિકસું છું. તે જીવે છે, હું જીવું છું. તે હવા લે છે, હું હવા લઉં છું—હું વિજેતા ઓસાધરીસ અનિ.

૪

કમળ ખનવાનો મન્ત્ર

રાનાં નાકના દેવી તેજમાંથી ઉત્પન્ન થનારું શુદ્ધ કમળ તે હું છું. મેં મારો રસ્તો કાઢ્યો છે, અને જે હોરસ છે તેને ખોળતું હું

આગળ ચાલ્યું જઈ છે. જમીનમાંથી ભગી નીકળનારી શુદ્ધ વસ્તુ તે હું છું.

મગર ખતવાનો મન્ત્ર

હું દેવી મગર છું. હું દેવથી ડરતો રહું છું. હું દેવી મગર છું. હું ખાઉધરા પશુની પેઠે મારા શિકારને પકડું છું. કેમ્બુર નગરમાં જે મહાન અને પ્રચલ્લ મત્સ્ય છે તે હું છું. સેખેમ નગરમાં જે દેવને પ્રણામ અને પ્રણિપાત થાય છે તે દેવ હું છું.

૬

મૃતલોકમાંથી પાછા પૃથ્વી પર આવવા માટેનો મન્ત્ર
લેખક માહુ કહે છે

“મારી પાસે જ્ઞાન છે. દેવી સેખેતે મને ગર્ભમાં ગાખ્યો છે, અને દેવી નીચે મને જન્મ આપ્યો છે હું હોરસ છું, અને હોરસની આંખમાંથી નીકળી આવ્યો છું. હું હોરસમાંથી નીકળી આવેલો ઉચ્ચાચીત છું. હું હોરસ છું. હું ભિક્ષુ છું, અને રાત્રી 'જે નાવડી સ્વર્ગમાં છે તેના વળાંકમાં હું રાત્રા કપાળ પર બેસી જઈ છું.”

મિસરનાં સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય

મિસરમાતા નાઇલ

આફ્રિકા ખંડના ઈસાન ખૂણામાં, નાઇલ નદીને બંને કાંઠે, નદીના પ્રવાહને સર્માતર પાધકોપને વિસ્તરેલી મિસર અથવા ઇજિપ્તની ભૂમિ આવેલી છે. ઓક ઇતિહાસકાર હેરોડોટમના શબ્દમાં કહીએ તો મિસર એ “નાઇલની પ્રસાદી” છે. મોરીસ મેટર્સલિંકનો શબ્દ વાપરીએ તો નાઇલ એ “મિસરનો આત્મા” છે. ચોમેર ફલાયેલા અક્ષાટ રણની વચ્ચે નાઇલનાં જીવનદાયી જળે હરિયાળીની આ લાખી પટ્ટી પેદા કરેલી છે, તે એ જ તેને પાળીપોષી રહી છે. નાઇલમાં ચોમાસે તેમજ ઊનાળે પાણીનાં પૂર આવે તે કાંઠા ઝાળગીને રેલાય, આસપાસની ભૂમિને સજળ કરે, ને તેના પાક પકવી આપે. પાણીમાં ધસડાઇ આવેલા કાંપથી ભૂમિ ફળદ્રુપ થાય.

ચિરજીવી પિરામીડો

એ મિસર દેશમાં જે સંસ્કૃતિ પ્રાચીન કાળમાં ખીલી અને ફૂલીફાલી હતી તે જગતની પ્રાચીનતમ સંસ્કૃતિઓમાંની એક છે. ખ. સ. પૂર્વે ૩૨૦૦ થી માંડીને એનો ચોક્કસ ઇતિહાસ મળે.

છે.^૧ પણ આજે એ મંસ્કૃતિ જીવતી નથી. ગ્રામીન ઇન્ડિયન પ્રભેનો વારસ કહેવાય, કે તેની સાથે નિષ્ઠાનું સામ્ય ધરાવતો હોય, એવો કોઈ પણ સમાજ કે જાતિસમૂહ આજે જગતમાં હરતી ધરાવતો નથી. તેણે ખોલવેલા કળાઓ અને શાસ્ત્રોના કેટલાયે અંશો જગતની સંસ્કૃતિના ભડોળમાં ભળી ગયા છે.^૨ પણ એના દૃષ્ટિ અવશેષોમાં તો એકાદ ઊંચા પિંગમીડો, નરસિંહની પાષાણની આકૃતિઓ, આલેશાન

૧. આ તારીખોને વિષે પણ ઘણો મતભેદ છે ફિલ-ડર્સ પેટ્રી મિસરનો પહેલો રાજા ઈ. સ. પૂર્વે ૪૩૨૦ માં થઈ ગયો એમ માને છે.

૨. “ખેતી, પાતુકામ, દધોજ અને સ્થાપત્યમાં સુધારો; કાચ અને કપડા, કાગળ અને શાહી, પચાગ અને ધડિયાળ, ભૂમિતિ અને મૂળાકારની તેમણે કૌશલી દેખાતી શોધ, વ્યવસ્થિત અને શાંતિમય સંસ્કૃતિનું, વસ્તીપત્રક અને ટપાલ, પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શૈક્ષણિક, સરકારી હોદ્દા અને વલીવટ માટેની તાલીમ, એ સર્વોંનો સરસ વિકાસ; લેખન અને સાહિત્ય, વિજ્ઞાન અને વૈદ્યની પ્રગતિ, વ્યક્તિગત અને પ્રજાકીય ધર્મભુજિની આપણી જાણમાં પહેલવહેલી યરેથી સ્પષ્ટ ભજૂતિ, સામાજિક ન્યાય મારેનો પ્રથમ પોકાર; મોટા પાયા પર ચાલતી એકપત્નીવિવાહની પદે-પદેથી પ્રથા; પહેલવહેલો એકદેવવાદ; નીતિધર્મ વિષેના પહેલવહેલા નિબંધો; સ્થાપત્ય, શિલ્પ અને નાની કળાઓનો પૂર્વે કરી ન થયેલો, અને પછી એટલી હદે કરી ન પહોંચેલો, એવો ઉત્કર્ષ—મિસર નવ પેલા આ જ્ઞાનાના અવતરો કહી ગૂંમ થઈ ગયા નહીં. એમના મારામા મારા દૃષ્ટાન્તો વહુની નીચે દટાઈ ગયા, ગણવા તો અવનિતલના કોઈ ઉત્પાનથી હિમવપાયલ પામ્ય, એટલું જ (મહાનગર થીબ્સનો નાશ ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭ માં ધરતીકંપથી થયો હતો). ફિનિશિયનો, સિરિયનો અને મહદીઓ, કીટવાસીઓ, ઓકો તથા રોમનોની મારફતે પસાર થઈને મિસરની સંસ્કૃતિ માનવજાતિના સાંસ્કૃતિક વારસાકેષ બની ગઈ. મિસરે ઇતિહાસના ૬૫ કાળમાં જે કંઈ કરેલું, જે કંઈ સિદ્ધિઓ મેળવેલી તેની અસર કે તેની સ્મૃતિએ પ્રત્યેક પ્રજા અને પ્રત્યેક યુગ પર પોતાની છાપ પાડી છે.”—વીલ હુરા : ‘ધી સ્ટોરી ઓફ સિવિલાઇઝેશન’, પૃ. ૨૧૬-૭.

દેવમંદિરોનાં જરાજીર્ણ ખંડેરા, તેના ઊંચા ને નીચા સંબોળી દારો,
અને રાગરાશ્પીઓની મદ્દાકાય મૂર્તિઓ ને કબરો એટલું જ રહ્યું છે.

ઈતિહાસકાર આર્નેલ્ડ ટોર્ષનખી કહે છે: “હિન્દુના એ પ્રાચીન
સમાજે પાપાણુ વાટે જે અમરત્વ શોધ્યું અને મેળવ્યું છે તે વધારે
વિજયી નીવડ્યું છે જે પિરામીડો ચાર કે પાંચ હજાર વરસ લગી,
કાળના ધસારાને વરા ચલાવિના, તેમના સર્જકોની હસ્તીની મૂળી
સાક્ષી પૂરતા ઊભા રહ્યા છે તે હજુ લાખો વરસ લગી એ કામ
અવિચળપણે કર્યું ચાલુ રાખે એ મંલવિત છે. માનવજાતિ નાશ પામે,
મને જગતમાં તેમની સાક્ષી જોનાર ને સાંભળનાર મનુષ્યેન્દ્રિયો ન
હોય, તથા તેનો અર્થ મમજનાર મનુષ્યોનાં મન ન હોય, ત્યારે પણ
તેઓ, અડીખમ ઊભા રહીને, પોતાને રચનાર ઇશ્વરિયન સમાજની
હસ્તીની સાક્ષી પૂર્વા કરશે, અને કહેશે કે ‘અબ્બાદમ યદ્ય ગયો
તેની પણ પહેલાંના અમે છીએ.’”^૩

આ વચનોમાં સહેજ અતિશયોક્તિ ભલે હોય, પણ પિરામીડ
એ નામશેષ થયેલી હિન્દુિયન મંસ્કૃતિનું સૌથી શુદ્ધ પ્રતીક છે
જે તેા નિઃસંશય અને નિર્વિવાદ છે. એક આરખ કહેવત હતી કે
“આખી દુનિયા કાળથી ડરે છે, પણ કાળ (સમય) પિરામીડથી ડરે
કે.” પિરામીડ એ રાગજોની કબરો છે. ઈ. સ. પૂર્વે ૨૮૮૭ (ખ્રી. પૂર્વે ૩૧૫૦) થી માંડીને કેટલાક વખત લગી મિસરમાં રાજવંશો
ધર્મ ગયા તેમાંના ચોથા વંશના રાજાઓને પિરામીડ બાંધવાનો શોખ યદ્ય
આવેલો. તેમનું અનુકરણ કરી પછીના ખ્રી. પૂર્વે કેટલાક રાગજોએ પણ
પિરામીડ બાંધેલા. પિરામીડો એ તેમણે હવતાં રચી રાખેલી પોતાની
કબરો હતી. અમૃતત્વપ્રાપ્તિની જે ઝંખના માનવજાતિમાં જન્મથી
જડાયેલી છે તેનું એ મૂર્ત રૂપ હતું. એ કાળના મિસરવાસીઓ માનતા

કે દેહની અદૃ જ દેહની એક સૂક્ષ્મ પ્રતિકૃતિ વમે છે — 'જેને તેઓ 'કા' કહેતા, દેહ મૃત્યુ પામે તોપણ 'કા' નાશ પામતુ નથી, અને મૃત દેહને સડવા દીધા વિના માચવી ગાખ્યો હોય તો એ દેહ ટકે એટલે વખત 'કા' પણ ટકી રહે છે. એટલે માણસ મરી ગયા પછી તેના શબમાથી સડી જાય એવા ભાગો (મગજ, આત્મગડા, વગેરે) કાઢી લેતા; જઠરના ભાગમાં અનેક સુગંધી દ્રવ્યો ભરના, પછી તેને સિત્તે દિવસ લગી અમુક ગ્રામાયણિક દ્રવ્ય (Natron)ના પાણીમાં બોળી ગાખતા, ત્યારનાદ તેને ઘોષ વસ્ત્રોમાં વીંટાળતા એ વસ્ત્રો વાપરતા પહેલાં એને કાષ્ટક જટુનાશક પદાર્થના પાણીમાં બોળતા, એ કપડા પર ગુદર ચોપડતા, વસ્ત્રો એવી કાળજી અને ખૂમીથી વીંટાળતા કે શરીરની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે, આંખની જગાએ લીલો ને મૂછની જગાએ કાળાશ પડતો રંગ ચોપડતા; અને પછી એ શમને લાકડાના મનુષ્યાકારના કંકનમાં મૂકી કબરમાં ગોઠવતા એ કબરો તેજ પિગમીડો શમને સાચવવાની ણા એમને એટલી મારી આવડતી હતી કે 'ફક્ત હાડકા જ નહીં પણ આમડી અને વાળ, સ્નાયુ તથા ખીજ અવયવો પણ મચવાઈ રહેતા, અને જ્ઞાનર્તુ તથા મગજ—અને સાથી આશ્વર્ય-કારક વસ્તુ તે—આખની કીકી પણ આજે તપાસવા મળી શકે ॥' ૪

મૃત દેહને ટકાવી રાખી મૃત્યુને હકાવવાની અને અમૃતત્વ પામવાની ઝંખના મિસરના જીવનમાં એટલું પ્રધાન સ્થાન બોગવતી હતી કે એની આસપાસ જ અનેક કળાઓ ને શાસ્ત્રોની રચના થઈ હતી. પિગમીડો એ સૈયર્થ અને સ્થાવિત્વના, એ કાળના જગતે કદી ન જોયેલા ને ન જાણેલા એવા, ઝોંટામાં ઝોટા મૂર્તિમત રૂપ હતાં. યાવચ્ચદિવાકરો ટકવાની આશાએ એ બધાજા હતા "એના પથરા જાણે સેંકડો માર્મલ દૂર આવેલો ખાણોમાંથી લાવવાના ન હોય,

પણ રસ્તાની બાજુમાં જ ઊભી નીકળતા હોય, એટલી ગાંડી ધીરજથી ખડકવામાં આવ્યા હતા.”^૫ પિરામીડ રચનાર પહેલા રાજા ખુફુના પિરામીડમાં પથ્થરની પચીસ લાખ સિલાઓ છે, ને તેમાંની કેટલીક તો દોઢસો ટન વજનની છે. સર્વનું સરેરાશ વજન અઢી ટન છે. એ પિરામીડે પાંચ લાખ ચોરસ ફીટ જગા રોકી છે, અને તે ૪૮૧ ફીટ ઊંચો છે. હેરોડોટસે કહ્યું છે કે તેને બાંધવાને એક લાખ માણસોએ (ત્રણ ત્રણ મહિનાના વારાથી) ત્રીસ વરસ લગી કામ કરેલું. એના માપની ચોકસાઈ અને કેટલીક સિલાઓની મફાઈ ખરેખર એ પ્રજાની સ્થાપત્યકુશળતાનો મચોટ પુરાવો આપે છે.

પાછળના ઘણા રાજાઓએ એવા પિરામીડ ન બંધાવ્યા, છતાં તેમને પણ તેમની કંપના પ્રમાણે અમર તો ગહેવું જ હતું, એટલે તેમણે પહાડ કાતરીને તેમાં પોતાની કબરો બંધાવી, તેમાં પોતાના દેહો મુકાય એવી યોજના કરી, અને તેઓ જીવતા જે જે વસ્તુઓ વાપરતા તે બધી તેમાં મુકાય (જેથી મરણોત્તર જીવનમાં પણ એ વાપરવા મળે), જે સ્ત્રીઓ ને નોકરચાકરોની સેવા તેમને જીવતા મળતી તેમની પ્રતિકૃતિઓ કમરમાં રાખીને સાથે મુકાય, એવી પેરવી કરી આમ એ કબરોએ જ મિમગની એ મંસ્કૃતિને ખજાનાની પેઠે હજારો વસ્તુ સાચવી રાખી. એ કબરો જ્યારે ઊધડી ત્યારે એમાંથી માણસે ઠી કંઈ ન હોય એટલી સામગ્રી મળી આવી, અને વીસમી સદીનું જગત એ પ્રાચીન મંસ્કૃતિને નવી નજરે જોતું થયું મિસરનું ઘણું સાહિત્ય પણ એ પિરામીડો ને કબરોમાં જ લખેલું કે સંધરેલું મળી આવ્યું છે.

સંસ્કૃતિનો ઊગમ

મિસરમાં સંસ્કૃતિનો ઊગમ કેવી રીતે થયો એની કેટલીક દત્તકથાઓ જ મળે છે. જે સંસ્કૃતિનો દત્તિહામ મળે છે

તે મૂળ પગદેશથી આવેલી એમ એ સમયને લગતા કેટલાક પુગવા પરથી મનાય છે. જગતની અસ્કૃતિનો પ્રથમ ઉદ્ભવ કયા થયો એને વિષે અનેક મતો ચાલે છે.^૧ કેટલાક માને છે કે એ

૬. સર જોન મારસાલ માને છે કે સિંધુકાંઠાની સસ્કૃતિ જ સર્વથી પ્રાચીન છે. વિવ હુરા લખે છે “ઇજિપ્તમાં પહેલો પિરામીડ બંધાયો ત્યારે મોહેન-જો-દારોની સસ્કૃતિનો મન્યાહૂનકાળ હતો, અને તેને સુમેરિયા તથા બેબિલોનિયાની સાથે વેપાર, ધર્મ ને કલાની લેવડદેવડના સબંધો હતા.” હુરાનો પોતાનો મત એવો છે કે “સસ્કૃતિના ઐતિહાસિક નાટકના સૌથી પ્રથમ નાટ્યીકા અંકો મેસોપોટેમિયાની નદીઓના કાંઠાએ જ્યાં હશે એમ પુરવાર થવાનો સંભવ છે.” બીજા વિદ્વાનોના મત ટાકતા તે લખે છે: “મેહોનેસ, માને છે કે સિંધુકાંઠાની આ અજળ સસ્કૃતિ સુમેરિયાથી આવેલી હતી. હોલ માને છે કે સુમેરિયોને તેમની સસ્કૃતિ હિંદુસ્તાનથી મળેલી હતી. વૂલી માને છે કે સુમેરિયો અને પ્રાચીન હિંદુઓ બંનેએ બલુચિસ્તાનમાં કે તેની નજીક પ્રગટેલી કોઈ પ્રાચીનતર સસ્કૃતિમાંથી પોતાની સસ્કૃતિ લીધી હતી શોધકોને જોઈને આશ્ચર્ય થયું છે કે બેબિલોનિયા અને હિંદ બંનેમાં મળેલી કેટલીક સરખી મુદ્રાઓ મેસોપોટેમિયન સસ્કૃતિની પ્રારંભિક ભૂમિકાની, પણ સિંધુકાંઠાની સસ્કૃતિની પાઠવી ભૂમિકાની, છે, એટલે તે સૂચવે છે કે હિંદુસ્તાનની સસ્કૃતિ વધારે જૂની છે.” ચાઈલ્ડનો મત એ તરફ ઝુકે છે. વેડેલ સુમેરિયન સસ્કૃતિને પ્રાચીનતમ માને છે આર્થર બ્રોડિયર નામનો એક લેખક લખે છે “સિંધ અને પંજાબના રસાળ નદીકાંઠાના પ્રદેશોમાં પુરાતત્ત્વશોધકોએ થોડા જ વર્ષો પર હરપ્પા અને મોહેન-જો-દારોના મહાનગરો ખોદી કાઢ્યા છે. તેમાં મળી આવેલી વસ્તુઓએ, વસ્ત્રાધાતની ધોળે, ઇતિહાસકારોના રૂઠું મતોના ચૂરા કરી નાખ્યા છે. અટી, હિંદના વાયવ્યભાગમાં, જે સસ્કૃતિ જોવામાં આવી છે તે કદાચ સુમેર અને ઇજિપ્તના કરતા પણ જૂની હશે. પિરામીડો બંધાયા અથવા તે બેબિલોનિયાના પૂનરી-નાબઓ બંધ સ્તોત્રોનો પાઠ કરતા તેના પહેલા જ આ સસ્કૃતિ અજળ કુરાળતા ને વૈભવની સ્થિતિએ પહોંચી હતી. સિંધમાં આવેલું મોહેન-જો-દારો એ એક ઉપર એક આવેલા દસ નગરોના ઘરવાળા એક વિરાળ ટંકરી છે, તેમાંના નવામાં નવા ત્રણ જ હજી તે ખોદાયા

ઉદ્ભવ મેસોપોટેમિયામાં આવેલી ટિગ્રીસ અને યુફ્રેટિસ નદીને કાંઠે થયો હતો; ખીજા કેટલાક એ માન સિંધુતટના પ્રદેશને આપે છે વેડેલ નામના એક અગ્રેજ વિદ્વાને સસ્કૃત, સુમેરિયન અને ઇજિપ્શિયન ત્રણેય ભાષાને ઊંડો અભ્યાસ કરી કેટલાક અનુમાનો કાઢ્યા છે, તે જોકે સર્વમત થયા નથી છતાં ગમ્મૃ છે મદાલાગતમાં જે મનસ્સુ રાજાનું નામ આવે છે તે પુગલોમાં સૂર્યવંશી સમગ્ર રાજના પુત્ર અસમજમનું નામ છે તે એક જ વ્યક્તિના નામ છે સમગ્ર રાજા સુમેરોના રાજા હતો, ચક્રવર્તી હતો, તે ભાગતવર્ષથી માઠીને ઇગ્દક લગી તેની આજ્ઞા વર્તતી હતી એનો પુત્ર અમમજસ તે જ ઇજિપ્શિયન મસ્કૃતિનો પ્રથમ મસ્થાપક અહ-મજ જેને ગ્રીક લોકો મીનીઝ નામે

છે ॥ સ પૂર્વે ૩૦૦૦ ને સુમારે વળથેલુ આ મહાનગર, અને તેને મળણ ખીજુ નગર હરખા, એ બંનેમાં જે જીવન પ્રગટ થાય ॥ તે થયુ સમૃદ્ધ ને જટિલ છે તેના ઉત્સાદી શોધકો તે એવો દાવો કરે છે કે જે ખરેખર આજ સુધી જોવામાં આવ્યા છે તેના કરતાં એ સસ્કૃતિ આજમાં આઠ દોઢ હજાર વરસ જેટલી તૂની હશે એ નગરોમાં વ્યવસ્થિત ને સારી કસ બધીવાળા રસ્તા છે, અને એ રસ્તા જે વખતે બધાયા તે વખતે સુમેરના નગરોમાં કરી ચોક્કસ યોજના ન હતી વળી આ નગરોમાં પાણી વહી જવાની નીકોની યોજના, સ્નાનગૃહો, સુંદર આધણીવાળા ઘરો અને મોટા મંદિરો પણ હતા ઇજિપ્ત કે બેબિલોનિયા ઘોડાને ઓળખતા થયા તે પહેલાં હાથા વખત પર આ નગરોના લોકો અશ્વરોહણ કરતા તેમણે હાથીને પણ ઇજબ્યા હતો ત્યાના કસારા, કુશાર અને કવેરીઓ સુંદર ને સુરોશિત વસ્ત્રો બનાવતા વૃષભ, વાધ, કવરા, વાનર, સાપ અને મનુષ્યની તેમણે કાવરેલી આકૃતિઓ સરસ કુશળતા અને આકાર વિષેના આશ્ચર્યકારક જ્ઞાનનો પુરાવો આપે ॥ આ સસ્કૃતિનું સૌથી વિશેષ દેખાઈ આવતુ લક્ષણ એ ॥ કે તેમાં પ્રારંભિક સુમેરિયન સસ્કૃતિ અને આર્થ સારતના પાઞ્ડા હવા અને ધર્મ બંનેને મળતા અરો દેખાઈ આવે છે " ('એ પેન્ટ ઓફ સિવિલિઝેશન')

ઓળખે છે મગ્ગ અને અદ્-મગ્ગના નામની મુદ્રાઓ સિંધુને કાઠે પશુ મળે છે, ને તેમા ઇન્ડિપ્તનું નામ 'મુશીર' આપેલું છે (એ 'મુશીર' ઉપરથી જ 'મિમર' શબ્દ નીકળ્યો હોય) ૭ વેડેલ એમ પશુ કહે છે કે મિસરની લિપિ એ પશુ મૂળ સુમેરની લિપિ પરથી વિકસેલી છે; ને મિસરના જૂનામા જૂના લખાણો તે સુમેરિયન લિપિમા, અને સુમેરની પેઠે માટીના કાઠી આકારના લખગોળ ખીખા પર કાતરેના છે

પુરાતત્ત્વસંશોધન

મિસરની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને તેનું સાહિત્ય જનેનો લોપ થયો તે પછી સેંકડો વરસ લગી જગતને તેની કંઈ જ જાણ ન હતી ત્રીક લેખકોના લખાણોમા કાચિત તેના ઉલ્લેખો મળતા એટલુ જ એ શોધ અજળ રીતે થતા પામી ઇ સ ૧૭૯૮મા નેપોલિયને મિસર પર ચડાઈ કરી ત્યારે પોતાની સાથે કેટલાક ઇતિહાસના અભ્યાસી વિદ્વાનોને પશુ તે લઈ ગયેલો એ માણસોએ જ લકસર અને કર્નાકના મંદિરોની આધુનિક જગતને પહેલવહેલી જાણ કરી. છતાં ત્યાના શિલા-લેખો તેઓ વાંચી શક્યા નહોં સદ્ભાગ્યે તેમને એક કાળી શિના એવી મળી ગઈ જેના પર એક જ લેખ ત્રણ જુદી જુદી લિપિમાં હતો—એક મિમરની શિષ્ટલિપિ, બીજી મિસરની લોકલિપિ, ને ત્રીજી ત્રીક લિપિ એ લેખ તે ઇ સ પૂ ૧૯૬મા કાઢેલુ પાચમા ટોલેમી નામના રાજાનુ ફરમાન હતુ જાણીતી ત્રીક લિપિ પરથી સુમેરિયન વિદ્વાનોએ મિસરની લિપિ ખેસાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ નામના એક અમજ વિદ્વાને એ વિષયમા ઘણો પરિશ્રમ કર્યો પશુ છેવટની સફળતા મળી શે પોલિયો નામના એક ક્રન્ય વિદ્વાનને તેણે વીસ વરસની મહેનત પછી આખો શિલાલેખ ઉઠેલો, મિસરી અક્ષરો શોધી કાઢ્યા, અને

૭ ઇન્ડિપ્ત દેશનુ ત્યાનો મૂળ ભાષામા નામ હતુ 'ગબ્ત'. તે ઉપરથી ત્રીકાએ કહ્યું 'ઇન્ડિપ્તાસ'. તે પરથી 'ઇન્ડિપ્ત' શબ્દ નીકળ્યો છે

મિસરનાં મંસ્કૃતિ ને માહિત્યનાં જે લંગારો ગંધ-પડેલા હતા તેનાં દ્વાર જગતને માટે ખૂલી ગયાં. ત્યારપછીનાં સો વરસમાં મિસરના અનેક પ્રાચીન અવશેષો — અનેક મૂર્તિઓ, રાજના વાપરની ચીજો, શિલાલેખો, કાગળ પર લખેલાં લખાણોનાં ટીપણાં વગેરે — પુષ્કળ પ્રમાણમાં મળતા ગયા, અને તે કાદિરો, જર્લિન, લડન, પારીસ, -યૂયોર્ક વગેરેનાં સંગ્રહાલયોમાં મોકલાયા. મિસરનું જે કંઈ માહિત્ય મળી આવ્યું તેનાં યુરોપની ભાષાઓમાં ભાષાતરો થયા.

મિસરની લિપિ

જગતમાં લેખનની શરૂઆત કયા ને કેવી રીતે થઈ હશે તે કહી શકાય એમ નથી. કેટલાક ઇતિહાસકારનું એમ પણ માનવું છે કે જગતમાં લેખનની શોધનો લાખા વખત લગી વિરોધ થયો હશે, ને તેને પ્રજાની નીતિને ઊંચકે કરનાર માનવામાં આવી હશે મિસરમાં એક એવી દંતકથા ચાલતી કે વિદ્યાના દેવ થોથે જ્યારે થોમોસ રાજાને લેખનની કળા શીખવી ત્યારે રાજાએ તેને મંસ્કૃતિનો શત્રુ ને વિધાતક માની તેની અવગણના કરેલી, અને કહેલું: “બાળકો ને જીવાતોને અત્યારેથી જે કંઈ શીખવાતું તે શીખવા ને યાદ રાખવા તેમને એકાગ્રપણે મહેનત કરવી પડતી. તેઓ હવે એવી મહેનત કરતા મટી જશે ને સ્મરણશક્તિને સતેજ રાખવા વિષે દુર્લભ કરશે.” લેખનની આ પહેલવહેલી કળા કુભારકામને અંગે ખોલી હશે, ને માટીનાં વામણો પર તેના બનાવનારનું નામ લખવા માટે તેનો ઉપયોગ પહેલવહેલો થયો હશે, એવો પણ એક તર્ક છે. મિસરના જૂનામાં જૂના જે શિલાલેખો મળ્યા છે તે, પાછળ કહ્યું તેમ સુએઝનાં ભાષા ને લિપિમાં લખેલા અને માટીનાં લંગોળ ખીળા વિદ્યાના પ્રમિદ્ધ વિદ્વાન ફિલ્ડર્મ પેટ્રાનો માટી પર અક્ષરો કાતરી તેને બહોમાં

પ્રાચીન કાળમાં ઘણા દેશોમાં હતો. ત્યારપછી મિસરની સ્વતંત્ર સંસ્કૃતિ જેમ વિકસતી ગઈ તેમ ત્યાં ત્રણ પ્રકારની લિપિ પ્રચલિત થઈ. (૧) દેવલિપિ અથવા ચિત્રલિપિ. એને ચિત્રલિપિ પણ કહી શકાય. ગ્રીકોએ એને 'હાયરોગ્લીફ' (Hieroglyphs) એટલે કે પવિત્ર લખાણ નામ આપેલું. થોથહેવે એ લિપિમાં લખાણો લખેલાં તે પરથી તેને દેવલિપિ પણ કહેતા. ધર્માધિકારીઓ એ જ લિપિ વાપરતા, ને સામાન્ય લોકોએ એ લિપિનો વાપર છોડી દીધા પછી પણ એમણે તે ચાલુ રાખેલો. એમાં પુરુષો, સ્ત્રીઓ, દેવો, દેહના અવયવો, પ્રાણીઓ, વૃક્ષો, છોડ, ફૂલો, વગેરેનાં ચિત્રોનો ઉપયોગ થતો. શરૂઆતમાં એક એક ચિત્ર એક એક વસ્તુને માટે વપરાતું. પાછળથી તે વસ્તુથી સૂચવાતા વિચારને અથવા તે વસ્તુમાં રહેલા ગુણને સૂચવવા પણ તેનો ઉપયોગ થવા લાગ્યો. તે તે વસ્તુના નામના પહેલા અક્ષર પછી તે અક્ષરને માટે પણ ક્યારેક એ ચિત્ર વપરાવા લાગ્યું. આ ત્રણેય રીત એકીસાથે ચાલતી; એટલે લિપિ ઉકેલવાનું કામ બહુ જ મુશ્કેલ થઈ પડ્યું. આજે જોને આપણે 'મૂળાક્ષર' કહીએ છીએ એવા પૂર્વ અર્થમાં મૂળાક્ષરોની શોધ થઈ હતી એમ ન કહી શકાય. આ લિપિ ડાબી તરફથી જમણી તરફ લખાતી. (૨) બ્રાજી લિપિ તે લેખનલિપિ. એ સ્વતંત્ર લિપિ ન હતી, પણ જેમ બાળઓષ પદ્યો મગઠીમાં મોડી થઈ, ને જેમ દેવનાં લિપિ પછી શિરોરેખા કાઢીને ગુજગતી લિપિ બની, તેમ દેવલિપિનું જ લેખનમુલક રૂપ તે આ લેખનલિપિ હતી. ગ્રીકો એને કહેતા 'હાયરેટિક' (Hieratic) સાહિત્યના લખાણોની નકલો દગ્ગામાં તેનો ઉપયોગ થતો, ન વિપરાત વેપારીઓ ને બીજા લોકો નિત્યના જીવહારમાં તેનો વાપર કરતા. તે જમણી તરફથી ડાબી તરફ લખાતી. (૩) ત્રોજી લિપિ તે લેખલિપિ. એ લેખનલિપિનું જ અધિક લોકપ્રચલ રૂપાન્તર હતું, નેથી ગ્રીકોએ એને 'ડેમોટિક' એટલે 'લોકલિપિ' એ

નામ આપ્યું. ઝાઝું શિક્ષણ નહોં પામેલા મામાન્ય લોકો સામાજિક વહેવારમાં ને વેપારોજગારમાં એ લિપિથી કામ ચલાવતા આ ઉપગત એક ચોયુ નામ આવે છે 'કોપટિક'. પણ એ સ્વતંત્ર ભાષા કે લિપિ નથી. ઇસુ ખ્રિસ્ત પછીના કાળમાં ખ્રિસ્તી બનેલા લોકો ઇજિપ્તની ભાષા ગ્રીક લિપિમાં લખતા તેને જ 'કોપટિક' નામ અપાયેલું છે.

લેખનસામગ્રી

એટલા પ્રાચીન સમયમાં લેખનને અંગે વપગતી સામગ્રી કેવા પ્રકારની હતી એ પણ જાણવાનું મન થાય એવું છે. મિમરમાં લેખનનું કુખ્ય સાધન તે પેપીરસના છોડાથી બનાવેલા કાગળ હતા. 'પેપીરસ' એ ગ્રીક ભાષાનો શબ્દ છે, ને તેના ઉપગ્રથી જ અંગ્રેજી શબ્દ 'પેપર' પીકળેલો છે. મિસરની ભાષામાં એને માટે શબ્દ હતો 'થુફ' અથવા 'થુફી' અથવા 'થેફ'. પેપીરસના છોડ એક કાળે ઉત્તર મિમરમાં બાવેલા આખા દીપકલ્પના ભાગમાં અને નાઇલના ત્રનાદ પાસેની મેજવાળી જમીનમાં પુષ્ટળ ઊગતા તે રંગથી રૂપ શીટ ઊત્પાદનમાં થતા, ને તેના થડનો વ્યાસ ઠાઠ થી ૬ ઇંચ જેટલો થતો. ખજૂરીના ઝાડના જુદા જુદા ભાગનો જેવો ઉપયોગ થાય છે તેવો જ આના ભાગનો પણ થતો. કાગળ બનાવવા માટે થડના કાપીને કકડા કઠવામાં આવતા, ને તેમાંથી ઘણી પાતળી ચીપો બનાવવામાં આવતી એ ચીપોને ઊભી ગોઠવવામાં આવતી, ને તેના પર ચીપોનો એક ખીન્ને થઈ આડો ગોઠવવામાં આવતો. પછી ચીપોના એ બે થરની વચ્ચે ગુદર કે એવો કંઈક ચીકણો પદાર્થ લગાડવામાં આવતો, અને એ થરોને ભેગા દબાવતા કે ઠોકરીને સળગડ બેસાડતા, અને પછી સૂકવવા મૂકતા એ કાગળના રંગમાં વિવિધતા રહેતી અને ગુણગતી આડીને આખા રંગેરી સુધીના રંગ આવતા એવા અનેક કુકડા બેસીને.

(એક દુકાનાં જમણી બાબુના છેડાને પછીના દુકાના ડામી બાબુના છેડા સાથે જોડીને) ગમે તેટલું લાણુ ટીપણુ બનાવી શકાતું. એવું લાંબામાં લાણુ ટીપણું ૧૩૫ શીટ લાણું ને ૧૬૧૧ ઇંચ પહોળું મળેલું છે. એ ટીપણા કે પુસ્તકને મિસરની ભાષામાં 'ચમા' કહેતા. એનો વીંટો કર્યા પછી તેની આસપાસ પેપીરસના રેસાની જ દોરી બાંધવામાં આવતી. તેને બધ કગવાને દોરી પર માટીનો લોદો મૂકી તેના પર વીંટો અથવા મહોરથી છાપ મારવામાં આવતી. ખાજીયી મિસરના ખ્રિસ્તીઓ જ્યારે બાઈબલના અધ્યાયો પેપીરસના કાગળ પર લખતા થયા ત્યારે તેમણે, કાગળના દુકડાઓને ચોડી તેવું વાળીને ટીપણુ બનાવવાને બદલે, દુકડાઓને બાધી આજના જેવાં પુસ્તકો બનાવવા માડ્યા. લખવા માટે કાગળને બદલે ચામડાનો ઉપયોગ પણ થતો, પણ તે કવચિત જ. આ બંને વસ્તુઓ કીમતી હતી; એટલે કાચા મુમદા, નિશાળિયાઓનાં લખાણ, અને કાચી નકલોને માટે નરમ ધોળા પથ્થરના દુકડા અથવા ભાગેના માટીના વાસણની ઠીકરીઓ વપરાતી કેટલીકવાર લાકડાના પાટિયા પર ચૂના કે ખડીનો પાતળો થર લગાડીને તેનો પણ ઉપયોગ કરવામાં આવતો.

બીજી વસ્તુ તે લેખક અથવા લલિયાનું પાટિયું—મિસરની ભાષામાં 'ગસ્ત'. 'ગસ્ત' એટલે લાકડા, હાથીદાંત કે પથ્થરનો ચોખડો દુકડો. તેની લંબાઈ ૯ થી ૧૬ ઇંચ, અને પહોળાઈ ૨ થી ૪ ઇંચ રહેતી. તેને એક છેડે એ કે વધારે ગોળ અથવા લંબગોળ ખાના રખાતાં, તેમાં શાહી રહેતી. એક આડો, એક તરફ મહેજ દોળાવવાળો, ખાડો રહેતો તેમાં કલમો રખાતી તે ખાડાને ઢાકણુ ગણેતુ. લલિયાઓ કેટલીકવાર એ પાટિયા પર પોતાના સમયના ગાનનું નામ અથવા ચોથદેવની આકૃતિ કોરી રાખતા.

લેખનનું ત્રીજું સાધન તે ખડિયો (મિસરની ભાષામાં 'પસ')

અથવા 'પેસ') તે ચક્રચક્રી માટીનો, દોઢથી ત્રણ ઈંચ ઊંચો ગ્રહેતો શાહી અથવા પ્રવાહી ગગ એ ખડિયામાં રાખેલા વનસ્પતિના રમાના પોતામાં કે કપડાના જેવી વાદળીમાં મચવાતા

ચોથુ સાધન તે કવચ ('આગ' અથવા 'ગર') તે દમ ઈંચ લાખી ગ્રહેતી તેનો લખવાનો છેડો કપાતો નહોં પણ ફૂટીને પીછી જેવો બનાનાતો. કલમો જુદીજુદી જાડાઈની બનાવાતી પાછળથી પીછીને મદલે કાપેલા છેડાવાળી બરુની કલમ વપરાતી ચર્ષ હતી

પાચમુ સાધન તે કાળી શાહી તે એટલી સારી બનાવતી કે આજે દુનિયા દરેક યથા છતાં એ શાહીથી લખેલા લખાણો તાત્ત્વ હોય એવા દેખાય છે. માહિત્યકૃતિઓની નમ્બો કરવામાં કાળી ને ગતી બને શાહી વપરાતી

જે મમાજમાં લેખનકળા ધણી ઝોછા માણસોને અવગત હતી તે સમાજમાં લેખન (લહિયા)નું સ્થાન ઊંચું ને આદરપાત્ર હોય એ સ્વાભાવિક છે (જુઓ 'અમલદાર ચર્ચ' એ પ્રકરણ, પૃ ૭૭) પલાઠી વાળીને બેઠેલા લહિયાનું પથ્થરનું એક પૂતજી મળી આવેલું તે હાલ પારીસમાં હુવના મંત્રદાયકમાં છે

સાહિત્યના પ્રકાર

મિસરનું જે કંઈ પ્રાચીન સાહિત્ય મળે છે તેના આટલા વિભાગ પડે છે (૧) શિનાનેખો ધણી જગાએ મદિરોમાં, સ્તંભોની નીચે તથા મૂર્તિઓની ઉપર રાખાયેલા શિલાલેખો ક્રાંતગવી તેમાં પોતાની કીર્તિનું ને પોતાના સારા કામોનું વર્ણન કરાવ્યું છે એવા કેટલાક લેખોના નમૂના આ પુસ્તકમાં આપ્યા છે (૨) માટીની તખતીઓ. દક્ષિણ મિસરના તેન-અમારના નામના એક ગામડામાં પહાડની તળેડીએ આવેલા એક ખાડામાંથી આવી તખતીઓ પુષ્કળ મળી છે તેલ-અમારનામાં એક કાળે મિસરની ગજધાની પણ હતી એ તખતીઓ

સુમેગ, એરીરિયા વગેરેમાં પ્રચલિત ચરનિપિ (cuneiform) માં લખેલી છે, તે તેમાં પરદેશના ગળઓએ મિસરપતિઓ પર લખેલા કાગળો છે નિષ્ણાતોના મત અનુસાર, તેની ભાષા બાઇબલના જૂના કરાગની હિબ્રુ ભાષાને મળતી આવે છે ઈ સ પૂર્વે પદ્મમોના અરમાં મિસર અને એ દેશો વચ્ચે કેવો મનઘ હોતો તેનો ઐતિહાસિક પુરાવો આ કાગળો પરથી મળે છે (૩) પિગમીડની દિવાનો પર લખેલા લખાણો (૪) લાકડાના કંકનની અદર લખેલા લખાણો (૫) પેપીરસ કાગળ પર લખેલા લખાણો આના લખાણોવાળા કાગળોને વાળી, વીંટી, બ લીઓમાં ભરી, તેના પર ચિટ્ટીઓ ચોટી તેને જાળસીઓ પર ગમવામાં આવતા એવા અનેક પ્રાચીન પુસ્તકાલયો મળી આવ્યા છે ધણી કાગળો વચ્ચે વચ્ચે ખનાઈ ગયેલા હોઈ તે પગના લખાણોમાં પણ એટલા માળડા પડેલા મળે છે (૬) માગીની ઠીમ્રીઓ, પથ્થરના ટુકડા, ખડીવાળાં લાકડાના પાટિયા વગેરે પર લખાયેલા પરચૂરણ લખાણો.

દુર્ભાગે ધણી પ્રાચીન સાહિત્યનો નાશ થઈ ગયો છે જેટલું મળ્યું છે તે આકસ્મિક સંયોગને લીધે—અથવા પિગમીડોમાં, કનરોમાં ને કંકનોમાં સમવાઈ રહેવાને લીધે—રહી ગયું છે મળેલામાંથી પણ ધણું જર્જરિત થઈ ગયેલું છે જેટલુંક નિશાળિયાઓએ કરેલી પ્રતોમાં મનવાયેલું હોઈ અશુદ્ધિઓથી ભરપૂર છે ઉપતબ્ધ સાહિત્યમાં કેટલાક પ્રકારો સ્પષ્ટપણે દેખાઈ આવે છે આરબકાળનું સાહિત્ય મુખ્યત્વે ધાર્મિક છે તેમાં મોટે ભાગે દેવોના ગ્તોનો, જાદુ વર્ષકરણ આદિના મનો, અને મૃતાત્માઓની પ્રાર્થનાઓ આવે છે આ છેલ્લા પ્રકારના સાહિત્યને અંગ્રેજ વિદ્વાનોએ ‘બેનમહિતા’ (The Book of the Dead) એ નામ આપ્યું છે મિસરની ભાષામાં એને ‘દિનમાગમન’ (Coming Forth by Day) કહેતા મગ્લોત્તર જીવનને વિષે

૮ તે મિસરની ભાષામાં ન હોવાથી તે આ પુસ્તકમાં આપ્યા નથી

મિસગ્વાસીઓ ઘણી કાળજી રાખતા હોઈ, તેઓ માનતા કે આ ગ્રન્થમાં આપેલા મન્ત્રોનો પાક કરવાથી મૃતાત્મા ન્યાયસભામાં બેસનારાં દેવદેવીઓના કોપથી સુગ્રસિત રહે છે. મામાન્ય બોળા ને વહેમી લોકો એમ પણ માનતા કે પૂજારીઓ ને પુરાહિતોએ લખેલી આ ગ્રન્થની નકલ કમરમાં મૂળી હોય તો મરેલો માણુમ નિર્વિધે આસાધરીમની પાસે પહોંચી શકે છે દેવોના સ્તોત્રો ઋગ્વેદમાં આપેલી દેવોની સ્તુતિઓનું સમગ્ર કુગવે એવા છે એમાં ગાંધ્ય, ભક્તિભાવ, માનદાશ્વર્ય વગેરે છે. પણ ઋગ્વેદના જોટલી ભાષા કે ભાવની જોયાઈએ તે પહોંચતા નથી જેવી દેવોની સ્તુતિઓ છે તેવી જ દેવસમાન ગણાતા ગાંધીની પણ સ્તુતિઓ લખાયેલી છે કેટલીક ધાર્મિક પુગણુકથાઓ પણ છે, દા ત. 'ગને સર્પદશ' (પૃ ૩૧) આ બધાની ભાષા શિષ્ટભોગ્ય ને શણુગાગવાળી છે, એ આ ગુજરાતી અનુવાદ પગથી પણ જોઈ સડાય એમ છે ગાંધીઓએ શિવાલેખોમાં યા બીજાં રથજોએ પોતાની કીર્તિગાથાઓ લખાવી છે તેની ભાષા ને તેના વર્ણનો અને મા કૃત્રિમના, અતિશયોક્તિ ને આડબગ છે (દા ત 'વિજયનુ મહાકાવ્ય', પૃ ૪૬, અને ગાંધી રામીમીસનો કીર્તિયેખ, પૃ ૧૨૪) ગાંધીજીને અગે જ લખાયેલા દ્વિતોપદેશમાં ભાષા સાદી, સીધી ને મચોટ બને છે 'તા-હોતેપનો દ્વિતોપદેશ' (પૃ ૫૬) એ શૈલીનો સુદર નમૂનો છે આજથી પાંચ હજાર વર્સ પર લખાયેલા એ ઉપદેશમાંથી આજનો જમાનો પણ ઘણી શિખામણ લઈ શકે એમ છે. ત્યારપછીનું આદિત્ય ધીરધીર યયાર્યદર્શો બનતુ મળ્ય છે, લોકજીવનને વધારે સ્પર્શે છે, અને પ્રજા હૃદયની અને હાર્મિઓનું તેમજ તેની આશાનિગરાનું પ્રતિબિંબ એમાં વધારે અગે પડતુ દેખાય છે ક્યારેક કવિઓ મમાજની દુર્દશા જોઈ વલોપાત કરતા પણ દેખાય છે ('એવો ગાંધી કયા છે' ૫. ૬૮, 'વાત કાને કરુ', ૫ ૭૦) નીતિપ્રવર્તકો ને ચાર્વાકવાદીઓ

મૃત્યુની નિશ્ચિતતાની યાદ દેવડાવી, પોતપોતાની ઢળે, સત્કર્મ કરવાનો કે મોજમગ્ન કરી લેવાનો ઉપદેશ આપવા નીકળી પડે છે ('જીવન માણી લે', પૃ ૭૩, 'સત્કર્મ કરી લે' પૃ ૭૫) 'અમલદાર થજો' (પૃ ૭૭) એ જેમ તે વેળાની પરિસ્થિતિનો ચિતાર આપે છે, અને જુદા જુદા વર્ગોની સ્થિતિ વણુવે છે, તેમ હાસ્યગ્નનો પણ એક સુદૃઢ નમૂનો છે પ્રેમગીતો (પૃ ૮૦) ઘણા થોડા ને નાના ટુકડા જેવા મળ્યા છે ખગ, પણ તેમણે પ્રેમ સાદી ને સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત થયેલો છે વિલાપના ગીતો (પૃ ૮૨, પૃ ૮૪) થોડા પણ હૃદયસ્પર્શી છે આ આખા સાહિત્યમાં ભાવની ઉત્કટતા લાગણીની તીવ્રતા, કે ભાષાની ભવ્યતા જેવામાં આવતી નથી ભાવ કે ભાષા ગિરિશિખર જેવી જિઆપ્તએ પહોંચતા દેખાતા નથી એનું એક ઠાગણુ તો એ કે એ પ્રાચીન પ્રગ્નને સન્નિધિ નવી ખીવવવાની હતી, અને ખીજી દારણુ એ કે ગજકાજ, આર્થિક સંપત્તિ, યુદ્ધો અને વિજયો, અને દેવાલયો તથા રાજમહેલોની ગ્યનામાં રમ્યાપમ્યા રહેલા સમાજને ભાષા ને સાહિત્યની ખિનવણી પાછળ આપવા જોડેલો સમય કે એ માટેની શક્તિ પણ ન રહ્યા હોય

લોકકથાઓ

આ પછીનો સાહિત્યનો એક પ્રકાર છે લોકકથાઓનો મિમરના સાહિત્યમાં એવી લોકકથાઓ છે કે પ્રાચીનકાળથી ચાલી આવી છે એવી એક એક વાર્તાની અનેક હાથપ્રતો મળી છે તે એની લોકપ્રિયતાનો પુરાવો આપે છે એ લોકકથા કહેનારો એક નોખો વર્ગ હોય એ પણ સંભવિત છે આ કથાઓમાંની કેટલીક તો આખા દેશમાં યુગો લગી પ્રચલિત હશે, ને આખાલટ્ટદ્ધ સ્ત્રીપુરુષો તે બહુ ગસથી કહેતા ને સાંભળતા હશે, એમ લાગે છે આ પુસ્તકમાં આપેલી બે ભાષાની રસિક વાર્તા સેટના અને જાદુની ચોપડીની કરુણગસથી ભરપૂર વાર્તા, રાખીનમન કૂમોની

પુરાણામી જેવી ભાગેલા વદાણની વાર્તા, ખિરણલ બાદશાહની વાદ કરાવે એવી ખેડૂનના ન્યાયની વાર્તા, એ કાંઈ પણ દેશના માદિત્યમાં કાયમનું સ્થાન પામે એવી લોકકથાઓ છે. આમાદરીસ અને આદસીસની વાર્તા, જેનો હિલ્લેખ પ્રમંગોપાત આ પુસ્તકમાં કરેલો છે, તે એક મનાનન પ્રણવકથા છે.

જીવન અને મૃત્યુ

મિમરના માદિત્યમાં ને જીવનમાં મૃત્યુ નથા તેને લગતી વસ્તુઓને — મમી, કબર, પિરામીડ વગેરેને — ઘણું મહત્ત્વ અપાયેલું હતું. મેટરલિન્કે તો એમ પણ કહ્યું છે કે “પ્રાચીન મિસર એ જ એક કબરરૂપ હતું. મૃત્યુનો વિચાર એના આખા જીવનને વ્યાપી વળેલો હતો.....જીવતાનાં નગરો એ મરેલાનાં નગરોની આગળ કશી વિમાતમાં નહોતાં.....જે વસ્તુઓ જીવનની મેવા કરનારી હતી તે નદીના પ્રવાહમાં વહી ગઈ છે કે ગણની રેતીમાં દટાઈ ગઈ છે. જે વસ્તુઓ મૃત્યુની માથે મંબધ ધગવતી હતી તે ગદી ગઈ છે ને ચિગ્રસ્થાથી બની છે. કેમકે મિસરની આખી જમીનનો અંદરનો ભાગ વાદળોની પેઠે અગણિત કબરોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલો છે; અને એ જમીનની સપાટી પિરામીડો અને મદિરાથી—એટલે કે વસ્તુતઃ રાખાઓ અને દેવોની કબરોથી — છવાઈ ગયેલી છે.” મિસરની

જીવનનિમુખા નહોતી, તેનો જીવનરમ ભર નો, મંસ
માનવી રેનેદગર્ભધો તેને અકાગ નહોતો, પુરાવો
સાદિત્ય પૂરા પાડે છે. મૃત્યુનું ચિન્તન એ
જીવનના ઉલ્લાસ નગમ ને વિલાસો છોડી એ
અને એશયા છેવટે, અમુક અંશ એ
પરાજયનું, એ હું, ને એના આદિ
પડયા, એ પા ધટના છે.

ધર્મવિચાર

આ પુસ્તકમાં આપેલા મિસરના ધર્મસાહિત્યના કેટલાક ભાગો મિસરમાં કેવો ધર્મ પ્રચલિત હતો તેનો કંઈક ખ્યાલ આપશે. અનેક દેવદેવીઓની સ્તુતિ, તેમની પૂજા, તેમને રીઝવવાને આપેલાં પ્રાણીઓનાં બંધિદાનો, ને તેમને માટે બધાંવક્ષાં 'મોટાં મંદિરો, એ આ ધર્મની વિશેષતાઓ હતી. રા, અમન, આસાઈરીસ, નાઈલ, થેચ વગેરે મુખ્ય દેવો હતા. આઈસીસ, હયોર, નૂત વગેરે કેટલીક દેવીઓ પણ હતી. નાનાં નાનાં દેવદેવીની મંખ્યા ઘણી મોટી હતી. ઋગ્વેદની જેમ નિર્સર્ગનાં કેટલાક અંગોને જ દેવદેવીરૂપે કલ્પી તેમની સ્તુતિ કરવામાં આવતી; પણ તેમની સંખ્યામાં કે તેમની સ્તુતિમાં ઋગ્વેદના નોટલી વિવિધતા ન હતી. શરૂઆતમાં પ્રાણીઓને દેવરૂપે પૂજવામાં આવતાં. બળદ, ખિલાડી, માછલી, બાજ, સિયાળ, સાપ, વાનર, ગેરોળી, અગર, દેડકા, અમલાં, પારેવાં વગેરે પ્રાણીઓ દેશમાં જુદે જુદે સ્થળે ને જુદે જુદે સમયે પવિત્ર ગણાઈને પૂજાતાં, પજાતાં ને અવધ્ય મનાતાં. ઓક પ્રતિહામકાર હેરોડોટમ લખે છે કે “આ પ્રાણીઓની હાજરીમાં નગરવાસીઓ બાધાઓ ઉતારતા. મામે બીએલું પ્રાણી જે દેવનું પ્રતીક હોય તે દેવની પ્રાર્થના એ પ્રાણીને ઉદ્દેશીને એ લોકો કરતા.” બાઈબલના જૂના કરાગમાં મિસરવાસીઓને વાછડાની સોનાની મૂર્તિની પૂજા કરતા વર્ણવ્યા છે, એ પણ આ પ્રાણીપૂજનનું જ ઉદાહરણ છે. આગળ જતાં દેવોને મનુષ્યરૂપધારી કલ્પવામાં આવ્યા. સૂર્ય એ મુખ્ય દેવ હતો, ને ઘણા દેવો એ સૂર્યનાં જ વિવિધ રૂપો છે, એમ કહેવામાં આવતું. જે દેવની સ્તુતિ ચાલતી હોય તે જ સર્વશ્રેષ્ઠ દેવ છે એમ કહેવા 'સુધી—અંગ્રેજીમાં જેને Henotheism કહે છે ત્યાં સુધી—એ લોકો પહોંચ્યા હતા; એકદેવવાદ કે એકેશ્વરવાદ લગી પહોંચ્યા ન હતા. દેવોની મૂર્તિઓ બનાવવાનો રિવાજ ઘણો વહેલો ચર ચલ્યો.

પુરોગામી જેવી લગેલા વદાણની વાર્તા, બિરળા જાદુશાહની વાદ કરાવે એવી ખેડૂતના ન્યાયની વાર્તા, એ કેાઈ પણ દેશના સાહિત્યમાં કાવ્યમનુ સ્થાન પામે એવી લોકકથાઓ છે આસાધરીમ અને આધસોસની વાર્તા જેનો હિત્વેષ પ્રમગોપાત્ત આ પુસ્તકમાં કરેલો છે, તે એક સનાતન પ્રણવધ્યા છે

જીવન અને મૃત્યુ

મિમગના સાહિત્યમાં ને જીવનમાં મૃત્યુ તથા તેને લગતી વસ્તુઓને — મમી કમર, પિગમીડ વગેરેને — ધણુ મહત્ત્વ અપાયેલું હતું મદરવિન્દે તો એમ પણ મ્લુ છે કે ‘પ્રાચીન મિમર એ જ એક કબરરૂપ હતું મૃત્યુનો વિચાર એના આખા જીવનને બાપી વળેલો હતો. જીવતાના નગરો એ મરેલાના નગરાની આગળ કશી વિમાતમાં નહોતા જે વસ્તુઓ જીવનની મેરા કગ્નારી હતી તે નદીના પ્રવાહમાં નહી ગઈ છે કે રણની રેતીમાં દટાઈ ગઈ છે જે વસ્તુઓ મૃત્યુની માથે મમધ ધગવની હતી તે ગઈ ગઈ છે ને ચિગ્રથાથી બની છે કેમકે મિસરની આખી જમીનનો અદરનો ભાગ વાળીની પેઠે અગણિત કબરોથી ખીચોખીચ ભરાઈ ગયેલો છે, અને એ જમીનની સપાળી પિગમીડો અને મદિરોથી—એટલે કે વસ્તુત ગમ્મઓ અને દેવોની કબરોથી—જવાળા ગયેલી છે’^૯ છતાં મિસરની પ્રજા જીવનવિમુખા નહોતી, તેનો જીવન-સંતોષ ઊડી ગયેલો નહોતો સસાગના માનવી સ્નેહમબધો તેને અકાગ નહોતા એનો ખૂગતો ખુગવો આ સાહિત્ય પૂરો પાડે છે મૃત્યુનું ચિન્તન કરવા છતાં એ પ્રજાએ જીવનના ઉલ્લાસ, રગરગ ને વિલાસો છોડ્યા નહોતા અને એ વિનાસ અને એશઆરામ એ જ છેવટે, અમુક અશે, એની ક્ષીણતાનું એના પરાજયનું, એની પરાધીનતાનું, ને એના અન્તિમ નિકદનનું કારણ થઈ પડ્યા, એ પણ ઇતિહાસસિદ્ધ થઈના છે

ધર્મવિચાર

આ પુસ્તકમાં આપેલા મિમરના ધર્મસાહિત્યના કેટલાક ભાગો મિસરમાં કેવો ધર્મ પ્રચલિત હતો તેનો કંઈક ખ્યાલ આપશે, અનેક દેવદેવીઓની સ્તુતિ, તેમની પૂજા, તેમને રીઝવવાને આપેલા પ્રાણીઓનાં બલિદાનો, ને તેમને માટે બધાવતા મોટા મંદિરો, એ આ ધર્મની વિશેષતાઓ હતી રા, અમન, આસાઈરીમ, નાઈવ ચોથ વગેરે મુખ્ય દેવો હતા અમ્મસીસ, હયોર, નૂત વગેરે કેટલીક દેવીઓ પણ હતી. નાના નાના દેવદેવીની મધ્યા ધણી મોટો હતી ઋગ્વેદની જેમ નિર્મળના કેટલાક અંગેને જ દેવદેવીરૂપે કહી તેમની સ્તુતિ કરવામાં આવતી, પણ તેમની સમ્યામાં કે તેમની સ્તુતિમાં ઋગ્વેદના જેટલી વિવિધતા ન હતી ચરૂઆતમાં પ્રાણીઓને દેવરૂપે પૂજવામાં આવતા બળદ, મિયાડી માછલી, બાજ શિયાળ, માપ, વાનર, ગરોળી, બમ્બ, દેડકા, મમના, પારેવા વગેરે પ્રાણીઓ દેશમાં જુદે જુદે સ્થળે ને જુદે જુદે સમયે પવિત્ર મહાધર્મને પૂજતા, પળાતા ને અવધ્ય મનાતા ગ્રીક ઇતિહાસકાર હેરોડોટમ વળે છે કે “આ પ્રાણીઓની હાજરીમાં નગરવાસીઓ બાધાઓ ઉતારતા સામે બિન્નેયુ પ્રાણી જે દેવનું પ્રતીક હોય તે દેવની પ્રાર્થના એ પ્રાણીને ઉદ્દેશીને એ લોકો કરતા” બાઈમલના નૂના મગમાં મિસરવાસીઓને વાહાની સોનાની મૂર્તિની પૂજા કરતા વર્ણુ ના છે, એ પણ આ પ્રાણીપૂજનું જ ઉદાહરણ છે આગળ જતા દેવોને મનુષ્યરૂપધારી કહવામાં આવ્યા સૂર્ય એ મુખ્ય દેવ હતો, ને ઘણા દેવો એ સૂર્યના જ વિવિધ રૂપો છે, એમ કહેવામાં આવતું જે દેવની સ્તુતિ ચાલતી હોય તે જ મર્વએશ દેવ છે એમ કહેવા સુધી—અંગ્રેજીમાં જેને Henotheism કહે છે ત્યાં સુધી—એ લોકો પહોંચ્યા હતા, એકદેવવાદ કે એકેશ્વરવાદ જગી પહોંચ્યા ન હતા દેવોની મૂર્તિઓ બનાવવાનો ગિવાજ ધણો વહેવો ચરૂ થયો.

હતો. નિરાકાર ઈશ્વરને આકાર આપવાનો પ્રયત્ન ખોટો છે, ને એ વિશ્વવ્યાપીને સમાવી શકે એવી દ્રાક્ષા ઇમારત માણસથી રચી શકાય એમ નથી, એવા વિચારના ઝળકારા પણ ક્યારેક દેખા દે છે ખરા. ('જીવનદાતા નાઇલને', પૃ ૨૨) એ એમના તત્ત્વવિચારની પગકાંઠા છે. ઈખનાતને રએલા સૂર્યસ્તોત્રમાં પણ દેવો વિપેની કલ્પનાને શુદ્ધતર રૂપ આપવાનો પ્રયત્ન દેખાય છે.

ધર્મની સાથે ગજસત્તાને બહુ નિકટનો મંત્રંધ હતો; અને રાજાઓ પોતાની સત્તા ટકાવવા માટે પ્રજાની ધર્મશ્રદ્ધાનો ઘણો ઉપયોગ કરી લેતા. ગજ એ સૂર્યનો ઔરસ પુત્ર છે એમ કહેવામાં આવતું. અમન દેવને રાણીઓ સાથે મંભોગ કરતો વર્ણવનારાં કાવ્યો પણ રચાયાં હતા. છતાં ખુદ મિમરની પ્રજા પર ગજાઓ જીલમ કરતા હશે એમ માનવા માટે ખાસ પુરાવો નથી રાજા અને તેના અમલદારોનો ન્યાય કરવાનો ધર્મ છે એમ જ મનાતું. 'પ્રધાનનો ધર્મ' (પૃ ૫૭), 'તા-હોતેપનો હિતોપદેશ' (પૃ. ૫૬), અને 'ખેડૂતનો ન્યાય' (પૃ. ૧૧૩) એ પ્રકરણો એના પુરાવારૂપ છે. મદિરાના પૂજારીઓ ને ધર્માધિકારી-ઓતુ પ્રાપ્ત્ય ધણું હતું. તેઓ જાહુ ને જતરમતર કરી જાણતા, ને તેને જોરે લોકોને વશ ગણતા. તેમનાં આપેલા તાવીજો, હસ્ત-લિખિત મન્ત્રો વગેરેની લોકોમાં ઘણી માગ રહેતી. તેમણે વિદ્યા સાચવવાતુ ને વધારવાતું કામ ઘણું કર્યું હતુ શિક્ષણ આપવાતુ કામ પણ તેઓ જ કરતા. એ વર્ગની પાસે વેદ, લક્ષ્મી સેવા કે સામાન્ય કર એમાંનું કશું લેવાતું નહીં. એમનું જીવન સામાન્યપણે ઠીકઠીક કંઠણ હતું; જોકે એમાં ક્યારેક અનાચારનો પ્રવેશ થતો ખરો. ઈખનાતન રાજાએ એવા અનાચારની મામે જ ઝુબેરા ઉઠાવેલી. છતાં એ ધર્મ એકંદરે નીતિપોષક હતો, અને નીતિને લગતી એ પ્રજાની કલ્પના ઠીકઠીક આગળ વધેલી હતી, એમ 'પાપ માટે ક્ષમાયાચના'

(૫ ૧૬) અને 'મેં પાપ નથી કર્યું' (૫ ૧૭) એ પ્રકરણો વાચતા દેખાઇ આવે છે

માણસનું જીવન મૃત્યુ પછી પણ કાયમ રહે છે એ કલ્પનાએ મિસરના ધર્મમાં મોટો ભાગ ભજવ્યો હતો તેથી માણસ જીવતા જે જે ચીજો વાપરતો તે બધી તેને મગજ પછી વાપરવા માટે કનગમાં મુકાતી તેને સ્ત્રીઓ અને નોકરો ભેડે, તેને માટે શરૂઆતમાં ફેટલોક વખત સ્ત્રીઓ અને નોકરો આપઘાત કરીને તેની સાથે મગતા પણ પાછળથી એ રિવાજ બદલાયો, ને તેની જગાએ સ્ત્રીઓ, નોકરો વગેરેની પ્રતિકૃતિઓ મુકાવા લાગી સર્વ વર્ગોમાં જાડુ અને વહેમનું ભેર ભારે હતું દેવોને સદાચાર્યથી રીઝવવા કગતા મન્ત્રોને ભેરે રીઝવવાનો રિવાજ હતો, તેથી અનેક પ્રકારના મન્ત્રો લોકો શીખતા ને અનેક કામ માટે તેને વાપરતા મિસરમાં ધર્મ હતો પણ દિવસુકો ન હતી સ્વતન્ત્ર વિચાર કરવાની શક્તિ અને છૂટ બને ચોધી હશે. ધર્મની કલ્પનાઓને વિષે શંકા ઉઠાવી, તેના મૂળ લગી જીતરી તેને તપાસવાની વૃત્તિનો અભાવ હતો. એટલે ધર્મની પ્રગતિ થરી ભેદએ તેવી ન થઈ શકી દેવ અને મનુષ્ય બેની વચ્ચે અદ્વૈત છે એ કલ્પનાથી એ લોકો બહુ દુઃખ હતા 'હું રાહુ' (૫ ૩૭) એ પ્રકરણમાં એ વિચારની કષ્ટક ઝાંખી થાય છે, પણ એનો ઉપયોગ તો મુખ્યત્વે રક્ષાના મન્ત્ર તરીકે જ થતો

પૂજારીવર્ગ

પૂજારીઓના પ્રાગલ્ભ્યની વાત પાછળ કરી છે એ વર્ગની પાસે સપત્તિ પણ અઢળક હતી એક કાળે આ પૂજારીવર્ગ સાત લાખ એકર જમીનનો માલિક હતો, તેમાંના ૭ લાખ એકર તો થીબ્સ શહેરની નજીકમાં હતા ગમીસીસ ત્રીજાના સમયમાં એ વર્ગની પાસે ૧,૦૭,૦૦૦ ગુવામો — દેશનો કુલ વસ્તીના ત્રીસમા ભાગ જેટલા

—હતા; તેમના હાથમાં માડામાત લાખ એકર જમીન—ખેડી ચકાવ એવી કુલ જમીનના માતમા ભાગ જેટલી—હતી; ૫ લાખ ઢોર હતા; મિસર અને સિરિયાનાં ૧૬૯ ગામની આવક તેમને મળતી, ને તેના ૫૨ કમે ૯૨ ન આપવો પડે. રાજ ગમીસીમ ત્રીજાએ અમન દેવના પૂજારીઓને ૩૨,૦૦૦ કિલોગ્રામ (૭૦,૫૬૦ ગનલ) સોનું અને ૧૦ લાખ કિલોગ્રામ (૨૨,૦૫,૦૦૦ ગનલ) રૂપુ આપેલું, ને ૬૨ વગે ૧ ૮૫,૦૦૦ ગૂણુ અનાજની આપનો જેમની પાસે તેણે પુષ્કળ મહેનત કરાવેલી તે મજૂરોને આપવા એના ખર્ચનામા પેમા ન હતા, પણ પૂજારીઓને આપવા સાર હતા આમ લોકોને ભૂખે મર્યા દઇને ન્યારે પૂજારીવર્ગ મધન થયો હશે ત્યારે લોકોને તેને વિષે દ્રેષ અને અણગમો પેદા થયા હોય એ ગ્વાભાવિક છે. એ વર્ગે મંસ્કૃતિની રક્ષા કરી ખરી, પણ સ્વતન્ત્ર વિચારની પ્રગતિને પણ રોકી સુધારક ગજ ઈખનાતન મામેનો તેનો વિરોધ, અને તેના મૃત્યુ પછી તેમણે વાળેલું વેર, એ એના ઉદાહરણ છે. એક દાળ એવો પણ આવ્યો ન્યારે પૂજારીઓ જ ગજ થઇ બેઠા, ને તેમણે પોતાનો વસ ચલાવ્યો.

ગજઓ.

મિસરના રાજાઓના ઉલ્લેખ વિના આ લેખ અધૂરો જ ગણાય મિસરના જેટલા ગજઓ ને એટલા ગજવરો ખોળ કોઈ દેશમાં થયા જાણ્યો નથી હજારો વગમના એના ઈતિહાસમાં ગજઓ મામે બળવા થયાના દાખલા નથી એ હકીકત કેટલેક અંગે ગંજઓની લોકપ્રિયતાની સૂચક છે. એ ગજઓ વિદ્યાના, કલાના સ્થાપત્યના, ધર્મના પોષક અને આશ્રયદાતા હતા, એ એમણે મૂકેલા સ્મારકો બતાવે છે તેમની કલ્પના ભવ્યતામાં વિહંગતી તેમણે જે દર્શ રચાવ્યું તે ભવ્ય પ્રમાણુ ૫૨ જ ગ્યાવ્યુ ક્રેચ વિદ્વાન શેપોલિયોએ સમ્યુ છે કે “સ્થાપત્યકળાની કલ્પના જેટલા ભવ્ય, જેટલા વિશાળ,

જેટલા વિગ્નૃત પ્રમાણુ પર પ્રાચીન મિસરવાસીઓએ કરી છે તેટલી પ્રાચીન કે અર્વાચીન કાર્ષ પ્રગ્ભએ કરી નથી તેઓ જાણે મો ક્રીટ લિયા માણસો ન હોય એની પેઠે તેમની કંપના ચાલતી.” મગ્ધુ પઠી પોતાનું નામ જ નહો, પોતાની કૃતિઓ જ નહો પોતાનો દેહ મુદ્દા દારમ રહે એની ખેરના પણ જમતના ખીજા કોષ્ટ ગમ્ભ-ઓએ એમના જેટલી નહો ગખી હોય અને એ નામોને ચિગ્સ્થાથી કગનાગ રમાગ્કો પણ તેઓ કેના મૂખી ગયા છે? જ્ઞાંકર્તુ આલેશાન, રાનકદાર મહામદિર બધાવવામા પચામ રાગ્ભઓએ ફાલો આપેનો છે, ને સાદ એક જમીન પર એ મગ્ગિને વિસ્તારેલું છે દરેક બાણુ પુ માધન લામા એવા અનેક વિચાળ ચતુષ્કોણ પ્રાગણો એમા છે એક જાણે એમા ૮૬,૦૦૦ પ્રતિમાઓનો વામ હતો એના સ્તભોની જી ચાઈ ને તેના પગના કાતરકામની કુમાચ આજે પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. એક જ સમાગ્દમા એવા ૧૪૦ સ્તભોનું જાણે અરધય પેદા કર્યું છે આ ઉપરાત ખીજા અનેક કળાઓ આ રાગ્ભઓને આશ્રપે ખીની હતી પિરોલ નામના એક મુરોપિન લેખકે કહ્યું છે મિસગ્વામીઓના તથા આપણા કળા અને ઉદ્યોગદુનરને મરખાવીએ તો રપ૫૮ દેખાઈ આવે છે કે વગળયન્ત્રની શોધ થયા પહેલા આપણે કોષ્ટ પણ વસ્તુમા એમનાથી લાગ્યે જ આગળ વધ્યા હર્ષથુ ”

એમના એ અનેક સ્મરણુચિહ્નોને પ્રતાપે એમાથી કેટલાય રાગ્ભઓના —ને કેટલીય રાણીઓના પણ—નામ વિસ્મૃતિને હક્ષવી હણુ લગી ટપી ગયા છે ઉત્તર દક્ષિણ મિસગ્ના વૈમનસ્ય જૂઓ નાખી તેમને એક કગનાર ને દેશમા સંસ્કૃતિનું ખીજરોપણ કરનાર અદમ્બજ અથવા મીનીઝ, પિરામીડોના બધાવનાગ ખુકુ અને ખકુર, પશ્ચિમ એશિયાના દેશમા મિસરની હાક વગડાવનાગ ચુતમોસ ૧લો, પિતાના આદર્શ અધૂગ પૂરા કરનાર ખુરખવેશધારી એની ખુની રાણી હતશેપસુત,

—હતા; તેમના દાયમાં માડામાત સાખ એકર જમીન—ખેડી ચકાય એવી કુલ જમીનના માતમા ભાગ જોટલી—હતી; ૫ સાખ ઢોર હનાં; મિમર અને સિગિયાનાં ૧૬૯ ગામની આવક તેમને મળતી, ને તેના પર કોશો ૯૨ ન આપવો પડતો. રાજ ગમીસીમ ત્રીજાએ અમન દેવના પૂજારીઓને ૪૨,૦૦૦ કિલોગ્રામ (૭૦,૫૬૦ ગનલ) મોનું અને ૧૦ સાખ કિલોગ્રામ (૨૨,૦૫,૦૦૦ ગનલ) રૂપુ આપેલું, ને ૬૨ વગ્ગે ૧ ૮૫,૦૦૦ ગૃણ અનાજની આપનો જેમની પામે તેણે પુષ્કળ મહેનત કાઢેલી તે મજૂરોને આપવા એના ખામનામા પેમા ન હતા, પણ પૂજારીઓને આપવા સાગ હતા આમ લોકોને બૂખે મરના દઈને ન્યારે પૂજારીવર્ગ સધન થયો હશે ત્યારે લોકોને તેને વિષે દૂષ અને અણુગમો પેદા થયા હોય એ સ્વાભાવિક છે. એ વર્ગે ગંરૂનિની રક્ષા કરી ખરી, પણ ગ્વતન્ત્ર વિચારની પ્રગતિને પણ રાહી સુધારક ગન્ન ઈખનાતન મામેનો તેનો વિરોધ, અને તેના મૃત્યુ પછી તેમણે વાળેલું વેગ, એ એનાં ઉદાહરણો છે. એક કાળ એવો પણ આવ્યો ન્યારે પૂજારીઓ જ રાજ ચક્ર ખેડ, ને તેમણે પોતાનો વશ ચલાવ્યો.

ગજાઓ

મિસરના રાજાઓના ઉલ્લેખ વિના આ લેખ અધૂરો જ ગણાય મિસરના જોટલા ગજાઓ ને એટલા ગજવગો બીજા કોઈ દેશમાં થયા જાણમાં નથી દગ્ગે વગ્સના એના ઈતિહાસમાં ગજાઓ મામે બળવા થયાના દાખલા નથી એ હકીકત કેટલેક અંશે રાજાઓની લોકપ્રિયતાની સુચક છે એ ગજાઓ વિદ્યાના, કલાના સ્થાપત્યના, ધર્મના પોષક અને આશ્રયદાતા હતા, એ એમણે મૂકેલા સમારકો બતાવે છે. તેમની કલ્પના ભવ્યતામાં વિદગતી. તેમણે જે દંઈ રચાવ્યું તે ભવ્ય પ્રમાણુ પર જ રચાવ્યું ક્રેચ વિદ્વાન શે પોલિયોએ કહ્યું છે કે "સ્થાપત્યકળાની કલ્પના જોટલા ભવ્ય, જોટલા વિશાળ,

જેટલા વિસ્તૃત પ્રમાણુ પર પ્રાચીન મિસરવાંસીઓએ કરી છે તેટલી પ્રાચીન કે અર્વાચીન કોઈ પ્રગળે કરી નથી. તેઓ જાણે મો ફીટ લોંબા માણસો ન હોય એની પેઠે તેમની કલ્પના ચાલતી.” મગણુ પછો પોતાનું નામ જ નહોં, પોતાની કૃતિઓ જ નહોં, પોતાનો દેહ સુધાં કાપમ રહે એની ખેવના પણ જગતના ખીજા કોઈ રાજા-ઓએ એમના જેટલી નહોં ગખી હોય. અને એ નામોને ચિરસ્થાયી કરનારાં સ્મારકો પણ તેઓ કેવાં મૂકી ગયા છે! ક્નાંકનું આલેશન, રોનકદાર મહામંદિર બંધાવવામાં પચાસ રાજાઓએ ફાળો આપેલો છે; ને સાઠ એક જમીન પર એ મંદિરને વિસ્તારેલું છે. દરેક બાણુ ૧ માંદ્રસ લાંબાં એવાં અનેક વિદ્યાળ ચતુષ્કોણુ પ્રાંગણો એમાં છે. એક કાળે એમાં ૮૬,૦૦૦ પ્રતિમાઓનો વાસ હતો. એના સ્તંભોની જિંચાઈ ને તેના પરના કોતરકામની કુમાર આજે પણ આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. એક જ સભાગૃહમાં એવા ૧૪૦ સ્તંભોનું જાણે અરણ્ય પેદા કર્યું છે. આ ઉપરાંત ખીજા અનેક કળાઓ આ રાજાઓને આશ્રયે ખીસી હતી પિસેલ નામના એક યુરોપિયન લેખકે કહ્યું છે: “મિસરવાંસીઓનાં તથા આપણાં કળા અને ઉદ્યોગદુનરને સરખાવીએ તો સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે કે વરાળધનની શોધ થયા પહેલાં આપણે કોઈ પણ વસ્તુમાં એમનાથી લાગ્યે જ આગળ વધ્યા હઈશું.”

એમનાં એ અનેક સ્મારણુચિહ્નોને પ્રતાપે એમાથી કેટલાય રાજાઓનાં —ને કેટલીય રાણીઓનાં પણ—નામ વિસ્મૃતિને દક્ષવી હણુ લગી ટકી રહ્યાં છે. ઉત્તર દક્ષિણ મિસરનાં વૈમનસ્ય શૂંસી નાખી તેમને એક કરનાર ને દેશમાં સંસ્કૃતિનું ખીજરોપણુ કરનાર અદ્ભૂત અથવા મીનીક; પિરામીડોના બંધાવનાર ખુફુ અને ખફર; પશ્ચિમ એશિયાના દેશમાં મિસરની હાક વગડાવનાર થુતમોસ ૧લી, પિતાનાં આદર્શ અધૂરાં પૂરાં કરનાર પુરુષવેશધારી એની પુત્રી રાણી હતશેપસુત,

ને તેનો અનુગામી પ્રસિદ્ધ વિજેતા યુત્તમોમ ડળે; અમનહોતેપ અને રામીસીમ નામ ધારણ કરનારા અનેક પ્રતાપી રાજ્યઓ; તથા કળાની આશ્રયદાતા તાઇ જેવી મંસ્કારી રાણીઓ; એમના નામ કોઇ પણ દેશના ઇતિહાસને શોભાવે એવાં છે. મિસરની વિજયપતાકા પશ્ચિમ એશિયાના દેશો પર સેંકડો વરસ લગી ફરકતી હતી. પરદેશોથી આવેલી અનેકવિધ ખડકોથી મિસરના ખજાના ઊભરાયા હતા પણ એ જહોજલાલી ને એ માત્રાભય ઝાઝો કાળ ટક્યા નહો. ગંપતિ, વૈભવ અને મોજરોખથી મિમગ્વાસીઓ કીધી ચવા હતા પગધીન પ્રજાઓ માથુ ઊચકવા ને પગદેશી ધૂસરી ફગાવી દેવા ટાપી રહી હતી. વખત જતા મિમગ્વાસીઓ સ્વાતંત્ર્ય ગુમાવી બેઠા, પગધીન બન્યા; અને થોડાક સૈકામા તો એમની સંસ્કૃતિ પણ, થોડાક સ્થૂલ અવશેષો બાદ -કગતા, નામશેષ થઇ ગઇ.

સંસ્કૃતિનું 'મગી'

મસ્કૃતિનો નાશ થવાના અનેક કાગળો મળાવે છે. "પૃથ્વીના ચરોમા કંઈક ઊંચલપાચલ થાય કે આબોહવામાં ભારે ફેરફાર થાય; કોઈક ભયકર એવી રોગ ફાટી નીકળે ને અંકુશમા ન આવે; જમીનના ગમકસ ઊડી જાય ને તેથી અનાજ માટે પરદેશ પર આધાર ગમવાનો વખત આવે, બળતણ અથવા બીજા કાચા પદાર્થો ખૂટી પડે; જગતના વેપારના માર્ગો બદલાય; નગરજીવનના સસર્ગ, ઉત્તેજના અને ધસારાને લીધે કે સમાજની પ્રજ્વલિકાઓ તૂટી જવાને લીધે પ્રજાની બુદ્ધિ અને નીતિનો હાસ થાય; સ્વેચ્છાચારી કામગમન-ધોને લીધે, અથવા તો ભોગરત, નિરાશાવાદી કે અવૃત્તિવિમુખ ફિલસૂફીને લીધે, પ્રજાને 'સંકર' થવા પામે; સમર્થ માણસો વાઝ્યા બનવાથી ને સંસ્કારોનો વાગસો પૂરેપૂરો મૂકી જાય એવાં કુટુંબોની સખ્યા ખૂટી જવાને લીધે સમાજનું નેતૃત્વ નબળું પડી જાય; ગંપતિ થોડાજ દાયમા બેગી

અવાને લોધે વર્ગવિગ્રહો ને સમાજઘાતક બળવા થાય — એ સંસ્કૃતિ-નાશનાં કેટલાંક કાગળો છે,” એમ વિલ હુરાંએ લખ્યું છે.^{૧૦} એમાનાં ક્યાં કારણોએ મિસરની સંસ્કૃતિનો નાશ નિપજાવ્યો. એ પ્રશ્નની અર્થામાં કીતરવાનું આ સ્થળ નથી. મિસરવાસીઓ પશુ મંસ્કૃતિને ચિરસ્થાયી તો બનાવવા માગતા હતા; પણ તેમણે મૃત દેહને સાચવી રાખી તે વાટે ચિરતન જીવન પામવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમણે પ્રાણુની ઉપાસના કરવાને બદલે કલેવરની ઉપાસના કરી. પ્રાણુપબેરુ જીડી ગયા પછી નિબ્રાણુ કલેવરો (“મમી”) સાચવી રાખવામા સાર નથી, ને અમૃતત્વની પ્રાપ્તિનો એ રસ્તો નથી, એમ તેઓ ન મમનયા. પશ્ચિમામે તેમની મંસ્કૃતિનું પણ નિબ્રાણુ કલેવર જ રહી ગયું.

સાહિત્ય અને સહુદયતા

જનાં જે પ્રજા દગ્ગરો વરસ જીવી, જેણે અનેક માહસો કર્યા, અનેક પરાક્રમે ખેડ્યા, અનેક ક્ષેત્રોમાં નવાં પદાર્પણો કર્યા, ને પોતાના વારમારૂં કેટલીક વસ્તુઓ અનુગામી પ્રજાઓને આપી, તે પ્રજાના જીવનનું અને તેની કૃતિઓનું અવલોકન કરતાં આજે પણ આપણે માનદાશ્ચર્ય અનુભવીએ છીએ. એ પ્રજાએ જે સાહિત્ય રચ્યું તેમાં જોયાણુ કે જોગણુ લખે ઘણાં ન હોય; છતાં એ પરથી આપણે એટલું તો જોઈ જ શકીએ છીએ કે જે પ્રજાની આશાનિરાશાઓ, જીર્મિઓ ને લાગણીઓ આપણે અનુભવીએ છીએ તે સવેદનો સનાતન હોઈ એ પ્રજાએ પણ અનુભવેલાં હતાં. એમ જોયા પછી આપણે નમ્ર બનીએ છીએ; સહુદય બનીએ છીએ; ઈતર પ્રજાઓને આદર અને મમલાવથી જોતાં શીખીએ છીએ; અને આપણા પુરાગંભીઓની બહુવિધ સિદ્ધિઓ જોઈ આપણી મૌલિકતા વિષેનો આપણો ગર્વ યમે છે. એ લાભ પણ જેવોતેવો નથી.

૧૦. ‘ધી સ્ટોરી ઓફ સિવિલિઝેશન’, પૃ. ૩-૪.